

INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E
KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

KONGRESI I DREJTSHKRIMIT
TË GJUHËS SHQIPE VEPËR ME
VLERA TË MËDHA KOMBËTARE

(konferencë shkencore – 13 qershor 2012)

- 2 -

Shkup, 2012

Boton:
INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E KULTURORE TË
SHQIPTARËVE – SHKUP

Vëllimi 2 – 2012

Biblioteka: **SCUPI**

Kryeredaktor:
Dr. Zeqirija Ibrahimini

Këshilli redaktues:
Dr. Shefqet Zekolli
Dr. Sefer Tahiri
Dr. Mixhait Pollozhani
Mr. Hidajete Azizi
Mr. Besnik Emmini

Sekretar i redaksisë:
Agron Salih

Redaktor teknik:
Naser Fera

Copyright© ITSHKSH, 2012
Të gjitha të drejtat janë të rezervuara për botuesin.

978–608–4653–04–2
www.itsh.edu.mk

Ky libër u shtyp me ndihmën e Komunës së Çairit

INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E
KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

KONGRESI I DREJTSHKRIMIT
TË GJUHËS SHQIPE VEPËR ME
VLERA TË MËDHA KOMBËTARE

(konferencë shkencore – 13 qershor 2012)

- 2 -

Shkup, 2012

TRYEZA E LËNDËS:

Dy fjalë për këtë botim.....7

Xhevat Lloshi

Shqipja e ka të ardhmen përpara.....9

Qemal Murati

Kongresi i Drejtshkrimit – vepër me vlera të mëdha.....19

Avzi Mustafa

Disa probleme në punën e mësuesve.....33

Rami Memushaj

Çështje të planifikimit të shqipes standarde sot.....41

Begzad Baliu

Konsulta gjuhësore e Prishtinës.....55

Asllan Hamiti

Gjuha në mjetet e informimit publik në Maqedoni.....71

Mustafa Ibrahim

Për një politikë të formësuar dhe planifikim të përbashkët.....87

Bukurie Mustafa

Probleme drejtshkrimore të standardit.....103

Berton Sulejmani

Shmangie nga standardi gjuhësor në fushën e morfologjisë.....115

Ajten Qamili

(Mos)zbatimi i shqipes standarde në Maqedoni.....133

Zeqirija Ibrahim

Gjuha standarde shqipe dhe epoka e kompjuterizimit.....143

Besnik Emini

Pasqyrimi i Kongresit në shtypin e kohës në Maqedoni.....153

Shtojcë.....163

DY FJALË PËR KËTË BOTIM

Viti 2012, përveç që solli jubileun e madh të 100-vjetorit të shtetit shqiptar, ishte edhe përvjetor i një jubileu jo më pak të rëndësishëm – 40-vjetorit të Kongresit të Drejtshkrimit të Gjuhës Shqipe.

Ashtu siç dihet, në vitin 1972 në Tiranë u mbajt ky kongres, i cili vuri themelet e gjuhës standarde shqipe, që sigurisht përbën shtyllën më të rëndësishme të identitetit kombëtar shqiptar. Duke marrë parasysh shpërndarjen e kombit shqiptar, problemet politike të ndarjes fizike të shqiptarëve, si dhe heteregonitetin e të folmeve shqipe, arritja e ujdisë për përkufizimin e gjuhës standarde shqipe përbën arritjen më të rëndësishme të kombit atëbotë kur aq shumë rrezikohej ky identitet.

Megjithëse sot nuk mungojnë edhe komentet dhe vërejtjet për këtë standard gjuhësor, herë me qasje shkencore e qëllim-mira – disa herë edhe me të drejtë, por në jo pak raste edhe tendencioze dhe pa bazë shkencore, do të duhet të pranohet se ky standard i ka plotësuar nevojat e shqiptarëve për ta shkruar shqipen dhe e ka dhënë provimin e tij në krijimin e të gjitha stileve gjuhësore dhe veprave të ndryshme terminologjike të fushave të ndryshme shkencore.

Për këtë qëllim, duke e vlerësuar këtë fakt, Instituti i Trashëgimisë Kulturore e Shpirtërore të Shqiptarëve, më 13 qershor organizoi në Shkup një konferencë në temën “Kongresi i

Drejtshkrimi të Gjuhës Shqipe – vepër me vlera të mëdha kombëtare”. Në këtë konferencë, në të cilën u lexuan 12 kumtesa shkencore nga gjuhëtarë të Maqedonisë, Kosovës e të Shqipërisë, morën pjesë dhe patën fjalë përshëndetëse edhe pjesëmarrësit e këtij kongresi në vitin 1972: prof. dr. Remzi Nesimi, akad. Emil Lafe dhe akad. Jani Thomai. Nga pjesëmarrësit e Kongresit me kumtesë i pranishëm ishte edhe prof. dr. Xhevat Lloshi, i cili u paraqit edhe me kumtesë.

Në këtë mënyrë, duke mbledhur gjuhëtarë nga të gjitha institucionet përkatëse shkencore e arsimore të Republikës së Maqedonisë, të Republikës së Shqipërisë dhe të Republikës së Kosovës, kjo konferencë edhe një herë konstatoi vlerën e madhe që ka gjuha standarde shqipe për kombin, aq më shumë për shqiptarët e Maqedonisë, të cilët gjenden në rrugën e papërfunduar të zyrtarizmit të këtij standardi gjuhësor.

*XHEVAT LLOSHI**Instituti i Gjuhësisë dhe Letërsisë – Tiranë*

SHQIPJA E KA TË ARDHMEN PËRPARA

Parashtrimi i mendimit se shqipja e ka të ardhmen përpara mund të tingëllojë i panevojshëm, meqë natyrisht e ardhmja është përpara. Mirëpo lidhur me drejtshkrimin e shqipes e shoh të domosdoshme ta vë në pah, sepse ka një grup njerëzish, jo të madh si numër por mjaft zhurmëmadh, sipas të cilit shqipja duhet të kthehet prapa, nga shtatëdhjetë vjet më pas. Edhe në përvjetorin e dyzetë të Kongresit të Drejtshkrimit nuk po shqitet kërkesa e paargumentuar, që të kthehemi në gjendjen kur lëvroheshin dy “kryedialekte” dhe do të mbetej për ta parë në një të ardhme të turbullt se a do të kishte një shqipe standarde, apo gjendja me dy standarde do të ngulitej përfundimisht. Shembulli i gjuhëve sllave jugore rreth nesh përbën një provë historike, se lakmia për standarde të ndryshme të gjuhës është lajmëtare e sajimit të identiteteve të ndryshme kombëtare drejt shkëputjes së mëpastajme si shtete të veçanta

Kombi shqiptar e ka sot një gjuhë standarde dhe e ka tejet të nevojshme në rrethanat, kur është i shpërndarë në disa shtete. Kombi shqiptar e ka të domosdoshme një gjuhë zyrtare për shtetin shqiptar. Kombi shqiptar po i plotëson gjithë kërkesat e veta publike me gjuhën standarde. Kombi shqiptar paraqitet në marrëdhëniet me shtetet e tjera, duke përdorur një gjuhë standarde.

Kombi shqiptar nuk ka nevojë për abetare të ndryshme, për drejtshkrime të ndryshme, për gramatika dhe fjalorë me baza dialektore të ndryshme. Kombi shqiptar nuk ka nevojë për fjalorë dygjuhësh shqip–shqip, ose po ta shpreh ndryshe, nuk

ka nevojë të përgatisë përkthyes ndërmjet dy gjuhësh si të huaja nga shqipja në gjuhën shqipe, sipas shembullit nga kroatishtja në serbishten dhe anasjelltas. Shteti shqiptar nuk ka nevojë ta paraqesë Kushtetutën e tij në dy standarde të ndryshme. Në sallat dhe në zyrat e Bashkimit Europian do të përbënte shfaqjen e hapur të frymës antieuropiane prania e dy përkthyesve për dy standarde të shqipes dhe kërkesa që dokumentet përkatëse për shqipen të ishin dypalëshe. Në mjedisin e veçantë të shqiptarëve në Maqedoni shpallja e standardit si të deklasuar dhe kallja e një standardi tjetër do ta minonte Marrëveshjen e Ohrit, sepse do të ndillte pyetjen ogurzezë: *Për cilën gjuhë tuajën keni pretendime? Sheshoni një herë grindjet tuaja, pastaj kërkon marrëveshje me të tjerët.*

Kundërshtarëve të gjuhës standarde u ngarkoj edhe barrën, se përgatisin një skenar tjetër ogurzi. Ata që kanë arritur deri aty, sa të botojnë gazeta për të deklasuar standardin, i fajësoj se duan dy standarde të ndryshme: për Tiranën dhe për Prishtinën. Nuk kam asnjë dyshim se tashmë kanë dështuar dhe vetëm dështimi i pret në të ardhmen. Por përndryshe qëndrimi i tyre do të çonte në një përleshje, se nga cila anë do të shkonin shqiptarët e Maqedonisë. Dhe me aq sa jam në dijeni, ka pasur përpjekje të nëndheshme për ta hapur rrugën e këtij skenari.

Përvjetori i dyzetë i Kongresit të Drejtshkrimit dëshmon se zgjidhjet e miratuara prej tij në tërësi i kanë qëndruar kohës. Tashti po bëhet pothuaj gjysma e periudhës së shtetit të pavarur shqiptar, gjatë së cilës ai ka në përdorim një gjuhë standarde. Por nuk dëshiroj që në këtë përvjetor të përdoren tone ngadhënjimtare. Kjo është historia jonë, si gjithmonë e ndërlikuar, me kundërshti e probleme, të cilat, për mendimin tim, janë pjesë përbërëse e procesit, madje edhe ato kanë pjesën e tyre në mbarëvajtjen e tij. Nuk e quaj të dobishme të

shtjelloj me këtë rast shumanshmërinë e kësaj rruge. Po ndalem kalimthi në pak pika që shfaqen në diskutimet aktuale.

Pa asnjë dyshim ka vlerë shkencore dhe praktike, të shqyrtohet historia e ngulitjes së normës standarde bashkë me rrethanat jashtëgjuhësore, politike e kulturore që ndikuan, me qëllim që të afrohem te e vërteta. Gjithsesi, nuk ka nevojë të përsëriten këtu disa të vërteta të tjera, si për shembull: gjuha standarde nuk e pengon shfaqjen estetike të ligjëratës së letërsisë, e cila për këtë nuk njeh ngushtësime, por shfrytëzon çdo vlerë e variant gjuhësor. Norma nuk ua cenon njerëzve jetën e tyre të përditshme dhe gjuha e folur si në çdo vend të botës, ka rrjedhën e vet, e cila përkundrazi, sjell pasuri të tjera. Norma mësohet në shkollë dhe ata, që shprehen se kanë vështirësi për ta përvetësuar, të mos shfajësohen, sepse të mësuarit ndesh me vështirësi kurdoherë, qoftë edhe për të mësuar biçikletën e jo më për standardin dhe për elektronikën. Nga ana tjetër, përdorimi i drejtë i gjuhës është kusht për të pasur sukses në gjetjen e punës dhe përparimin në karrierë, për t'u përfshirë në veprimtaritë shoqërore, politike e kulturore. Për të mos u zgjatur, zbatimi i normës lehtëson gjithë komunikimin shumë të zgjeruar në kohën tonë. Më lejoni të përmend një të dhënë nga studimi i gjuhëve të tjera. Gjuha standarde përcakton edhe standardizimin shtetëror. Del se dokumentet standarde kursejnë deri në 70% të kohës dhe perceptimi i tyre është nëntë herë më i shpejtë sesa i teksteve jostandarde. Anasjallas, deklasimi i standardit dhe përpunimi i diçkaje mbi një bazë tjetër do të kërkonte shpenzime të jashtëzakonshme kohe dhe mjetesish financiare për një popull jo të madh siç jemi ne. Në epokën e globalizimit elektronik destandardizimi do të thotë vështirësim i komunikimit, kundërshtim i përparimit teknologjik, obskurantizëm, mesjetë. Zërat mesjetarë do të mbeten

shkretanë në hapësirën gjithëshqiptare. Për arbëreshët e Italisë më duket pothuaj halucinatorë, që t'u rekomandojmë, pasi të mësojnë në Palermo si të shkruar idiomën e tyre shumëshekullore, të rreken edhe me disa variante letrare të shqipes, madje duke i indoktrinuor se cilin të parapëlqejnë.

Me rastin e përvjetorit të gjuhëtarit Kostaq Cipo këtë vit, kam rilexuar veprat e tij pioniere *Gramatikën shqipe* të vitit 1949 dhe *Sintaksën* e vitit 1952. Po riprodhoj pak rreshta prej të dyjave:

Gramatika shqipe studion elementet e gjuhës dhe lidhjet që kanë midis tyre ato elemente. I studion duke patur parasysh literaturën popullore dhe shqipen e atyre shkrimtarëve që shkruan pa u larguar nga goja e gjall' e popullit. (1949)

Sintaksa ndahet në tri pjesë kryesore, nga të cilat e para studion pjesët e ligjëratës veç e veç dhe mënyrën si përdoren; e dyta mirret me elementet e fjalëve, me farët e ndryshme të elementeve dhe me të lidhurit e tyre; pjesa e tretë bën fjalë për konstruktet, d.m.th. si lidhen fjalit' e ndryshme për të formuar një periodë. (1952)

Këto radhë u përmbahen parimeve që do të nguliteshin më 1972 dhe ndonjë mospërputhje nuk ka të bëjë me shmangie prej tyre, por me vjetrimin e natyrshëm të njeteve leksikore. Ndërkaq, dua ta theksoj, se K. Cipoja ishte prej Elbasani, kish-te mësuar te arbëreshët dhe kishte dhënë mësim në Shkodër e në Korçë. Ky është modeli i shqiptarit të kulturuar me horizont kombëtar dhe jo të ngujuar prapa frëngjive të kullës së vet. Për më tepër, ai i ka vënë në dukje qartazi shtresat ligjërimore, dallimet ndërmjet gjuhës së shkruar dhe gjuhës së gjallë, duke ngulnuar për vlerësimin e tyre si pasuri të pandarë.

Pavarësisht prej parimeve që vihen në bazë të një drejtshkrimi kur ai sanksionohet përfundimisht, me kalimin e kohës del si i

përhershëm parimi tradicional. Fjala fiton trajtën e vet të ngulitur, merr një fytyrë; si të thuash, krijon personalitetin e vet, madje nga përvoja e gjuhëve të tjera është vërejtur, që pëlqehet edhe nga ana estetike. Ndonëse kjo nuk ka ndonjë bazë shkencore, meqë kemi të bëjmë me një dukuri shoqërore të traditës, me lehtësinë dhe kënaqësinë që ngjall një shprehje e ngulitur, edhe trajta shkrimore e gjuhës vjen e u nënshtrohet karakteristikave të përgjithshme të institucioneve shoqërore, ashtu si i kanë studiuar filozofia dhe sociologjia. Ky aspekt është e domosdoshme të mbahet parasysh në diskutimet e sotme për të ardhmen e gjuhës standarde. Çështja më duket se mund të shtrohet si më poshtë.

Pikënisja është që në këtë përvjetor koha e ka bërë të qartë se e kemi një shqipe standarde. Dielli nuk mbulohet me shoshë, aq më pak nuk errësohet me spekulime politike, sepse në thellbin e tyre kundërshtarët e standardit merren me politikë provinciale. A do të pësojë ajo ndryshime në rrjedhën e kohës? Proceset historike do të bëjnë punën e tyre dhe neve nuk na takon t'i paragjykojmë, t'i shtrembërojmë e t'i cenojmë me ndërhyrje të papjekura. Përgjithësisht na takon t'i ndjekim proceset me objektivitet, ndërkohë që nga ana ime kam parashtruar konceptin për shqipen si gjuhë e hapur dhe dinamike. Pa e përsëritur këtë këndvështrim, më lejoni që të tregoj konkretisht për drejtshkrimin se cila mund të ishte një rrugëzgjidhje për problemet.

Rregullat e drejtshkrimit dëshiroj t'i quaj si një farë kushtetute të shqipes standarde. Është provuar se ndryshimet e shpeshta të kushtetutave sjellin pështjellime në jetën shtetërore e politike. Ndërsa shembulli i Kushtetutës së SHBA vërteton se qëndrueshmëria është një e mirë e paçmueshme për jetën e vendit. Duke mos u larguar nga krahasimi me dokumentin

themeltar të shtetit, do të shtoj se ndryshimet e nevojshme të kushtetutave paraqiten si amendamente.

Drejtshtkrimi i shqipes standarde nuk ka nevojë për rishikim. Nuk ka nevojë as për përmbyse, as për ta gërryer nga brenda me disa ndryshime kinse të jashtme. Drejtshtkrimi i shqipes nuk ka nevojë sidomos për protagonizëm mburracak të njerëzve të veçantë ose të grupeve të veçanta.

Drejtshtkrimi i shqipes ka nevojë vetëm për amendamente të shtrira në kohë.

Për ta konkretizuar këtë do të marr një rast. Më 1972 u vendos që emri i kontinentit tonë të shkruhej me “v”. Më duket se pasqyron një traditë të disa gjuhëve europiane lindore, ndërsa trajta e sotme e shumicës së gjuhëve perëndimore është me “u”. Pa u hyrë stërholimeve historike–gjuhësore, po tërheq vëmendjen, se të gjitha kartëmonedhat e zonës së euros e kanë fjalën me shkronja latine (me “u”) të shoqëruar me po atë fjalë me shkronja të greqishtes, por tingulli përkatës nuk është vita, është ipsilon. *Fjalori drejtshtkrimor* i vitit 1976 ka këta shembuj: *evropian*, *evropiançe*, *evropiane*, *evropianizoj*. *Fjalori drejtshtkrimor i gjuhës shqipe* i botuar nga A. Dhrimoja dhe R. Memushaj vitin e kaluar ka përmbledhur 45 fjalë me këtë temë, ndonëse shumica janë të panevojshme si përbërje me vizë dhe mund të shtoheshin pa cak. Për shembull, me temën *gjerman*– mund të shtohen edhe: *gjermano–rus*, *gjermno–danez* etj., etj., dhe nuk ka asnjë vlerë *gjermano–kuisling*. Në tekstet e anglishtes mund të gjesh formime të tilla me vizë bashkuese: *He forgot the stop–me–and–buy–one man*, por askujt nuk i shkon ndër mend t’i përfshijë në çfarëdo lloj fjalori.

Gjithsesi, *Fjalori* i A. Dhrimajt dhe R. Memushit ka vlerën e një kartoteke, ku janë përmbledhur shumë fjalë. Unë paj-

tohem plotësisht me paraqitjen prej tyre, që të shkruajmë *Europë* dhe kjo të jetë tema e gjithë fjalëve të prejardhura. Në përdorimin e përditshëm të gjuhës së shkruar kjo trajtë mbizotëron, sepse është normale që ajo masë e madhe shqiptarësh, të cilët kanë të bëjnë me Bankën Botërore, me Amerikën e me Anglinë, me kompjuterin dhe Italinë e kështu më tej, do të shkruajnë *euro* dhe gjithë televizionet tona që japin kursin e këmbimit as kanë ndonjë dyshim, që të shkruajnë *euro*. Por kam dy vërejtje. E para është teknike. Nuk mund të lavdërohet zhdukja e trajtave *evropian*, *evropianizoj* etj., nga fjalësi i këtij Fjalori, ndërkohë që çdo redaktor e gjen te Fjalori i vitit 1976 dhe me ndërgjegje për të respektuar drejtshkrimin i përdor. Prej kohësh kam parashtruar konceptin për shqipen si gjuhë e hapur dhe dinamike, duke treguar edhe zgjidhjet praktike, për shembull, me një korpus mbi 15.000 terma për emërtimet e bimëve e të kafshëve. Fjalori i A. Dhimos e R. Memushajt nuk e ka marrë parasysh këtë, me gjithë lakminë për të paraqitur sa më shumë fjalë. Ta zhdukësh trajtën *evropian* sot nga fjalori do të thotë të ndjekësh një rrugë të gabuar.

Vërejtja e dytë është se gjithashtu përbën një rrugë të gabuar, që sot, kur po festojmë dyzetvjetorin e Kongresit të Drejtshkrimit, të dalësh me zgjidhje imponuese vetjake përballë një zgjidhjeje të miratuar nëpërmjet një institucioni, siç ishte ai Kongres. Pavarësisht nga dëshira e mirë jashtë çdo dyshimi, kjo është një goditje kundër standardizimit të drejtshkrimit. Në këtë rrugë do të dilnim përsëri te larmia e kërkesave individuale, si të thuash, përsëri te pështjellimi i alfabetëve të ndryshme në fillim të shek. XX. Në ditët tona këto punë nuk bëhen as në mënyrë individuale, as me mbledhje të mbyllura të ndonjë këshilli akademik, i cili përvetëon auto-

ritetin e një institucioni gjuhësor, kur këtë institucion ia kanë hequr ligjërisht. Rrjedhimisht, nuk kam pasur dhe nuk kam asnjë kundërshtim, që të bëjmë një ndryshim, duke vendosur për *Europën* dhe për *euron*. Por jo në mënyrë vetjake a këshillake. Zgjidhja e vërtetë dhe e themeltë do të ishte të ngrihej një institucion i tipit të *Accademia della Crusca*, që funksionon prej shekujsh në Itali. Nuk ka nevojë të sajohet shtrembëria shqiptare, mjafton të marrim përvojën e saj dhe të krijojmë sipas modelit të saj *Akademisë e Visarit* të gjuhës shqipe.

Për një rrugëzgjdhje tani për tani po parashtroj një ecuri tjetër. Sot mundësitë elektronike na e lehtësojnë jashtëzakonisht punën. Konkretisht, propozoj që të ngremë një komision, të cilin do ta quajmë *Komisioni i Amendamentit 1 të Drejtshkrimit (KM1D)*. Detyra e tij do të ishte:

a. Të formulohet fare shkurt Amendamenti 1, se do të ndryshohet një pikë e drejtshkrimit dhe do të zbatohet këtej e tutje tema *euro*–.

b. T’u dërgohet me postë elektronike gjithë institucioneve, që kanë peshë në këtë fushë, domethënë akademive, instituteve kërkimore, departamenteve të gjuhës shqipe dhe të letërsisë, universiteteve, gazetave dhe televizioneve, gjuhëtarëve, shkrimtarëve, gazetarëve, shtëpive botuese, përkthyesve etj., në Shqipëri, në Kosovë, në Maqedoni, në Malin e Zi, në Itali, në SHBA. T’u kërkohet që për një afat të shkurtër të shprehen, nëse pajtohen me këtë Amendament.

c. Komisioni të shqyrtojë të gjitha përgjigjet dhe të hartojë një raport përfundimtar, të cilin ta bëjë publik.

d. Në rast se nuk do të shfaqen kundërshtime me peshë, teksti përfundimtar t’u dërgohet ministrive të arsimit e të shkencës për ta pranuar. Me udhëzimin e tyre këto trajta t’u njoftohen gjithë mësuesve e pedagogëve dhe të kërkohet zbatimi në të

gjitha nivelet e shkollave, në tekstet, si edhe në shkresat zyrtare.

e. T'u dërgohet gjithashtu organeve të shtypit dhe t'u bëhet lutje që ta zbatojnë vetë atë që e kanë miratuar dhe t'i bëjnë jehonë.

Kam besim se me këtë mënyrë suksesi do të jetë i siguruar. Dhe po të arrihet një sukses i tillë i parë, me kalimin e kohës të shfrytëzohet një tubim tjetër shkencor për të ngritur Komisionin e Amendamentit 2 dhe të zbatohet e njëjta ecuri. Ideja themelore e kësaj ecurie është, që drejtshkrimi, të cilit i përkujtojnë sot dyzetyjetorin, mbetet i sanksionuar dhe u shërben të gjithëve pa mëdyshje e pa orvatje individuale, ai hyn në procesin e përmirësimit pa ia tronditur parimet dhe këto përmirësime graduale nuk ia vështirësojnë punën askujt, madje do të kalojnë pa u ndier si lëkundje. Kështu parapërgatitet edhe Akademia e Visarit.

Shqipja e standardizuar e ka të ardhmen përpara në një rrugë pasurimi, lëvrimi e përsosjeje. Tradita tashmë dyzetyjeçare e bën atë solide dhe e ndihmon që të mos perceptohet si diçka e vjetruar, përkundrazi, të përvetësohet si mjet i shkëlqyer i përbashkësisë kombëtare, i identitetit dhe i kulturës së shqiptarëve në kohët e reja.

QEMAL MURATI

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve
– Shkup*

KONGRESI I DREJTSHKRIMIT TË GJUHËS SHQIPE – VEPËR ME VLERA TË MËDHA KOMBËTARE

Abstrakt. *Kongresi i Drejtshkrimit të Gjuhës Shqipe i vitit 1972, në të cilin kanë marrë pjesë gjuhëtarë, letrarë dhe forcat intelektuale më të mira që kemi pasur ndonjëherë, është një përmasë me rëndësi të jashtëzakonshme jo vetëm filologjike, por dhe kulturore e kombëtare. Prandaj asnjë brezi nuk i lejohej që të prishë këtë përmasë dhe ta mbajë peng të egoizmit krahinorist me moszbatimin e normave të drejtshkrimit. Ata që kanë marrë anë kundër Kongresit të Drejtshkrimit të Shqipes dhe kundër shqipes standarde, kinse për të ndrequr padrejtësitë që i qenkan bërë dialektit të gegërishtes, nuk duhet të rebelohen me Kongresin e me shqipen standarde, por duhet të rebelohen me padijen e tyre. Kultura e gjuhës sonë lë shumë për të dëshiruar, jo për faj të standardit, por sepse ne ende nuk e kemi krijuar kultin e gjuhës.*

Përvjetorët e ngjarjeve të mëdha, siç është 40-vjetori i Kongresit të Drejtshkrimit të Gjuhës Shqipe (1972), që i dha kësaj gjuhe një fytyrë unike shkrimore dhe bëri për herë të parë shqiptarët të flasin kombëtarisht, që bie në 100-vjetorin i Formimit të Shtetit Shqiptar, janë momente të rëndësishme për të reflektuar për problemet e shqipes standarde, zbatimin me konsekuencë në përdorimin publik të saj; përkujdesjen institucionale për shqipen, për shqetësimet që janë ngritur

kohët e fundit lidhur me shqipen standarde, dilemat e shfaqura sidomos nga individë e medie të caktuara për ristandardizim, etj. Fjalët porosi të Prof. Eqrem Çabej për Kongresin e Drejtshkrimit (Nëntor 1972): *Ky është kongresi që shkon krahas me atë të Manastirit (1908), kur u zgjodh përfundimisht edhe çështja aktuale e alfabetit*, kanë vlerë të qëndrueshme edhe për sot e gjithmonë.

Po të bënim një bilanc të kësaj perioda 40–vjeçare, në disa vija të përgjithshme, do të mund të konstatonim këtë: përveçtesimi dhe përdorimi i shqipes standarde ka arritur një shkallë të kënaqshme që nuk e kanë arritur gjuhë me drejtshkrim me traditë shumë më të madhe: janë shkruar me këtë gjuhë dhe janë vënë në qarkullim botime të pafund letrare, artistike, shkencore, kulturore, gjuhësore. Vepra të tilla si *Fjalori i gjuhës së sotme shqipe*, *Fjalori i gjuhës shqipe* (2006), *Fjalori sinonimik i gjuhës shqipe* (2004) e dhjetëra fjalorë të tjerë, kanë hedhur në qarkullim me mijëra fjalë e njësi frazeologjike. Mbetet që kjo pasuri të përdoret sa më shumë nga shkrimtarët, përkthyesit, publicistët e nga ata që duan të flasin e të shkruajnë me një ligjërim të pasur, të lëmueshëm, të fuqishëm dhe të bukur (V. Memisha). Me këtë drejtshkrim janë botuar vepra me vlera kulmore letrare, të kolosëve të mendimit shqiptar dhe jo vetëm: Vepra e Ismail Kadaresë (në 20 vëllime, me një shqipe të përkryer), Vepra 29–të vëllimshme e Rexhep Qosjes; janë krijuar medie të fuqishme audiovizive që ligjërojnë në këtë gjuhë, si: Top Channel, TV Klan, dhe qindra radiotelevizione, gazeta e revista që e përçojnë shqipen standarde në gjithë globin. Të gjitha këto medie dhe botime me vlera kulminante, dhe një vistër i tërë botimesh të tjera, tekste shkollore e universitare, janë shkruar me një shqipe standarde të lakmueshme, të cilat me një gjuhë të njësuar më

lehtë lexohen dhe asimilohen nga të gjithë. Dhe, do të duhej dikush të ishte nihilist i thekur për të mohuar të gjitha këto të arritura, gjithë këtë produkt të sferës kulturore e shpirtërore, gjithë këtë ngrehinë ligjërimore të shqipes së shkruar dhe të shqipes së folur. E të tillët, njerisht, edhe nuk mungojnë.

Kongresi i Drejtshkrimit – kryeinstitucion i shqiptarëve

2. Me institucionin e quajtur *Shqipe standarde* (sepse tanimë kjo gjuhë është institucion), krahas institucioneve përkatëse që merren me studimin dhe zhvillimin e këtij kodi mbarëkombëtar (Instituti Albanologjik i Prishtinës, Qendra e Studimeve Albanologjike e Tiranës, me revistat e specializuara “Gjuha shqipe” dhe “Gjuha jonë”, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve i Shkupit, Degët e Gjuhës Shqipe në fakultetet e universiteteve tona në Kosovë, Shqipëri, Maqedoni, Mal të Zi etj.), në këtë lëvizje të domosdoshme për të ngritur shkallën e mësimin, të zotërimit dhe të zbatimit të shqipes standarde në shkollë është formuar dhe zhvillon aktivitetin e saj tanimë 10-vjeçar edhe *Shoqata e Gjuhës Shqipe e Kosovës*.

Në vitin 2004 në Tiranë formohet dhe *Këshilli Ndërakademik për çështje të shqipes standarde*, dhe përbëhet nga tetë anëtarë nga Shqipëria dhe shtatë të tjerë, gjashtë nga Kosova e një nga Maqedonia. Në fakt, shtysa e disa anëtarëve nga radhët e ASHAK—ut të këtij Këshilli ka qenë “ndërhyrja “nga lart” për rishikim të standardit, për integrimin e formave të gegërishtes. ASHAK në emër të një Komisioni (2006) pati shpallur të ashtuquajturat “Orientime” për çështje të shqipes standarde, respektivisht për riplanifikime a për ndryshime të standardit, me motivimin se “rrethanat e reja kërkojnë politikë të re gjuhësore”. Kjo tentativë e motivuar krahinorisht, është kundër-

shtuar rreptë nga forcat e tjera të gjuhëtarëve dhe nuk ka gjetur konsensus. Për më tepër janë shpallur “Çorientime”.

Botime dhe qëndrime për shqipen standarde

3. Për rrugën e formimit të shqipes standarde dhe problemet e saj janë botuar një seri veprash studimore të rëndësishme nga gjuhëtarë tanë të shquar si dhe qindra artikuj dhe shumë punime të plota: R. Ismajli, *Standarde dhe identitete* (2003); M. Samara *Histori e gjuhës letrare shqipe* (2005); E. Lafe, në një mori artikujsh shkencorë; Gj. Shkurtaj, *Sociolinguistikë e shqipes* 2009); Xh. Lloshi, *Mbështetje për gjuhën letrare* (1997); Q. Murati, *Për shqipen standarde* (2009), Sh. Islamaj, *Gjuha ligjërimit dhe fjala* (2004); M. Çeliku, *Çështje të shqipes standarde* (2009); Valter Memisha, *Studime për fjalën shqipe* (2011), etj.

Të gjithë studiuesit e gjuhës shqipe më në zë e letrarët më të shquar, duke filluar me patriarkun Idriz Ajeti, Rexhep Qosja, Ismail Kadare, Jorgo Bullo, Shaban Demiraj, Jani Thomai, Emil Lafe, Xhevat Lloshi, Seit Mansaku, Miço Samara, Rami Memushaj, Gjovalin Shkurtaj, Mehmet Çeliku, Shezai Rrokaj, Hajri Shehu, Matteo Mandala, Ali Jashari, Valter Memisha, Remzi Nesimi, Luan Starova, Ali Aliu, Latif Mulaku, Shefki Sejdiu, Isa Bajçinca, Fadil Raka, Shaqir Berani, Shefkije Islamaj, Ragip Mulaku, Sala Ahmetaj, Hasan Mujaj, Abdulla Zymberi, Adem Hajdaraj, Kajtaç Rrecaj, Agim Vinca, Hysen Matoshi, Milazim Krasniqi, etj., natyrisht duke përfshirë këtu dhe autorin e këtyre radhëve, e shohin krejt në rregull rrugën e formimit të shqipes së sotme standarde dhe e kanë argumentuar këtë me një mori faktesh si një zgjidhje të drejtë e përfundimtare, përkundër një grupi recidivistësh që kërkon të rikthejë në mollë sherri standardin dhe dialektet.

Për kontestimet që i bëhen *Kongresit të Drejtshkrimit* (1972), sot, se a ka ndodhur një shkrije mekanike e dy dialekteve, apo shqipja e sotme standarde është një sintezë organike që ka shkuar në linjën e konvergjencës, Akademik Idriz Ajeti shprehet:

“Për gjuhën letrare gjithmonë dhe gjithkund merret për bazë një dialekt, ai duhet shquar me forma të drejta, më të pranuar, të jetë më i përgjithshëm, por jo çdo dialekt. Dialekti ynë (gegnishtja – Q. M.) është shumë larg nga gjuha që është marrë për bazë të gjuhës letrare. Pse toskërisht? Edhe ne e kemi propozuar, pranuar dhe përqafuar toskërishten. Pse? Ky dialekt ishte shumë më i stabilizuar fonetikisht, morfologjikisht, e në aspektin sintaksor dhe logjikën sintaksore e ka shumë më të stabilizuar. Toskërishtja e shkruar para standardizimit ka qenë një dialekt i shkruar i përgjithshëm për të gjithë toskët. Një gjuhë letrare përdornin ata e jo si gegët, që në bazë të saj përdornin disa dialekte shkrimore: elbanishtja, shkodranishtja etj. Kontestimi vjen nga rrafshet e tjera, nga fusha të tjera, për motive të tjera. Kurkush nuk ka kritikë ndaj gjuhës letrare se nuk është në rregull gjuhësisht, sepse ajo është krejt në rregull. Kritikën vijnë nga fushat e tjera: politika, klanet, rrethet kulturore, ideologjike, prej andej vijnë dhe pastaj shartohen edhe në gjuhë. Arsye gjuhësore shkencore nuk ka. Thonë pse përzihet pushteti?! Ai pushtet do ta përdorë atë gjuhë. Krijimi i gjuhës letrare, – thotë Katiçiç, – është akt politik dhe se duhet të trajtohet jo vetëm si punë shkencore. Është akt politik, në fund të fundit” (Magazina Telegraf, 27. 8. 2011). Vetëm argumenti i tillë shkencor është ai që prevallon në këtë çështje, dhe se diskutimet pa bukë nuk mund të sjellin kontribut të rëndësishëm.

Ndërkaq, në funksion të parandalimit për ta degraduar kodin shkrimor të shqipes standarde nga zelltarët antistandard,

gjuhëtarët Ali Dhrimo e Rami Memushaj ndërmorën të botonin një vepër të re *Fjalor Drejtshkrimor i Gjuhës Shqipe* (2011), me rreth 75 000 fjalë, duke operuar dhe me ndërhyrje në kodin standard, të rreth 500 fjalëve, që propozohet të shkruhen ndryshe nga ç'rekomandon Fjalori i Drejtshkrimit (1972). Por, ndonëse si projekt qëllimorë, ky Fjalor ka të metat e veta, sepse nuk mund të përligjet kodi i ri drejtshkrimor në një formë të tillë arbitrare pa pasur paraprakisht miratimin e institucioneve përkatëse, prandaj dhe si i tillë nuk mund të gjejë përdorim.

Konferencat shkencore dhe debatet për shqipen standarde

4. Për ta ngritur dhe përmirësuar shqipen standarde në një shkallë sa më të lartë, janë mbajtur konferenca shkencore e tryeza shkencore, dhe janë zhvilluar debate në mediet tona televizive. Emërues i përbashkët i të gjitha këtyre është mbrojtja dhe kultivimi i shqipes standarde. Por ka pasur përpjekje dhe për ta minuar.

Janë zhvilluar jo pak veprimtari shkencore për gjuhën standarde shqipe, nga kronologjikisht mund të veçojmë disa konferenca e tubime shkencore.

– Me rastin e 20– vjetorit të Kongresit të Drejtshkrimit të gjuhës shqipe, në Tiranë u organizua një konferencë shkencore "*Gjuha letrare shqipe dhe epoka jonë*" (1992), në të cilën u bë një bilanc i gjuhës së njësuar shqipe.

– 30 vjet pas mbajtjes së Kongresit të Drejtshkrimit të Gjuhës Shqipe, mbahet në Tiranë (2002) një tjetër Konferencë ndërkombëtare "*Shqipja standarde dhe shoqëria shqiptare sot*", organizuar nga Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Akademia e Shkencave dhe Arteve të Kosovës dhe Universiteti i

Tiranës, për të vënë, kështu, një gur (pengese) më shumë, në udhën nga ku po rrëshqet gjuha shqipe.

E zhvilluar në një situatë pas luftës së Kosovës, kur shqiptarët mund të lëviznin këndeje dhe andej trevave shqiptare për të parë shqipen standarde, e cila i ndihmon të ndihen më të bashkuar me njëri-tjetrin, ... Profesor Gjovalini sqaron se qëllimi i kësaj konference është i qartë dhe i përherëshëm...që të shihen e të diskutohen bashkarisht rreziqet që i kanosen gjuhës shqipe—"Është një paradoks i madh që na çorodit të gjithëve. Nga njëra anë, të gjithë synojmë të hyjmë në Evropë e nga ana tjetër, themi se gjuhët e huaja përbëjnë rrezikun më të madh. Përballë këtij paradoksi ne gjuhëtarëve na mbetet detyrë kryesore që të marrim në duar gjuhën standarde e të mos e lëmë të tjetërsohet sipas qejfit të secilit prej përdoruesve të saj." Shkurtaj i hedh sytë tek gegërishtja e shkruar në variantin geg dhe folklori i pasur i kësaj gegërishteje—"Këtu duhet të gërmojmë, aty ku dhe leksiku është shumë.

– Konferenca shkencore: "*Zbatimi i kulturës gjuhësore në shqipen e shkruar*", organizuar nga Fakulteti i Gjuhëve të Huaja dhe Departamenti i Gjuhës Shqipe, 16 dhjetor 2004, Tiranë.

– Konferenca shkencore: «*Shqipja në etapën e sotme: politikat e përmirësimit dhe të pasurimit të standardit*», organizuar nga QSA e Tiranës, më 15, 16 dhe 17 dhjetor 2010, Durrës). Në konferencën e Durrësit, pjesëmarrësit dolën me disa përfundime, të cilat shtrinin disa çështje për shqyrtim. Një ndër to ishte edhe ai i paskajores. Debatet për "*politikat e përmirësimit të standardit të shqipes*" të zhvilluara në këtë "Konferencë", nga një grusht gjuhëtarësh, me pretendimin se do të ndreqnin "padrejtësitë historike ndaj gegërishtes". Konferenca si e tillë kishte qëllimin – rikthimin e bazës dialektore të gegërishtes në standard, standargegërishten. Ajo si e tillë u

bojkotua nga institucionet relevante: Instituti Albanologjik i Prishtinës, Fakulteti Filologjik i Tiranës, dhe nga mbi 40 gjuhëtarë, letrarë dhe intelektualë tanë eminentë me mospjesëmarrjen e tyre, të cilët dhe u distancuan publikisht nga aktet e kësaj konference.

– Konferenca shkencore: “*Shqipja standarde dhe gjendja aktuale e përdorimit të saj*” (organizuar nga Kolegji universitar Iliria, më 27 maj 2010, Prishtinë). Në këtë konferencë morën pjesë 15 gjuhëtarë nga të gjitha trojet shqiptare. Në përfundim të punimeve të kësaj Konference, në të cilën u paraqitën 15 referime (dhe u zhvilluan diskutime) me interes për çështje e probleme të shqipes standarde, dhanë një ndihmesë të çmueshme.

Punimet e kësaj Konference shkencore konfirmuan edhe njëherë se nuk ka dhe nuk mund të ketë çarje të gjuhës sonë standarde, pavarësisht se disa punojnë pa grat për këtë gjë. Gjithsesi debatin e sundoi ideja e maturimit të standardit, jo e zhbërjes së tij dhe e rikthimit në dialekte, sociolekte, të folme lokale e zhargone të tjera, pra gjithmonë nga e para. Nga reflektimet tona të derisotme për gjuhën, nuk mund të mohohet se ende nuk janë nxjerrë mësimet të plota dhe të duhura mbi atë se nuk është i dështuar standardi i shqipes, por të dështuara janë përpjekjet që bëhen për dështimin e standardit, dhe kjo çështje konsiderohet ose si një luftë ideologjike shterpë, ose trajtohet me klishe nga interesa të ngushta krahinoriste. Pjesëmarrësit e kësaj Konference i bëjnë Thirrje Parlamentit të Kosovës që të miratojë urgjentisht një Ligj të veçantë për përdorimin e detyrueshëm të shqipes standarde në të gjitha institucionet tona publike, në administratën shtetërore, në polici, në ushtri, në medie, etj. dhe për mbrojtjen e saj nga degradimi që ka marrë. Sepse

vetëm me gjuhë të përparuar ka komb dhe shtet të përparuar. Shqipen jonë standarde u vlerësua si pasuri e përbashkët gjithkëmbëtare. Standardi i shqipes është kryeautostrada jonë kombëtare, sepse para se të na bashkonte Rruga e Kombit Shqipëri–Kosovë, na ka bashkuar gjuha jonë standarde shqipe.

– Konferenca shkencore: “*Gjuha standarde dhe raportet e saj me dialektet*”, organizuar nga Fakulteti i Histori–Filologjisë, Departamenti i Gjuhësisë (tetor, 2011, Tiranë). Sipas gjuhëtarit Shezai Rrokaj, debati për gjuhën standarde dhe rolin e dialekteve në të ka nisur qysh me Kongresin e Drejtshkrimit. Gjithnjë janë ngritur pyetjet mbi atë që është bërë mirë e atë çka është bërë gabim. Duke iu referuar ekspriencave të tjera, Rrokaj u shpreh se mbështetja e standardit mbi një dialekt është e përligjur. Sipas tij, vendosja e standardit i ka dhënë frytet e veta, edhe pse ka shumë për të bërë. “Ndonjë tezë për një neostandard është e gabuar”, tha Rrokaj. Sipas tij, dialektet janë si një “burim i freskët” për pasurimin e gjuhës standarde dhe se duhen bërë rishikime aty–këtu. “Standardi duhet të pranojë natyrshëm prurje nga e gjithë gjuha, në veçanti nga viset jashtë vendit, me qëllim që të arrihet në një kohezion më të lartë gjuhësor dhe shpirtëror mes shqiptarësh”, u shpreh Rrokaj. Siç do të thoshte prof. Gjovalin Shkurtaj, *gjuha është si një det, ku derdhen lumenj e përrenj*.

Problemi i të ashtuquajturës paskajore

5. Kur vjen puna tek standardi dhe debatet që janë hapur rreth tij, një nga kërkesat e disave është përfshirja e paskajores gege (*me punue*). Sipas gjuhëtarit Shezai Rrokaj, “*Paskajorja prish standardin dhe hap punën për krijimin e një standardi të ri me mbështetje në standardin gegë*; përfshirja e paskajores

dhe ndryshimi i standardit kah gegërishtja, gjithsesi nuk e bën standardin gjithëpërfshirës, por të njëanshëm”. Sipas tij, ky proces do të sillte ndryshimin e kohëve të përbëra, të formave të pashtjelluara, të emrave prejfoljorë, zhdukjen e disa grupe bashkëtingëlloresh, etj. Ndër të tjera, sipas Rrokajt, do të cenonte dhe vetë gegërishten, e cila do të transformohej e nuk do të kishte më veçantitë e saj karakteristike. Rrokaj shprehet se shqiptarët nuk mund të kenë dy standarde dhe është e pamundur të niset çdo gjë nga e para. Sipas tij, një standard i ri do të kishte kosto të jashtëzakonshme. I këtij mendimi është edhe Sheskije Islamaj. Sipas saj “Nuk është në interesin e shqiptarëve të kenë dy standarde”. Duke iu referuar pretendimit të kahershëm se standardi përjashtoi gegërishten, ajo shprehet se kjo nuk ishte e mundur. Sipas saj, fjalorin e një gjuhe nuk mund ta kufizojnë gjuhëtarët, por janë folësit, përdoruesit e saj, që e pasurojnë atë vazhdimisht. Islamaj u shpreh se është e pamundur që një fjalor të përfshijë gjithë zhvillimet e një gjuhe dhe se, parë në këtë këndvështrim, jashtë tij kanë mbetur edhe fjalë të gegërishtes e të toskërishtes, edhe gjuha e Fishtës dhe e Poradecit. “Ajo çka duhet të na shqetësojë, është përballja e shqipes me gjuhët e tjera. A do mund t’i qëndrojë ajo hapjes së kulturave, trysnive që vijnë nga jashtë?

– Tryeza shkencore: “*Gjuha shqipe në vitin e përvjetorëve të mëdhenj*, organizuar nga Shoqata e Gjuhës Shqipe e Kosovës – Prishtinë, 2010);

– “*Java e Albanologjisë*”, një aktivitet shkencor i Institutit Albanologjik të Prishtinës, në dy edicionet e tij (2011, 2012), ka trajtuar po kështu problematikën e shqipes standarde dhe ka i konfirmuar ato si të drejta.

Të gjitha ato evenimente shkencore, revista të specializuara për shqipen standarde, botime të ndryshme linguistike etj. kanë konfirmuar rrugën e formimit dhe të funksionimit të shqipes standarde. Por, ka pasur e ka dhe zëra nga disa të vetëquajtur gjuhëtarë e paragjuhëtarë, për rikthim nga e para të kodit standard, ç'është e vërteta, të pakët e të parëndësishëm, por dëmsjellës.

Shqipja standarde sot përdoret korrekt në një masë prej rreth 60 %, mëtimet për ristandardizim janë absurde

6. Debatet e zhvilluara në konferenca e në medie të ndryshme për rikodifikimin e normave të drejtshkrimit të gjuhës shqipe, që lindën në periodën “demokratike” të pas viteve 1990, si kundërvënie që të rrënohej çdo gjë që vinte nga komunizmi, kryesisht janë bërë e bëhen nga persona të paformuar filologjikisht, nga jogjuhëtarë, dhe thjesht nuk kanë kauzë reale, janë të motivuara krahinorisht e ideologjikisht, prandaj dalin të stisura, të pambështetura, të palogjikshme dhe të parealizueshme.

Kodi standard ndryshohet kur gjuha është në krizë, kur diçka nuk funksionon. Pra, është në krizë gjuha vetë, është në krizë gjuhësia si shkencë, apo është deformuar dhe po rrëgjohet ligjërimi gjuhësor? Kjo është çështja.

Areali ku realizohet shqipja standarde, më saktë ligjërimi: *në televizion, në media, në administratë, në shkollë e në universitet, në letërsi e art*, veçanërisht në shkrim, është njaft i konsoliduar. Gjuhësia shqiptare u përpoq të përcaktonte e të përzgjidhte prej shqipes modelin e gjuhës letrare të përbashkët duke përcaktuar normën gjuhësore në të gjithë trupin e gjuhës, përkatësisht në morfologji, sintaksë e fonetikë. *Të mos harrojmë se më këtë punë u morën gjuhëtarët shqiptarë më*

në zë. Ata shkencëtarë të gjuhës që morën pjesë në Kongresin e Drejtshkrimit të Gjuhës Shqipe, ishin ndër më të mirët e të gjitha kohërave. Prandaj ka plotësisht të drejtë publicisti Ilir Yzeiri kur thotë se: “Gjuha shqipe është një mundësi e pamasë për të shkruar bukur, për të folur gjithashtu bukur, për të medituar thellë, për të arsyetuar hollë. Pra, gjuha shqipe si entitet abstrakt i folësve shqiptarë nuk është në krizë. Jemi në krizë ne, bartësit e saj dhe institucionet tona gjithashtu” (Ilir Yzeiri, Mbi gjuhën, ligjërimin dhe gjuhësinë, Shekulli, 13. 2. 2012).

Në këto 40 vjet të ngrehinës së shqipes, po të duam të bënim një bilanc: Si është gjendja e shqipes standarde në përdorimin e sotëm publik në rrafshin shtetëror e kombëtar, përgjigjja nuk mund të mos ishte veçse – stabile!

Shqipja standarde sot përdoret korrekt në një masë të përfillshme prej rreth 60 %, ndërsa pjesa tjetër që përfshin nënstandardin ose hapësirën ende të pastandardizuar plotësisht, norma variant dhe jonorma, është më pak voluminoze (rreth 40 %). Këtë shkallë të lartë të realizimit të standardit të shqipes, kur të kihet parasysh mosha e njomë e tij që nuk i arrin as 40 vjet, nuk e kanë arritur madje as gjuhë me traditë shumë të gjatë standardizimi, si p.sh. anglishtja (me traditë përmbi 200–vjeçare), gjermanishtja (me traditë përmbi 100–vjeçare), etj.: 60 % e popullsisë gjermane nuk e zotërojnë Drejtshkrimin dhe hezitojnë të shkruajnë që të mos turpërohen, por gjermanët nuk kërkojnë destandardizimin e gjermanishtes për ta ristandardizuar atë.

Sot, kur kultura dhe dija janë në zgrip dhe vendi, ashtu siç thoshte Bogdani dikur, “është i mbëluar jo me një palë, por më shumë palë njëgulla në sy”, gjen shprehjen e vet konstantja e një analisti: *Ndaj edhe debati për gjuhën shqipe*

ngjan se mund të zgjerohet më tej dhe mund të kthehet në një debat për fatin e formës sonë si komb, formë që po fillojmë ta tretim në padije e në sharlatanizëm apo në egërsinë primitive të ligjërimit politikn (Ilor Yzeiri, Shekulli, 13. 2. 2012).

Një Ligj për përdorimin e gjuhës shqipe

1. Gjuha shqipe e standardizuar 40 vjet më parë në pikëpamje të drejtshkrimit u shërben sot të gjithë shqiptarëve në trojet e tyre ballkanike e jashtëballkanike, edhe atyre jashtë kufijve të shtetit shqiptar në Shqipëri, në Kosovë dhe në Maqedoni. Këtë gjuhë duhet ta përparojmë, ta pasurojmë e ta përvetësojmë, jo ta degradojmë e ta dyzojmë. Pasi në kohët e sotme po zhvillohen shumë debate për ristandardizim, në këtë proces duhet të kihet parasysh se implikimet e tilla të ndërhyrjes në standard do të ishin jo vetëm standardshformuese, por dhe kombshformuese. 40 vjet janë një pikë ujë në historinë e një standardi. Por, kjo pikë uji tanimë është bërë det në ndërtimin e standardit të shqipes. Ne nuk duhet të punojmë ta ndryshojmë standardin për hir të ndryshimit a për hir të provincializmit, por duhet të ndryshojmë mendësinë tonë për ta ndryshuar arbitrarisht standardin.

2. Statusi i gjuhës shqipe të rregullohet me ligj të veçantë, përkatësisht të nxirret: *Ligji për përdorimin e gjuhës shqipe*, me prerogativat: Gjuha shqipe është pasuria shpirtërore me rëndësi të veçantë kulturore dhe historike e kombit shqiptar në Republikën e Kosovës. Përdorimi i gjuhës shqipe, si gjuhë zyrtare, është e drejtë dhe detyrim i qytetarëve të Republikës së Kosovës. Të rikujtojmë këtu se edhe Parlamenti i Republikës së Maqedonisë ka miratuar një ligj të tillë: *Zakon za upotreбата na makedonskiot jazik* (Služben vesnik na RM br. 5/98, 30 janar 1998) për gjuhën maqedonase qysh në vitin

1998, vetëm 7 vjet pas shpalljes së pavarësisë së këtij shteti (8 shtator 1991). Organet e pushtetit dhe ato politike, duke nisur që nga Kuvendi i Kosovës e deri tek nyjat e fundit të pushtetit, po edhe ato të partive politike – në gjithë veprimtarinë e tyre, veçanërisht në ligje, komunikata, dokumente identiteti e të tjera, të zbatojnë në nivelin e duhur standardin gjuhësor;

3. Mediet elektronike, televizionet publike, gazetatat, botuesit e librave, dhe sidomos të librave shkollorë, të zbatojnë detyrimisht standardin gjuhësor dhe të inkuadrojnë njerëz (po dhe të organizojnë kurse e seminare për zotërimin e shqipes standarde), në mënyrë që edhe ato të luajnë rolin që u përket për edukimin gjuhësor të të rinjve;

4. Ministria e Arsimit dhe Ministria e Kulturës – në veprimtarinë e tyre të merren dhe të organizojnë forma pune, me të cilat të ndihmohet ndërgjegjësimi për pasojat e kësaj gjendjeje të rëndë të shqipes në Kosovë, në Maqedoni, në Mal të Zi etj. Është koha e fundit që t’u vihet një STOP i madh përdorimeve të leksikut dhe sidomos të njësive të ndryshme sintaksore – ndikime më herët nga serbishtja, e cila ishte gjuhë prestigji dhe për shumë intelektualë “gjuhë burimore”.

AVZI MUSTAFA,

Katedra e gjuhës dhe Letërsisë Shqipe – Shkup

DISA PROBLEME NË PUNËN E MËSUESVE PËR PËRVETËSIMIN E GJUHËS LETRARE NË SHKOLLË

Gjuha është ajo që jemi ne. E ne jemi ata që kërkojmë që nxënësit e studentet në shkollë e në institutet përkatëse të përgatiten sa më mirë për përdorimin dhe zbatimin e gjuhës sonë. Ne e kemi borxh që nga fillimet, kur gjuha jonë shkruhej me gjakun e dëshmorëve, brezave të tërë lëvruesh e studiuesish të gjuhës, arsimtarësh e atdhetarësh që janë përpjekur pareshtur për një gjuhë letrare kombëtare, ta mbrojmë këtë strumbullar të kombit tonë. Përkitazi me këtë patriotët shqiptarë të kohës qysh moti e kishin kuptuar fare mirë se çfarë rëndësie ka gjuha amtare në ngritjen e vetëdijes kombëtare. Gjuha ishte ajo që i bashkonte shqiptarët pa dallim krahine e besimi fetar. Ajo çdoherë ishte tipari dallues i jetës shoqërore e kulturore të popullit tonë, që nga Rilindja Kombëtare deri në ditët e sotme. Ajo është rezultat dhe kurorëzim i një procesi të gjatë e të ndërlikuar gati në të gjitha hallkat e strukturës së saj.

Nëse ne sot e parashtrijë pyetjen “Ku është gjuha jonë, në cilin stadium gjendet ajo në momentin e tanishëm?” dhe, për t’i dhënë përgjigje kësaj pyetje mbështetemi në përcaktimet e sociolinguistëve amerikanë për stadet e zhvillimit të gjuhëve, Fishaman, Ferguson dhe Das Gupta, do të arrijmë në përfundimin se ekzistojnë tre stade të zhvillimit të një gjuhe, e cila kalon nga: “përzgjedhja dhe përsosja e kategorisë së shkrimit,

pastaj vijon normalizimi i drejtshkrimit dhe në fund vjen modernizimi i fjalorit”.¹

Kongresi i Manastirit, që vitin e kaluar i mbushi njëqind vjet, e kishte zgjidhur problemin e alfabetit, kurse në Kongresin e Elbasanit, që sivjet i bën 100 vjet, e kishte shtruar problemin që në terminologjinë sociolinguistike quhet planifikim gjuhësor – si kërkim dhe evidentim i mjeteve të nevojshme në aplikimin e një politike gjuhësore. Kjo do të thotë se në këtë kongres gjuhës ia dha statusi i një “përfaqësie mbarëkombëtare të institucionnalizuar, aty u përcaktua një linjë e qartë e politikës gjuhësore për kohën”.² Nga ky kongres për herë të parë u vendos që “gjuha shqiptare të jetë gjuhë e mësimave në mësojtoret e para ene të dyta (d.m.th edhe në ciklin e parë po ashtu edhe në ciklin e dytë të shkollave në gjuhën shqipe–A–M) të qeverisë që gjendet në Shqipëri”.³

Kjo që u parashtrua në Kongresin e Elbasanit ka të bëjë me shqipen e shkruar që mësohet në shkolla dhe që përdoret në vepra letrare. Një ndikim të fuqishëm në formësimin e gjuhës së shkruar shqipe më së miri do të realizohet pas disa viteve nëpërmjet të Komisionit Letrare të Shkodrës për drejtshkrim. Komisioni Letrare e Shkodrës, që veproi në Shkodër nga viti 1916 deri në vitin 1917,⁴ në broshurën "Rregulla mbi orto-

¹ “Language Problems et of the Devolving Nations”, Eëily, 1968,fq 168

² Tomor Plangarica, Kongresi i Elbasanit në problematikën e zhvillimit të shqipes letrare, Normalja në traditë, Elbasan, 1995, fq.57

³ Tomor Plangarica, vepër e cituar

⁴ Themelet e drejtshkrimit të sotëm u hodhën në shek. XIX, gjatë periudhës së Rilindjes Kombëtare. Ai që ka luajtur një rol me rëndësi në këto përpjekje ka qenë Ndre Mjeda. Nën ndikimin e K. Kristoforidhit ai e përpunoi një sistem për afrimin e të dy dialekteve. Po kështu edhe L. Gura-kuqi, i cili në një artikull botuar më 1905 të titulluar "Themeli i gjuhës letrare", flet për përpjekjet e njësimin të gjuhës në fushën e ortografisë.

grafinë e gjuhës shqipe" e dha kodifikimin e parë të drejtshkrimit tonë. Në nenin e parë të saj thuhet: "Ortografia e gjuhës do të jetë fonetike, d.m.th. do të shkruhet ashtu si flitet sot prej popullit". Në këtë broshurë bie në sy edhe përpjekja graduale që do të bëhej në të ardhmen për afrimin sa më tepër të dy dialekteve. Sipas sociolinguistëve amerikanë, pikërisht këtu do të kërkohej fillimet e stadi të dytë të zhvillimit të gjuhës.

Konsultat e kongreset, sidomos Konsulta e Prishtinës dhe Kongresi i Drejtshkrimit që u mbajt në vitin 1972, në historinë e gjuhës sonë do të mbeten datat më të shënuara dhe më të rëndësishme në historinë e gjuhës letrare shqipe. Ndonëse edhe sot e kësaj dite kemi zëra të ndryshëm, mbajtja e Kongresit të Drejtshkrimit do të mbetet data e njësimi të drejtshkrimit, por edhe e njësimi të gjuhës sonë letrare, "norma kombëtare e së cilës është kristalizuar në të gjitha hallkat kryesore të strukturës fonetike, gramatikore, fjalëformuese e leksikore".⁵ Prej këtu fillon të realizohet faza e dytë.

Caktimi i normave dhe njohjes së tyre, si në formën e shkruar, ashtu edhe në të folur, ndihmojnë që në kodifikimin e normës letrare, si në gramatikat normative ashtu edhe në fjalorët, të japin pasqyrim sa më të drejtë të ligjeve dhe rregullave objektive që e përbëjnë këtë normë.

Edhe pse gjuha shqipe e ka bërë caktimin e normave, shtrirjen e gjuhës, i ka përcaktuar stilet e ndryshme dhe e ka bërë mënjanimin e asaj që nuk është normative, përsëri në praktikë ndeshemi me probleme të ndryshme, sepse ende nuk kemi

Krijimi i shoqërisë kulturore "Bashkimi" (1899) dhe tjetrës "Agimi" (1901) në Shkodër, krahas problemit të alfabetit, i dhanë një hov të madh edhe diskutimit për gjuhën letrare, kryesisht për drejtshkrimin e shqipes.

⁵ Rezolutë e Kongresit të Drejtshkrimit të Gjuhës Shqipe, "Drejtshkrimi i gjuhës shqipe", 1973, fq. 15

arritur suksese, sepse ende nuk u përmbahemi disa parimeve të përgjithshme teorike, që janë katër:⁶

1. Normëzimi duhet të ndihmojë e jo ta rrënojë ose ta thyejë atë stabilizim që e ka arritur gjuha;
2. Normëzimi nuk duhet ta frenojë evolucionin e gjuhës letrare, por duhet t'i ketë parasysh tendencat dhe prijet e zhvillimit të saj;
3. Normëzimi nuk duhet t'i thellojë dallimet në strukturë midis gjuhës së folur dhe gjuhës së shkruar në rast se këto nuk kanë vlerë funksionale;
4. Në normëzimin e gjuhës letrare është krejt e padobishme ajo që privohet nga të gjitha variantet leksikore e gramatikore. Nga një pikëpamje kjo mund të shihet, ashtu siç përfundon profesori i gjuhës Emil Lafe, si e paarsyeshme, sepse synimi drejt stabilizimit nuk duhet të çojë në një nivelim d.m.th. në fshirjen e dallimeve të nevojshme funksionale e stilistike.

Unë nuk dua të hyj në sqarimin e normës gjuhësore, por dua të tregoj se termi *normë* përdoret në dy kuptime. Njëri kuptim ka të bëjë me përdorimin e mjeteve gjuhësore, ndërsa i dyti ka të bëjë me tërësinë e rregullave sipas të cilave përdoren mjetet gjuhësore në ligjërim. Kështu, sipas gjuhëtarit Ali Dhimo, ekziston dallim ndërmjet normës dhe kodifikimit të gjuhës: kodifikimi është ngulitja, pasqyrimi i normës në gramatikat dhe në fjalorët normativ. Nga kjo mund të kuptojmë se norma ekziston objektivisht (krahaso sistemin e lakimit e të zgjedhimit ose ndarjen e emrit në gjini), kurse ngulitja ose kodifikimi ka të bëjë me lakimin, zgjedhimin ose ndarjen e emrave në gjini në tekstet⁷. Prandaj punën me kodifikimin e

⁶ Cituar sipas Emil Lafe, Probleme dhe detyra në fushën e kulturës së gjuhës, Norma letrare kombëtare dhe kultura e gjuhës I, Tiranë, 1973, fq.13

⁷ Ali Dhimio, Norma dhe kodifikimi, Gjuha jonë, nr. 1/1981, fq.50

gjuhës do ta lëmë për fazën e tretë bashkë me modernizimin e fjalorit.

Përvetësimi i normës gjuhësore letrare është detyrë parësore e mësimit të gjuhës shqipe në shkollë. Të mësuarit e gjuhës amtare, e shkrimit dhe e leximit, të folurit të saktë dhe të qartë, si dhe ngritja e kulturës gjuhësore mbi bazën e rregullave themelore të gramatikës dhe të normës së gjuhës së sotme letrare, mbetet detyrë kryesore e shkollës sonë.

Për përgatitjen e mirë gjuhësore të nxënësve në shkollë rëndësi të madhe ka lënda e gjuhës shqipe që e ka për detyrë të patjetërsueshme përvetësimin sa më të mirë të normës letrare nga nxënësit. Nxënësit në shkollë ndeshen me gjuhën letrare nëpërmjet teksteve shkollore dhe librave të ndryshëm që krijojnë mundësi që nxënësit ta flasin gjuhën shqipe pa gabime si në të shkruar ashtu edhe në të folur. Gjithashtu rol të rëndësishëm luajnë edhe disa faktorë të tjerë, siç është mësuesi, i cili duhet të veprojë në dy drejtime: në drejtimin e përvetësimit të drejtshqiptimit dhe drejtshkrimit, si dhe në drejtim të funksionit didaktik të saj. Nuk duhet harruar se rol shumë të rëndësishëm për të vënë bazat e shqiptimit letrar luajnë edhe mjetet e komunikimit masiv, siç janë: radioja, televizioni, filmi, teatri, shtypi etj. Të gjithë këta faktor e luajnë rolin e tyre. Edhe pse ka përparime, përsëri ne nuk mund të jemi të kënaqur me atë që e kemi sot. Kam përshtypjen se kohëve të fundit po e humbim ose, më mirë të themi, po e dhunojmë gjuhën tonë. Si duket aspak nuk jemi të vëmendshëm ndaj gjuhës së shkruar dhe asaj të folur. Askush nuk përgjigjet dhe askush nuk turpërohet: as ai që e flet, as ai që ua mëson e as ai që e shkruan gjuhën.

Meqenëse tema ngërthen një mori çështjesh që kanë të bëjnë me mësimin e gjuhës shqipe dhe drejtshkrimit të saj në

shkollë, pa pretenduar për një shqyrtim të hollësishëm të tyre, aq më tepër se ato përgjithësisht janë të njohura, këtu kryesisht do t'i ritheksojmë e vlerësojmë disa nga rrugët nëpër të cilat duhet të ecë mësimi i gjuhës letrare shqipe.

Duke e pasur parasysh se tani kemi një gjuhë kombëtare të përbashkët me normat e saja të njësuara, përvetësimi i normës së gjuhës letrare dhe i drejtshkrimit i mbetet shkollës si një nga detyrat më të rëndësishme për formimin gjuhësor të brezit të ri.

Ç'thotë praktika e deritanishme nga shkollat tona? Këtu do të mundohem të jap disa probleme të natyrës objektive dhe subjektive të vështuara nga orët e hospitimeve në shkollat e rajonit të Shkupit dhe më gjerë. Duke u nisur nga ajo se nxënësit shfaqin dobësi në zbatimin e normave të gjuhës letrare, si dhe duke e pasur parasysh se bazë për kulturën e të folurit në shkollë janë puna dhe fjala e mësuesit dhe gjuha në tekstet shkollore, krahas fjalës dhe gjuhës së mësuesit, vendimtare për përdorimin e normës së gjuhës letrare shqipe rëndësi ka edhe puna, zelli dhe këmbëngulësia e tij në ngulitjen dhe zbatimin e normës letrare.

Me gjithë përpjekjet që janë bërë për një konceptim më të drejtë e më të gjerë të mësimi dhe të përvetësimit të normës letrare, ende ka vend për ta rritur efikasitetin e mësimi të gjuhës shqipe në shkollë, që kështu të realizohen synimet e kësaj lënde mësimore.

1. Shumica e mësuesve të gjuhës nuk i kanë të qarta kërkesat e programit, nuk e njohin mirë në tërësi programin e lëndës së vet ose synimet dhe kërkesat për çdo kapitull e temë. Ndërsa mosnjohja e programit nga ana e mësuesve të gjuhës sigurisht nuk lejon të bëhet një raport i drejtë midis teorisë dhe ushtrimeve. Nëse i vështrojnë planet tematike të mësuesve të gjuhës shqipe, menjëherë na bie në sy planifikimi i orëve për

punë të pavarur e krijuese me nxënësit ose, siç thotë metodisti i ynë Ali Shashai, “orë për ushtrime me karakter konstatimi dhe karakter ndërtimi”.⁸

2. Nuk ka ndërvare si ndërmjet përmbajtjes dhe formës në përcaktimin e metodave dhe formave të punës.

3. Orët e përsëritjeve dhe të ushtrimeve kryesisht kthehen në analizë gramatikore duke i anashkaluar kërkesat e tjera. Kjo shpesh kuptohet nga nxënësit se mësimi i gjuhës është mësim i mërzitshëm dhe mësimi i rregullave, pra vetëm si mësim gramatike – i pa lidhur me zhvillimin e të folurit, me pasurimin e fjalorit etj.

4. Gati në të gjitha shkollat kemi gjendje të njëjtë të mësuesit e gjuhës kur ata e ligjërojnë lëndën e sintaksës dhe kështu shpesh shpëputen nga problemet drejtshkrimore.

5. Shumë mësues të gjuhës i lejojnë vetes gabime gjuhësore nga pakujdesia, si në të folur ashtu edhe në të shkruar. Disa mësues janë kërkuar vetëm ndaj normave gjuhësore në të shkruar, kurse në të folur nuk kanë fare kujdes.

6. Disa mësues nuk kërkojnë punë sistematike për ngulitjen e normës drejtshkrimore dhe të shqiptimit, që ato të kalojnë në shprehje.

7. Në mësimet e gjuhës sa herë që të jepen për të analizuar një fjalë ose periudhë, nuk kërkohet nga nxënësit që të bëjnë edhe analizë drejtshkrimore.

8. Disa mësues ende nuk janë zhveshur plotësisht nga e folmja e tyre dialektore, ndërsa synojnë t’ua mësojnë nxënësve gjuhën letrare.

9. Gjuha dhe të folurit në shkollë më shumë vështrohet si lëndë mësimore e veçantë, por jo edhe si mjet themelor didaktik i përdorshëm për të gjitha lëndët e tjera mësimore.

⁸ Ali Shashai, Realizimi i lidhjeve organike në lëndën e gjuhës shqipe, Gjuha shqipe dhe letërsia në shkollë, Tiranë 1977, fq.44

10. Nuk kemi ende një lidhje të drejtë organike midis gjuhës dhe leximit.

11. Në tekste shkollore nuk ka më pjesë të plota të stileve të ndryshme të zgjedhura nga krijimet më të mira të letërsisë sonë që do të shërbejnë si modele për nxënësit etj.

Dobësitë e ndjeshme, sidomos forma e folur e gjuhës letrare, e cila po zë vend gjithnjë më të madh në jetën shoqërore, por edhe ajo e shkruar, kërkon që mësuesit e gjuhës bashkë me specialistët e gjuhës të bëjnë një gramatikë të gabimeve,⁹ që t'u ikin pyetjeve kategorike kush? dhe si?, por të krijohet një gramatikë didaktike, ashtu siç thotë Emil Lafe, “që do të na e tregojë modelin e gjuhës që do të na e mësojë atë që është e rregullt, që është e drejtë”.¹⁰

Siç shihet, shkollës i mbetet për detyrë që t'i edukojë nxënësit, edhe mësuesit e gjuhës, por edhe ato të lëndëve jogjuhësore, që të gjithë të përpiqen ta shqiptojnë e ta shkruajnë drejt fjalën shqipe.

Meqë kohëve të fundit si në libra, revista, gazeta dhe edicione informative kudo hasim një shqipe të pakontrolluar, sidomos këtu në Maqedoni, detyrë ngutshme e jona mbetet që të ngrihet një këshill i përhershëm i përzier nga mësues të gjuhës e metodistë pranë Institutit Albanologjik në Shkup i cili do ta ndjekë punën, do të interesohet drejtpërdrejt për gjuhën letrare të shkruar e të folur dhe do të ndjejë përgjegjësi ndaj gjuhës së njësuar letrare.

⁹ Deri tani në Maqedoni me artikuj rreth drejtshkrimit të gjuhës shqipe janë paraqitur: Remzi Nesimi, Fadil Sulejmani, Halil Zendeli, Qemal Murati etj. Shih Librin: Drejtshkrimi i shqipes dhe kultura gjuhësore, Shkup 1996: Shih: Palok Daka, Studime dhe artikuj të zgjedhur për normën gjuhësore të shqipes së sotme letrare 1981–1985 .

¹⁰ Emil Lafe, Gramatika e gabimeve, Norma letrare kombëtare dhe kultura e gjuhës I, Tiranë 1973, fq. 192.

RAMI MEMUSHAJ,

Universiteti i Tiranës

ÇËSHTJE TË PLANIFIKIMIT TË SHQIPES STANDARDE SOT

Gjuhët standarde nuk janë rrjedhim i një procesi të natyrshëm zhvillimi të një varianti gjuhësor, po fryt i një ndërhyrjeje të vullnetshme. Jo më kot planifikimin gjuhësor e kanë quajtur edhe *inxhinieri gjuhësore* apo *zhvillim të gjuhës* (language development). Si një gjë jonatyrore, gjuha standarde ka nevojë për kujdesin e përhershëm të bashkësisë gjuhësore që e flet. Pa këtë kujdes, ajo vyshket e thahet dhe përfundon në gjuhë manastireshe, dmth. në gjuhë të institucioneve që merren me studimin e saj, por që nuk gjallon në ligjërim.

Prandaj sociolinguistët që kanë hedhur bazat e planifikimit gjuhësor, e shohin këtë lloj planifikimi si një veprimtari të pandërprerë, që ka fillim, por jo mbarim. Kjo veprimtari përfshin *planifikimin e korpusit* dhe *planifikimin e statusit*. Me të parin kuptohet zakonisht "ndërhyrja në një sistem të dhënë me qëllim që të bëhet më i lehtë për t'u zotëruar prej folësve", kurse me të dytin "ndryshimet në funksionin social një varianti dhe në përdorimin e tij"¹. Në këtë proces planifikimi marrin pjesë tre aktorë kryesorë; planifikuesit gjuhësorë, bashkësia që do ta përdorë gjuhën standarde dhe autoriteti shtetëror. Gjuhëtarët merren me planifikimin e korpusit të gjuhës standarde dhe propozojnë masa për përdorimin e saj, por nuk kanë fuqi

¹ Ch. Fergusson, *Language Planning and Language Change* në J. Cobarrubias and J. Fishman (eds.) "Progress in Language Planning", Berlin-New York, 1983, f. 34.

imponuese. Planifikimi i statusit realizohet nëpërmjet politikave gjuhësore që ndjek autoriteti shtetëror, i cili ka tagër të imponojë përdorimin e standardit nga bashkësia gjuhësore. Kurse bashkësia gjuhësore është në rolin e konsumatorit të produktit të planifikimit, ajo që e pranon ose e kundërshton këtë produkt. Pra, suksesi i planifikimit gjuhësor varet nga funksionimi i secilit prej këtyre tre faktorëve, çdonjëri nga të cilët ka pjesën e vet në suksesin e kësaj sipërmarrjeje.

Nga ana tjetër, që një gjuhë standarde të kryejë funksionet e veta si varianti më i përpunuar i një gjuhe kombëtare dhe të zhvillohet pandërprerë, duhet që të dyja aspektet e planifikimit të ecin krahas njëri-tjetrit, pasi kështu mbyllet qarku (i *ashtuquajtur feedback*) që shkon nga planifikimi te zbatimi dhe verifikimi i asaj që është planifikuar dhe, prej këndeje, kthen sërish te planifikimi, për të bërë përmirësimet e normës të sugjeruara nga praktika e zbatimit të saj.

Parë nga këndvështrimi i raportit midis këtyre dy aspekteve të planifikimit, historinë e gjuhës sonë standarde mund ta ndajmë në dy faza: faza e parë fillon me Kongresin e Drejtshkrimit shkon deri në fund të viteve '80, kurse e dyta prej andej e gjer në ditët tona. Gjatë fazës së parë, planifikimi i statusit ka ndjekur planifikimin e korpusit. Ndër masat e marra nga shteti shqiptar për përvetësimin e normave të gjuhës standarde qenë organizimi i kurseve të kualifikimit për mësuesit, korrektorët dhe redaktorët letrarë, si dhe kërkesat për përdorimin e gjuhës standarde në administratën shtetërore, duke vendosur korrektorë pranë institucioneve qendrore dhe njësisive bashkiake. Kurse në trojet shqiptare në ish-Jugosllavi zbatimi i normave të standardit nuk u imponua nga shteti, pasi shteti i atjeshëm nuk ishte shteti kombëtar i shqiptarëve, po shteti i pushtuesit. Këtu mungesën e autoritetit shtetëror e

kompensoi puna e universitetit dhe e shkollës dhe zelli atdhetar i lëvruesve, i botuesve, i punonjësve të shtypit të shkruar, të radios e televizionit për t'u njësuar me pjesën tjetër nëpërmjet zotërimit dhe përdorimit të kodeve normative të gjuhës standarde. Përmbushja e qëllimit të planifikimit të statusit të gjuhës standarde pa ndërhyrjen e autoritetit shtetëror përbën dukuri tepër interesante dhe, ndoshta, një rast unikal në historinë e planifikimit gjuhësor.

Por kujdesi për zbatimin e normave të gjuhës standarde në Shqipërinë politike pësoi një rënie nga fundi i kësaj faze, kur, me heqjen e mësimi të gjuhës shqipe nga shkolla e mesme, formimi gjuhësor i brezit të ri u la pas dore. Edhe në trojet shqiptare nën Jugosllavi ky kujdes ra ndjeshëm në fillim të viteve '80, me intensifikimin e dhunës serbe mbi institucionet arsimore e kulturore shqiptare, duke vijuar deri në fund të shekullit, kur Kosova u shkëput nga Serbia dhe kur statusi i shqipes në Maqedoni e Mal të Zi nisi, nën trysninë e faktorit ndërkombëtar, nisi të ndryshonte për mirë.

Faza e dytë, që fillon me ndryshimet demokratike në Shqipëri dhe në Kosovë e Maqedoni dhjetë vjet më vonë, karakterizohet nga një shkëputje midis dy llojeve të planifikimit dhe mbetja prapa e planifikimit të statusit, si rrjedhim i indiferentizmit të plotë të shtetit për çështjet e politikave gjuhësore, për hir të mosndërhyrjes në çështjet e gjuhës. Pasojat negative të këtij indiferentizmi shtetëror ndaj gjuhës u thelluan edhe më për shkak të ndryshimeve të mëdha që ndodhën në hapësirat shqiptare. Nga njëra anë, largimet masive të pjesës se shkolluar të shoqërisë në Europë dhe në Amerikën Veriore dhe zhvendosja masive e popullsisë së zonave malore drejt qyteteve të mëdha kanë krijuar çekuilibre të mëdha demografike, sociale dhe gjuhësore. Është pakësuar në mënyrë të

ndjeshme përqindja e popullsisë fshatare në raport me popullsinë qytetare, por pjesa dërrmuese e kësaj të fundit ka pak vjet që është vendosur në qytete, ku po përballlet me varfërinë. Si rrjedhim, problemet e kësaj pjese të popullsisë që po përpiqet të sigurojë mbijetesën, nuk ia lejojnë të kujdeset për rritjen e nivelit të vet kulturor. Sipas anketimeve të bëra në Tiranë, përqindja e familjeve që nuk kanë asnjë libër është e lartë. Fakulteti i Historisë dhe i Filologjisë dhe Fakulteti i Gjuhëve të Huaja kanë 200–300 pedagogë dhe rreth 5 mijë studentë, po gjatë një viti librarët në këto fakultete nuk shesin më shumë se dy–tre fjalorë të gjuhës shqipe në vit! Pra, gjithë kjo masë që do ta ketë gjuhën shqipe si lëndë të parë të punës, si mësues, redaktorë, përkthyes etj. nuk e ndien nevojën të shfletojë fjalorin. Ndërkohë që në Amerikën Veriore a në Europën Perëndimore nuk gjen familje që të mos ketë të paktën një fjalor të gjuhës së vet. Më anë tjetër, popullsia jonë po ndeshet me gjuhë kulturash në zë. Në këtë përballje të një populli të varfëruar përtej skanjes, me dinjitet të humbur dhe me vetëdije kombëtare të tronditur, kultura shqiptare dhe gjuha shqipe janë tronditur edhe ato.

Rrethanat që përshkruam bëjnë që sot gjuha standarde të ndodhet nën një trysni të dyfishtë: të dialekteve dhe të gjuhëve të huaja. Për periudhën e fillimit kjo ishte e natyrshme, pasi u kalua nga një planifikim kulturor e gjuhësor tipik për sistemet totalitare në mungesën e plotë të tij. Atë që ka ndodhur, e shohim në mjetet e shkruara dhe e dëgjojmë nga mjetet elektronike të informimit, pa folur për dokumentacionin zyrtar apo për thjeshtligjërimin. Një mori fjalësh të huaja të panevojshme, shumë prej të cilave përdoren pa ua ditur kuptimin, janë bërë pjesë e leksikut të gazetarëve dhe të veprimtarëve politikë e shoqërorë. Një zyrtar i lartë thotë për

institucione që varen prej tij *është detyrë e segmenteve të caktuara të shtetit*, ndërkohë që sintagma “segmente të shtetit” përdoret me kuptim negativ për të treguar institucione shtetërore që veprojnë në kundërshtim me interesat shtetërorë e kombëtarë. Folës të televizioneve thonë *ndërrojmë argument për ndërrojmë temë*, në gazeta shkruhet *Presidenti Topi inspektoi anijen amerikane të luftës në vend të vizitoi anijen amerikane*, kur dihet se të drejtën e inspektimit të objekteve shtetërore e kanë vetëm zyrtarët e atij shteti, por jo ata të një shteti tjetër. Jo rrallë lexojmë në gazeta apo dëgjojmë në televizione fraza të tilla, si: *Kali me karrocën shkakton incident në mes të Lushnjës* apo *në spitalin X ndodhi një incident* (ra tavani i një salle). Në “Fjalorin e gjuhës së sotme shqipe” fjala *incident* ka dy kuptime që nuk lidhen aspak me dëmtimin fizik: “ndodhi e papritur, zakonisht e padëshirueshme, që pengon punën ose që dëmton gjendjen a ecurinë e rregullt të punëve” dhe “ndodhi e vogël që mund të sjellë pasoja të rënda në marrëdhëniet midis dy a më shumë shteteve”. Por në të frazat e mësipërme është fjala për ngjarje të papritura që kanë pasur si pasojë dëmtime fizike, dmth. për aksident.

Lajthitje të tilla apo përdorimi pa doganë i fjalëve të huaja, rihuazimi i fjalëve të huazuara dy mijë vjet më parë nga stërgjyshërit tanë ilirë, si *direkt* për *drejtpërdrejt* etj. apo i ndërtimeve jo në përputhje me gjedhet e shqipes, si *telefonoj Agimin* në vend të *I telefonoj Agimit*, *Bëj infermierin* për *punoj si infermier* e shumë të tjera si këto nuk dëshmojnë gjë tjetër veçse kulturë shumë të mangët gjuhësore.

Përveç leksikut, që është elementi më i prekshëm i gjuhës nga ndikimet e huaja, po preken edhe themelet e semantikës dhe të gramatikës. Kështu, nuk janë të rralla përdorime të tilla, si: *Shefi UNMIK arrin sot në Tiranë, Shtajner do nënshkruajë*

marrëveshje me INSIG, rezoluta për Irak, për të spostuar nga skena politike Asad, Klinton përshëndet me rastin e festës kombëtare nuk janë gjë e rrallë. Në fushën e sintaksës, të bie në sy përdorimi në shtyp i disa strukturave tipike për ligjërimin e pakultivuar, si: *çdo ndërmarrje që do t'i caktohet vlera, për krizën që ka hyrë Shqipëria, ato parti që liderët e tyre etj.* Kjo përbën një rrezik të vërtetë, sepse këto semantik dhe gramatika janë sistemet më të qëndrueshme të gjuhës, ato që e bëjnë një gjuhë të veçantë nga gjuhët e tjera.

Ndikimet kanë depërtuar edhe në fushën e prozodisë, ku vërehen shmangie nga skemat theksore dhe intonacionore të shqipes. Kështu, shumica e folësve televizivë i shqiptojnë me theks mbi rrokjen e parë jo vetëm fjalët e huaja, por edhe fjalët vendëse me tri e më shumë rrokje, p.sh.: *Bógota e Kolumbisë* për *Bogóta*, *Mízuri* për *Mizúri*, *Sídneyt* për *Sidnéit*, *Káramanlis* apo *Karamánlis* për *Karamanlís*, *Vízion Plus* në vend të *Vizión plus* etj. Gabimi në këto shqiptime që shkojnë kundër natyrës së shqipes, është i dyfishtë. Së pari, theksohet gabim edhe sintagma së cilës i përket fjala me theksim mbi rrokjen e parë, pasi në çdo sintagmë me shqiptim normal, theksi bie mbi fjalën e fundit të saj; së dyti, në fjalitë me rend neutral të fjalëve, theksi logjik bie mbi sintagmën e dytë të fjalisë. d.m. th. në fund të saj.

Të gjitha këto shmangie nga norma i vërejmë te brezi që ka hyrë në publicistikë dhe në jetën politiko-shoqërore këta njëzet vjetët e fundit. Ndonjë i sheh këto dukuri si zvogëlim "të peshës së faktorëve kryesorë kolektivë të identitetit dhe rritje të elementeve jo të standardizuara"², si shprehje të

² R. Ismajli, *Shqipja standarde pas tri dekadash*. Në "Seminari Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare, II", Prishtinë, 2001, f. 244.

identitetit vetjak dhe të liberalizmit të periudhës pasdiktatoriale. Një raport i ri midis identitetit kolektiv dhe atij vetjak doemos që është duke u ndërtuar, por kjo nuk do të thotë që në emër të identitetit vetjak dhe të liberalizmit të hiqet dorë nga norma gjuhësore. Sepse ndërtimi i një identiteti vetjak të ligjëruesit publik nënkupton zgjedhje tjetër mjeteve gjuhësore të shprehjes, po gjithnjë nga stoku i mjeteve normative. Në fund të fundit, gjuha si mjet komunikimi e ka në natyrën e vet karakterin kolektiv dhe detyrues, përndryshe, nëse secili do të synonte nga individualja, nuk do të arrinin të merreshim vesh me njëri-tjetrin. Norma nuk e pengon shprehjen e individualitetit, pasi ajo nuk hyn dot në fusha të tilla si baza nyjetimore krahinore e folësit. Norma nuk ndërhyt as në mënyrën e veçantë të përdorimit të mjeteve gjuhësore nga folësi. Këta të rinj, që po i japin tonin jetës së vendit në të gjitha fushat, flasin kështu jo për të shprehur identitetin dhe individualitetin e tyre, por sepse në shkollë nuk kanë marrë edukatë gjuhësore³. Formimi i tyre gjuhësor, nëse mund ta quajmë formim gjuhësor, përbëhet nga grimca të mbledhura andej-këndeje, më shumë nga kontakti me gjuhët e huaja apo me televizorin, sesa i mësimi të shqipes në shkollë.

Shkelja e normave të gjuhës standarde në ligjërimin me gojë dhe me shkrim është bërë shqetësuese jo vetëm për gjuhëtarët, po edhe për folësit e thjeshtë po të vëmendshëm ndaj fjalës së shkruar. A kemi të bëjmë këtu me një shpërfillje të normave të gjuhës standarde apo me defekte të vetë standardit? Përballë kësaj gjendjeje, janë propozuar alternativa

³ Shih E. Lafe, *Shqipja standarde në shekullin e ri* në “Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare, II”, Prishtinë, 2001, f. 250; I. Bajçinca, *Teksti dhe norma* në “Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare, II”, Prishtinë, 2001, f. 291.

nga më të ndryshmet, duke filluar nga zhbërja e standardit e kthimi te dialektet, dmth. braktisja e planifikimit kombëtar të gjuhës dhe kthimi te planifikimet dialektore⁴; te ideja e policentrizmit, që kërkon planifikimin e shqipes sipas kufijve politikë, dmth. krijimin e tri varianteve të shqipes standarde – varianti i Tiranës, i Prishtinës dhe i Tetovës⁵; te nevoja për ndërhyrje të thella në standard deri tek ideja e forcimit të politikave gjuhësore të shtetit.

Alternativat për planifikime dialektore apo për policentrizëm të propozuara në vitet '90 tashmë janë braktisur. Mbrojtësit e këtyre alternativave, të ndodhur përballë kundërshtimit të gjuhëtarëve shqiptarë tejmbanë trojeve amtare, e kuptuan pamundësinë e realizimit të projekteve të tyre. Jemi një komb i shpërndarë në dy njësi qeverisëse të mëvetësishme dhe në një shtet ku shqipja është ngritur në shkallën e gjuhës kombëtare. Nëse secila prej këtyre njërive do të ndërtonte politika gjuhësore të pavarura, atëherë kjo do të binte ndesh me funksionin nacionalist të gjuhës standarde dhe me aspiratën kombëtare të shqiptarëve. Megjithatë, duhet pranuar se në njëfarë mase këto alternativa kanë ndikuar negativisht në zotërimin dhe përdorimin e normave të gjuhës letrare, pasi kanë çorientuar sidomos arsimin dhe medien.

⁴ Shih ndër të tjerë: A. Pipa, *The Politics of Language in Socialist Albania*, New York, 1989; B. Beci, *Gjuha letrare shqipe dhe baza e saj dialektore* në "Seminari XVII Ndërkombëtar për Gjuhën, Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare", Eurorilindja, Tiranë, 1995.

⁵ E tillë është ideja e pluricentrizmit, e nyjëtuar nga R. Ismajli si një zgjidhje në kuadrin e liberalizmit gjuhësor të periudhës pasdiktatoriale. Në të vërtetë, kjo ide është një trapiantim i modelit jugosllav të planifikimit gjuhësor, që shpuri në krijimin e katër gjuhëve – të serbishtes, kroatishtes, boshnjakishtes dhe të gjuhës malazeze – atje ku më parë flitej një gjuhë e vetme.

Ata që e konsiderojnë shkeljen e normës gjuhësore si shpërfillje të shoqërisë dhe e shtetit, shtrojnë pyetjen se a duhet të vijojë me tej kjo shpërfillje ndaj gjuhës? Nëse duhet ndërhyrë, si duhen ndërtuar politikat gjuhësore dhe cilat duhet të jenë elementet e këtyre politikave? Për këtë është i nevojshëm, së pari, një legjislacion që të parashikojë masa për rritjen e kujdesit për gjuhën e shtypit, të botimeve dhe të dokumentacionit shtetëror të të gjitha shkallëve, si dhe të ligjërimit të folur në mjetet elektronike të informimit. Pjesë e këtij legjislacioni do të ishte detyrimi i shtëpive botuese, i gazetave dhe i revistave për të bërë korrektimin gjuhësor të botimeve të tyre, duke ndërmarrë sanksione ndaj atyre njësive botuese që nxjerrin botime të pakorrekтуara apo që nuk përdorin alfabetin shqip. Kjo kërkon, nga ana e vet, licensimin e profesionit të korrektorit gjuhësor dhe kualifikimin e herëpashershëm të kësaj kategorie punonjësish. Korrektorë gjuhësorë duhet të kenë jo vetëm njësitë e lartpërmendura, por edhe institucionet qendrore dhe njësitë bashkiake. Lidhur me mjetet elektronike të informimit, mund të propozohet monitorimi gjuhësor i tyre nga këshilli mbikëqyrës i televizioneve në bashkëpunim me Institutin e Gjuhësisë në Tiranë dhe Institutet Albanologjike në Prishtinë dhe në Shkup. Pranë këtyre institucioneve duhet të krijohet sektori i kulturës së gjuhës si dhe shërbini i këshillimit gjuhësor, siç e kanë shumë vende të botës në të cilat tregohet kujdes për gjuhën. Mund të bashkëpunohet me televizionet dhe radiot për çeljen e rubrikave gjuhësore, gjë që duhet bërë edhe me gazetatat, detyrë që gjuhëtarët në të tri vendet e kanë nënvlerësuar.

Por këto dhe masa të tjera që mund të propozohen e miratohen, do të kenë sukses, vetëm nëse brezat e rinj që do të përfshihen në fushat e veprimtarisë intelektuale, do të marrin

një edukatë të shëndoshë gjuhësore që në bankat e shkollës. Futja e mësimit të gjuhës shqipe në shkollën e mesme, në të gjitha profilet dhe në të gjitha vitet e shkollimit, nuk ka dhënë frytet e dëshiruara për shkak të mënyrës sesi janë konceptuar programet dhe sesi janë hartuar tekstet. Ndërkaq, për t'u përshëndetur është nisma e Universitetit të Prishtinës dhe e Universitetit të Tiranës për të futur mësimin e gjuhës shqipe në të gjitha fakultetet. Por të gjitha këto masa mund të kenë sukses nëse studiuesit e gjuhës do të jenë në mbështetje të tyre, duke mbështetur, së pari, planifikimin gjuhësor fryt i të cilit është gjuha standarde që kemi me kodet e saj normative. Është edhe një grup gjuhëtarësh, sado i paktë në numër, që shkaqet e gabimeve i shohin te vetë norma. Sipas tyre, normat e gjuhës standarde janë të vështira për t'u përvetësuar e zbatuar, sidomos drejtshkrimi, që ka shumë përjashtime, të cilat e vështirësojnë së tepërmi zbatimin e rregullave të tij. Që kjo normë të bëhet më e thjeshtë, thonë mbështetësit e kësaj ideje, duhet, së pari, që drejtshkrimi të ndjekë shqiptimin, sepse Kongresi i Drejtshkrimit i ka ndërtuar rregullat e drejtshkrimit mbi bazën e parimin fonetik. Së dyti, duhet që rregullat të thjeshtohen, duke shmangur përjashtimet⁶. Ky qëndrim, sado logjik të duket, nuk i zgjidh problemet. Ai është një trajtim i gabuar, sepse niset nga premisa të gabuara. Së pari, problemet në zbatimin e normave shihen në mënyrë të thjeshtëzuar: gabimet që vërehen në zbatimin e normës nuk janë vetëm drejtshkrimore, ato janë edhe gramatikore, edhe

⁶ K. Topalli, *Drejtshkrimi i shqipes si sistem* në "Shqipja në Etapën e Sotme: (politikat e përmirësimit dhe të pasurimit të standardit)", Botime Albanologjike, Tiranë, 2011, f. 245–308; shih edhe materialet e mbledhjeve të 26–28 qershorit 2012 të Këshillit Ndërakademik për Gjuhën Shqipe.

leksikore, edhe semantike; vërtet që drejtshkrimi është më i dukshëm, po ai nuk i zëvendëson normat e tjera të gjuhës. Mandej harrohet se shkeljet apo shmangiet në zbatimin e normave të gjuhës standarde burojnë nga ajo që planifikimi i korpusit ka mbetur prapa planifikimit të korpusit, për shkak se politikat gjuhësore të shoqërisë janë shumë të mangëta. Rrjedhimisht, çdo kod normativ, sado i mirë të jetë, do të zbatohet me mangësi të mëdha, sepse kodi, si çdo kod tjetër, si p.sh. kodi rrugor, duhet zotëruar dhe pastaj për thyerësit e tij duhen zbatuar sanksione. Premisa e fundit e gabuar është që gabimet në të shkruar shpjegohen me atë që drejtshkrimi i shqipes është i vështirë. Në të vërtetë, drejtshkrimi i shqipes nuk është më i vështirë nga drejtshkrimi i gjuhëve të tjera, le ta zëmë i anglishtes, i frëngjishtes apo i italishtes.

Si rrjedhim i zbatimit të kësaj logjike, që harron rolin e shoqërisë, të shtetit në planifikimin gjuhësor, mangësitë në zbatimin e normave kërkohet të zgjidhen duke bërë ndërhyrje cezariane në normat e gjuhës. Kështu, Këshilli Ndërkademi për Gjuhën Shqipe, ka miratuar së fundmi ndryshime të thella në rregullat e drejtshkrimit, të cilat (sipas përlogaritjeve paraprake që kemi bërë mbështetur në intervistat e botuara në shtyp të anëtarëve të këtij këshilli) prekin rreth 3,5% për qind të leksikut të shqipes, që do të thotë se në çdo 100 fjalë të fjalorit 3–4 prej tyre do të shkruhen ndryshe. Nëse do të miratoheshin, këto propozime për ndryshime të thella të rregullave të drejtshkrimit, sidomos të atyre që kanë të bëjnë me shkrimin e zanores ë të patheksuar, do t'i sillnin një dëm të madh shqipes standarde. Së pari, ato do të tronditnin bazën e saj, duke e bërë të ngjashme nga pikëpamja drejtshkrimore e drejtshqiptimore me një të folme skajore, si labërishtja. Nga ana tjetër, ato do të shkaktonin një çoroditje të madhe.

Përvoja e gjuhëve më të zhvilluara, si gjermanishtja, frëngjishtja, çekishtja etj., tregon se ndryshimet pranohen me vështirësi prej folësve, të cilët janë mësuar me një mënyrë të shkruari. Kundërshtimi i këtyre ndryshimeve nga një pjesë e folësve do të shpinte në një ndarje kulturore brenda shoqërisë shqiptare: më njërën anë ata që do ta pranonin dhe, më anë tjetër ata që do ta kundërshtonin (universitete, shtëpi botuese, gazeta e revista etj.). Kështu ka ndodhur së fundmi në Gjermani; kështu ka ndodhur edhe në Çeki më 1993, ku lidhja e shkrimtarëve çekë, shtëpi botuese dhe revista nuk e pranuan projektin e ri të ortografisë⁷. Këta shembuj tregojnë se sa me kujdes duhet trajtuar kjo çështje tepër delikate dhe tepër e ndjeshme për opinionin, në mënyrë që ndryshimet e propozuara të mos prekin bazën e gjuhës standarde dhe të mos shkaktojnë si rrjedhim mospranimin e tyre.

Para viteve '90, për të ndjekur çështjet e normave të gjuhës standarde dhe të pastërtisë së gjuhës, në Shqipërinë politike qe ngritur komisioni për pastërtinë e gjuhës, i cili, në bashkëpunim me katedrat e gjuhës shqipe dhe me Institutin e Gjuhësisë, studionte gjendjen e zbatimit të normave në shtyp, në shkollë e në administratë dhe bënte këshillime. Pas viteve '90, si një masë që do të rriste kujdesin për gjuhën u propozua ringritja e komisionit për pastërtinë e gjuhës si një këshill mbarëkombëtar. Ne kemi qenë që në fillim kundër kësaj ideje dhe praktika po tregon se ky komision, që tashmë është kthyer në Këshill Ndërkademi, i ka lejuar vetes të drejtën për të ndërmarrë nisma për ndryshime në gjuhë që shpërfillin institucionet që merren me gjuhën. Kemi qenë për ngritjen e

⁷ N. Bernel, *Linguistic Authority, Language Ideology and Metaphor: The Czech Orthography Wars*, Mouton de Gruyter Berlin . New York, 2007, f. 185.

një akademie gjuhësore mbarëkombëtare, por, duke e parë të pamundur realizimin e kësaj ideje dhe, nisur nga ajo që prej më se 20 vjetësh diskutojmë për përmirësime të normave gjuhësore pa bërë asnjë veprim, kohët e fundit kemi hedhur idenë e thirrjes nga katër institucionet gjuhësore që kanë kontribuar në kodifikimin e normave të gjuhës standarde – Instituti i Gjuhësisë në Tiranë, departamenti i gjuhës shqipe i Universitetit të Tiranës, Instituti Albanologjik në Prishtinë dhe departamenti i gjuhës shqipe i Universitetit të Prishtinës – së një konference të gjuhëtarëve shqiptarë, e cila më mirë se çdo komision i ndërtuar me anësi dhe me mendësinë e përjashtimit të kundërshtarëve, mund t’u jepte zgjidhje punëve të mbetura pezull⁸.

⁸ R. Memushaj, *Një kumt i keq për shqipen standarde*, gazeta “Shekulli”, 7 korrik 2012.

BEGZAD BALIU

Universiteti i Prishtinës

KONSULTA GJUHËSORE E PRISHTINËS SI PARAPRIRËSE E KONGRESIT TË DREJTSHKRIMIT DHE KONTEKSTI POLITIK I NDIKIMIT TË SAJ

Rezyme

E shikuar nga aspekti historik i përpjekjeve politike, duke përfshirë këtu edhe veprimtarinë e Lëvizjes ilegale për përgatitjen e demonstratave të vitit 1968, gjuha shqipe në Kosovë ka rrëshqitur prej rrezikut të sindromit maqedon (1952) dhe ideologjisë jugosllave (1968), deri te sindromi malazias: gjuha si atdhe (1990– e tutje); ndërsa identiteti i shqiptarëve të Kosovës dhe madje ish–Jugosllavisë prej eufemizmes shifrari, te etnonimet albanci e kosovar deri te ‘kombi’ kosovar, si identifikim i ri me shtetin e ri. Përbërësit më të rëndësishëm të saj: etnonimi dhe simboli identifikues, për gjysmë shekulli kanë lëvizur prej simbolit: shqiponja me apo pa yll, te flamuri (fillimisht ‘dardan’), deri te ky i fundit, pa asnjë nga paradigmën nacionale; dhe prej kosovarishtes me nënvariantet dhe dialektet e gegnishtes deri te gjuha e rrëgjuar e tranzicionit dhe dialekti i pagenë i shtetit të ri të Republikës së Kosovës, të cilës jo njëherë ka përpjekje që t’i bëhet madje edhe pozita historike: kosovarishtja, gjenetikisht e lidhur jo me ilirishten, po me dardanishten. Kulmi i kësaj marrëzie padyshim është përpjekja për të krijuar identitetin kosovar, mbi toponimin Kosovë. Pavarësisht nga përpjekjet e dijës së sotme

albanologjike për etimologjinë e makrotoponimit Kosovë nga gjuha shqipe, bota shkencore emrin e Kosovës e njeh me etimologji sllave, ndërsa ne bëjmë atë që nuk kemi lejuar të bëjmë nën Serbi. Ndërtojmë identitetin tonë të ri (kosovar) mbi një etimologji sllave! Shqiptarët, që tashmë janë një popull modern me historinë, me gjuhën standarde, me kulturën unike, me simbolet kombëtare unike, të cilët pretendojnë që përmes dy shteteve të krijuara në njëqind vjetët e fundit, të bëhen pjesë e bashkësisë së popujve modernë të Europës, më shumë se kurrë më parë kanë nevojë të përsërisin moton e identifikuar me emrin e Ali Hadrit: Jemi dy shtete, por jemi një komb dhe keni një gjuhë e një drejtshkrim.

Fjalet nyje: *Konsulta e Prishtinës, Kongresi i Drejtshkrimit, Demonstratat e vitit 1968, gjuhës standarde, identitetet kosovar/shqiptar*

Tri paradigmën historike

Ka më shumë se dy dekada që studiuesit i shqipes standarde dhe madje jo vetëm ata, por edhe publicistët, shkrimtarët e intelektualët e shumë fushave të dijes, diskutojnë rrafshin politik të standardizimit të gjuhës shqipe, duke e parë atë kryesisht nën dritën e ndikimit të politikës vendore në Shqipëri dhe duke e përjashtuar gjendjen kulturore, politike dhe identitare të shqiptarëve jashtë Shqipërisë, me theks të veçantë shqiptarët në ish–Jugosllavi. Pasqyrimi i gjithë përbërësve kulturorë, historik dhe etnogjuhësor të shqiptarëve në Jugosllavi do të dëshmonte se anë pikërisht këta që e imponuan një zgjedhje të tillë, dhe janë pikërisht shqiptarët në Jugosllavi që rrezikoheshin nga një ndarje e mundshme e gjuhës. E ky rrezik nuk ishte vetëm gjuhësor, por edhe politik, kulturor e identitar.

Prej të dhënave që do të sillen këtu, mund të shihet edhe një fakt shumë domethënës në jetën politike zyrtare dhe Lëvizjen kombëtare në ilegalitet. Në këtë proces, i cili u zhvillua pothuajse paralelisht me ndryshimet pozitive në Statutin politik të Kosovës, shqiptarët e përfaqësuar në institucionet legale qeveritare dhe shqiptarët e përfshirë në grupet ilegale të kohës folën me një zë, që artikulohej me thëniet: “një trung një ortografi”, “për një gjuhë letrare të përbashkët”, “një komb një gjuhë” etj.

Në faqen e parë të së përditshmes “Rilindja”, ku pasqyrohen vendimet e Konsultës së Prishtinës, veç tjerash mund të lexojmë artikullin “Nga mbledhja e djeshme e Komisionit për Statut të Krahinës Autonome të Kosovës e Metohisë”, ku veç të tjerash përfaqësuesit politik të Kosovës kërkojnë avancimin politik dhe kushtetutar të Statutit të Kosovës. “Propozohet që në Kushtetutën e RSFJ dhe në atë të RSS të ndryshohen e të plotësohen disa dispozita e të precizohen edhe ma qartë roli, të drejtat e funksionet e autonomisë. Në dhomën e kombeve kërkohet të jetë edhe delegacioni i Krahinës. Propozohet që emri i Kosovës të mos jetë Kosovë e Metohi por vetëm Kosovë, përkatësisht Krahina Socialiste Autonome e Kosovës. Kërkohet që Kosova të ketë *Kushtetutë* e jo *Statut*, që të legalizohet përdorimi i lirë i *simboleve kombëtare*”¹ etj.

Pra, lufta bëhej jo vetëm në gjuhë dhe për gjuhën, por në gjuhë dhe për statusin kombëtar dhe politik. Po kështu mund të thuhet edhe për rrethanat e sendërtimit të kësaj ideje në Tiranë, ndonëse rrugët e planifikimit gjuhësor mes Tiranës dhe Prishtinës ishin të ndara. Në Tiranë, lufta bëhej në gjuhë / për statusin shoqëror të një dialekti, ndërsa në Prishtinë,

¹ *Drejt afirmimit të autonomisë, barazisë dhe unitetit të kombeve e kombësive*, “Rilindja”, 24. 4. 1968, f. 1.

lufta bëhej në gjuhë / për statusin politik të një populli, pozita e të cilit qëndronte mes kombësisë dhe kombit.

Shikuar nga konteksti historik i kohës, në Konsultën e Prishtinës angazhimi i pjesëmarrësve kishte të bënte me pozitën politike të shqiptarëve në Jugosllavi: popull/komb, (komb/kombësi), meqenëse ajo binte pikërisht në kohën e avancimit të statusit të Kosovës.

Po kjo luftë bëhej edhe brenda strukturave politike të Beogradit dhe të Prishtinës. Në Prishtinë bëheshin përpjekje për të dëshmuar konceptet e Anthony Smith, sipas të cilit “kombet janë historikisht të mëshiruara: ato i kanë rrënjët në një trashëgimi kulturore dhe në një gjuhë të përbashkët, të cilat mund të kenë qenë në jetë shumë kohë përpara arritjes së shtetësisë, ose edhe para kërimit të pavarësisë kombëtare”², ndërsa në Beograd, përmes identifikimit të shqiptarëve nën ish-Jugosllavi, as minoritar as komb – por kombësi, bëheshin përpjekje për të koduar pozitën politike të shqiptarëve brenda të drejtave të grupi etnik, me “identitet të përbashkët dhe ndjesi e krenari kulturore, por që ndryshe prej kombeve i mungon synimi i përbashkët politik, sado, siç dihet shqiptarët mbi këto lloj synimesh kanë formuluar kërkimin apo dëshirën që të kenë pavarësi politike dhe shtet përkatësisht bashkim kombëtar”³.

“Lidhur me problemin e kulturës, Hall, në një nga punimet e tij (Stuart Hall, *“The Question of Cultural Identity”*, in Stuart Hall et. al., *Modernity: An Introduction to Modern Societies, Cambridge, Massachusettes, Blackwell, 1996.*) radhit dhe disa elemente që kontribuojnë në formësimin e identitetit kombëtar. Sipas tij, si element i parë mund të konsiderohet ai

² Sipas Andrew Heywood, *Politika*, Prishtinë, 2008, f. 106.

³ Po aty, f. 104.

tregintar (rrëfyes). Ky element ka të bëjë, në përgjithësi, me historinë e treguar dhe të ritreguar nga gjenerata në gjeneratë; me ngjarje kryesore, udhëheqës të shquar, simbole, rituale, vepra të rëndësishme, etj. Në këtë mënyrë anëtarët e bashkësisë, shkruan Hall, ndajnë me njëri-tjetrin të njëjtat ngjarje, emra e simbole, gjë që mundëson “kompaktësimin” midis tyre si pjesëtarë të një historie bashkëshoqëruese dhe fati të përbashkët. Një shembull tipik i mishërimit të këtij elementi është, historikisht, komuniteti çifut”⁴.

Në këtë rrjedhë Lëvizja shqiptare, pjesë e së cilës janë edhe demonstrata e vitit 1968 shqiptarët shkuan pas konceptit të filozofit gjerman Herder, sipas të cilit “secili komb zotëron një *Volksgeist*, që e shfaq vetëm në këngë, mite e legjenda dhe i jep kombit burimin e krijueshmërisë”⁵.

Në të vërtetë shqiptarët atëherë mund të zgjidhnin mes gjuhës së njësuar dhe secesionizmit gjuhësor. Por, ata vendosen për shenjat nacionale (gjuhën, flamurin; referencat historike: Teutën, Skënderbeun, Kuvendin e Arbërit, Lidhjen e Prizrenit, Festën e Flamurit, Kongresin e Manastirit etj.), të cilat i kanë paraprirë njësisë kombëtare, në kohën që nuk mund të vendosnin për bashkimin kombëtar. Në Kosovë, për këtë ide angazhohej Lëvizja ilegale shqiptare dhe bardi i saj historik Adem Demaçi.

Mendimin e kësaj Lëvizje Kombëtare mbase më së miri e përfaqësonte teksti i Hazir Shalës, me titull *Gjuha shqipe ka një trung, një ortografi*, i cili mund të quhet pararendës i formulimit të Ali Hadrit “Një gjuhë letrare – një komb”, e të cilit po e botojmë të plotë, për shkak se ky manifest i luftës

⁴ Rexhep Meidani, *Kurthet e shtetit-komb*, Botimet Toena, Tiranë, 2005, f. 162.

⁵ Po aty, f. 105.

shekullore për një ortografi dhe gjuhë të përbashkët të shqiptarëve nuk e di për cilat arsye nuk është përfshirë asnjëherë në botimet me karakter shkencor dhe përgjithësisht as përfolur në studimet gjuhësore.

“Këshillimi gjuhësor, që do të mbahet në Prishtinë, më 14 kallnor më 1963, ku do të marrin pjesë dashamirët e gjuhës shqipe, ka me mundë besoj, me pëlqye e me aprovue përfundimisht njëzimin e ortografisë së gjuhës shqipe në këtë fazë të zhvillimit të saj. Në këtë kemi të drejtë me besue sidomos kur dijmë faktin se njëzimi i gjuhës shqipe jo vetëm që gjithnjë ka mposhtur divergjencat apo mosmarrëveshjet e gjuhëtarëve, por edhe asht pritë mirë prej pjesës dërmuese të popullit shqiptar qysh prej Rilindjes e këndej.

Po, si e do e drejta, gjuha shqipe, përkundër pak ndryshimeve dialektore, që janë zhvilluar shumë vonë në krahasim me vjetërsinë e shqiptarëve, gjithmonë ndër shekuj, ka pasë afërsitë – shqise dhe shqiptime të njëjta. Gjuha shqipe asht e një trungu. Kjo ashtë e vërtetë modeste, por e madhe. Kjo bamuni asht e mjaftueshme që të kemi një drejtëshkrim, një gjuhë letrare të përbashkët. Kjo duhet me i mundë të gjitha pengesat, kjo i hudhë edhe ma poshtë tanë dyshimin, të tanë padituninë e mbi origjinën e e të dy dialekteve të ligjërimin shqip. Kjo e vërtetë rri varrë mbi përsiatjet mësimore të të gjithë heretikëve për ndryshimin e përndarjen e madhe dialektore dhe se ato përsiatje shkencërisht nuk janë të vërteta dhe dialektet toskë e gegë rezultojnë prej një gjuhe të përbashkët, të kohës paraliterale. Një trung, një shqiptim, me përjashtim të rotacizmit e të ndonjë përjashtimi tjetër të vogël, si e vërtetë e madhe, tregon se s’duhet me u ngurue aspak në qëndrimin e përbashkët për një ortografi shqipe e jo për një autonomi në gjuhë, për një dialektomani. Prandja fryme dhe

shpirti i kësaj mbledhjeje duhet të jetë besimi i thellë që të gjithë shqiptarët flasin një gjuhë të përbashkët dhe se anarkia dhe pasiguria ortografike janë pengesa për përvetësimin e një gjuhe letrare. MU për këtë dhe vetëm për këtë shqiptarët kanë për të drejtë dhe për detyrë të kenë ortografi të përbashkët. Krejt qëndrimet në këtë mbledhje duhet me i përshkue edhe pse gjuha shqipe përndahet në dukurinë e rotacizmit e të nazalizimit e në fushën e diftongjeve e në ndonjë pikë tjetër. Por sot për sot, kjo përndamje, ky ndryshim fort i vogël, gërshetohet në të gjitha krahinat, përgjithësisht, kështu që nuk paraqet kurrfarë pengese, në rrugën e drejtë të unifikimit. Cilësimi i karakteristikave gjuhësore – vetëm të veriut ose vetëm të jugut – ishte një gabim i përsiatjeve të hershme, siç kishte me qenë tani, gabim me i mbajtë ortografinë e ndikimit të kishave, të pashallëqeve etj.

Pra, nuk na mbetet tjetër vetëm sa me pranue në tanësi, në këtë fazë të zhvillimit të gjuhës sonë, Ortografinë e botueme nga Instituti i Shkencave të Tiranës. Ajo i përshtatet ligjëritimit të përgjithshëm shqip. Shkaqet e këtij pranimi e aprovimi me i kërkuar e me i gjetë në zhvillimin kulturor, gjuhësor, superstrukturor e të shqisëvet të të gjithë shqiptarëve. Asht e natyrshme, që të gjithë dashamirët e gjuhës shqipe, të cilët thellësisht e ndjejnë, se të gjithë shqiptarët flasin me të njëjtën gjuhë edhe pse, ndoshta, nuk e kanë fortë të qartë njëzimin e hershëm e të tanishëm të gjuhës, duhet krejtësisht me i pranue këto ide sa herë të theksuese. Përndryshe, të gjitha lëkundjet ose përpjekjet e tjetres anë thyen nën rrathët e së vërtetës: Shqiptarët e një gjuha janë edhe të një ortografie. Realizimi i njëzimit, sot për sot, bahet, si u theksue, përkundër dëshirës sonë, që të pranohet rotacizimi me mungesën e nazalizimit ose nazalizimi me mungesën e rotacizmit.

E vërteta, ndër do popuj ngjet një shkrim e një shqiptim. Por, na, këtu duhet të jemë të matun e kritikë. Nuk duhet që për gjana të vogla, por të rëndësishme për shqisat popullore, të prishim traditat e mëdha e të dukshme. Për këtë, kërkoj, që përpos rotacizmit, nazalizimit dhe të fushës laramane e të diftongjeve, gjithçka tjetër, krejtësisht tjetër, me qenë e unifikueme, e njizume, tue mundeshe relacionin e sinonimeve.

Të shkruajmë të gjithë me një ortografi tue pase për bazë gjuhën e shqiptimin e të gjitha krahinave, tue e gërshtue ate, çka asht me e mirë, tipike thelbore, popullore, tue e harmonizua e kunorezue, me frymën letrare e me ngjyrën e të gjitha krahinave. Po mendoj kështu mundet me qenë dhe kështu duhet me qenë. Të mos na quajnë breznitë e ardhshme – dialektomanë, partikularistë. Të kryejmë detyrën që na takon”⁶.

Gjuha, në këto rrethana (fjala është për gjendjen postbrioniane në ish-Jugosllavi), nga Profesor Ali Hadri, identifikohet si veçori e thelbësore e qenies kombëtare, ndërsa për Profesor Androkli Kostallarin, ajo ishte koncept shkencor: qenie shoqërore. Gjithashtu, Profesor Hadri, këtë moment historik e lidhte me shenjat e largëta të traditës së Rilindjes Kombëtare, përkatësisht Rilindjen Shqiptare, sikur shprehej ai, për t’iu dhënë kështu Konkluzioneve të Konsultës karakterin e përgjithshëm iluminist dhe historik njëkohësisht.

Vendimet e tubimeve gjuhësore të vitit ’52, si në Tiranë ashtu edhe në Prishtinë, shënojnë kthesa gjithsesi historike, të cilat nuk kishin ndodhur që nga Kongresi i Manastirit dhe Komisia Letrare e Shkodrës, sado diskutimi për shqipen standarde nuk kishte pushuar asnjëherë.

⁶ Hazir Shala, *Gjuha shqipe ka një trung, një ortografi*, “Rilindja”, e diele, 6. 1. 1963, f. 14.

Në Kongresin e Manastirit bie fjala dominonin tri paradigma: perëndimore (Shoqëria *Bashkimi*), lindore (Shoqëria e Stambollit) dhe politike (koncepti zyrtar vjenez). “Për Vjenën zyrtare, shkruan studiuesi Robert Shwanke, nuk ishte shumë me rëndësi se çfarë alfabeti do të zgjedhin shqiptarët e përçarë dhe kokëfortë. Madje Vjena kishte udhëzuar përfaqësuesit e saj në Kongresin e Manastirit (1908), që në fund të fundit të përkrahej edhe alfabeti arab, në qoftë se kjo gjë do të nxiste realisht reformën kulturore dhe vetëdijen kombëtare mes popullsisë me shumicë myslimane⁷. Le të theksohet se edhe në Komisinë Letrare të Shkodrës Vjena kishte përfaqësuesin e saj zyrtar dhe madje akademik: Maksimilian Lambergin, ushtarak dhe Nahtigalin, filolog.

Vendimi i *Rezolutës* së Prishtinës në vitin 1952, ishte njëri prej tri vendimeve kyçe, i cili do të përmbysset në vitin 1968 dhe do të përmbillet në vitin 1972. Në vitin 1952 u vendos që gjuha e shkrimit në Kosovë të jetë: ‘gegënishtja (as shkodranishtja as elbasanishtja) me nëndialektet e ndryshme të saj: kosovarishten dhe dibranishten’. Lejohej gjithashtu ‘përvetësimi nga elbasanishtja e shkrodranishtja ajo që ishte për t’u përvetësuar’. Fjalori ndërkaq mund të pasurohej ‘nga të gjitha dialektet’.

Le të kujtojmë këtu se në kontekst të lëvizjeve gjuhësore ndërkombëtare po në këtë kohë Qeveria Franceze me Dekretin e 31 marsit të vitit 1966, vendosi krijimin e Komisionit të Lartë për mbrojtjen dhe përhapjen e gjuhës franceze, ndërsa më 7 janarit 1972 solli Dekretin mbi pasurimin e gjuhës

⁷ Robert Schwanke, *Österreich–Ungarn der albanisch Sprachkongress zu Manastir (Bitola) im Jahre 1908*, në “Gjurmime albanologjike”, 1/1969, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë 1969, f. 57–76. Shih te Beluli, Vep. e cit., f.22.

franceze, e që parashikonte krijimin e komisioneve dikas-teriale të terminologjisë për pasurimin e fjalorit të frëngjishtes. Është koha kur shqiptarët përkatësisht gjuha shqipe rrezikohej nga i ashtuquajti sindrom maqedon, për të krijuar një gjuhë kosovare, as gege as toske, po me strukturë gramatikore gege e leksik të gegërishtes e të toskërishtes, përballë një vendimi të përkundërt që përgatitej të merrej në Tiranë, sipas së cilit gjuha shqipe duhej të kishte strukturën gramatikore toske, ndërsa të lëvrohej për aq sa lejohej edhe leksiku i gegërishtes. Rëndësia historike e këtyre vendimeve, pavarësisht rezervave dhe përjashtimit të plotë të diskutimit/mbrojtjes së vendimeve të vitit 1952, apo edhe vitit 1957 e 1963, përkujtohet dhe vlerësohet edhe në Konkluzionet e Konsultës së Prishtinës, më 1968.

Duke u mbështetur në paradigmen historike se ‘njësimi i gjuhës shqipe paraqet progresin më të lartë të shoqërisë shqiptare’, një ide kjo themelore e Rilindjes dhe një Rilindje e vërtetë e kohës, bardët e këtyre vendimeve vendosën që gjuhë letrare e shqiptarëve në Kosovë të jetë gjuha e vendit amë; që projekti i Ortografisë së Tiranës, i vitit 1967 të jetë bazë e diskutimit në Konsultën e Prishtinës e jo vendim, ndërsa Projekti definitiv dhe forma zyrtare përkatësisht e zyrtarizimit të bëheshin në Shqipëri.

Sa për kujtesë mund të identifikohen edhe dy mesazhe, që lidhen me dy skajet e përpjekjeve politike për gjuhën: Mesazhi i vitit 1952 i shkonte Kryetarit të Jugosllavisë Titos, pra institucionit më të lartë shtetëror Jugosllav, ndërsa mesazhi i vitit 1968 i shkonte Universitetit Shtetëror të Tiranës, përkatësisht institucionit më të lartë arsimor në Shqipëri.

Në dukje të parë, këto janë vendime politike, por mbështetja e tyre në të vërtetë ishte edhe e natyrës shkencore. Në

Kosovë, nuk kishte ekspertë të njaftueshëm për diskutimin dhe zgjidhjen e disa problemeve gramatikore të strukturës së shqipes.

Për shkak se vendimet e Konsultës së Prishtinës do të sendërtohen mbi konceptet themelore të një akti historik dhe të drejtuesve të saj, të prirë nga vetëdija historike, nuk do të duhet shumë kohë që edhe ajo pas pak vjetësh të bëhet edhe vetë referencë historike.

Në vendimet e Rezolutës së Kongresit të Drejtshkrimit, Konsulta shkencore e Prishtinës (1968), si referencë gjuhësore–historike, radhitet në paragrafin e tretë, menjëherë pas referencave politiko–ideologjike dhe referencave linguistike.

Gjuha e njësuar – si sinonim i njësinimit kombëtar

Konsulta e Prishtinës merr konotacione të veçanta edhe për disa arsye: Ajo organizohet prej institucioneve arsimore – shkencore (Institutit Albanologjik, Katedrës së Gjuhës dhe Letërsisë Shqipe) dhe përkrahej njëanshëm nga institucionet politike shtetërore (LKJ në Kosovë) e nga Lëvizja ilegale shqiptare e kohës. Konsulta e Prishtinës, është njëra nga ngjarjet kulturore, arsimore, shkencore dhe politike e kohës, te realizimi dhe synimi i të cilës duan të gjejnë idealet e tyre të gjithë.

“... Jam për një gjuhë letrare shqipe. Në mes të dy dialekteve të shqipes, simbas mendimit tim, nuk ka divergjenca të mëdha. Për mue nuk ka rëndësi cili dialekt dominon në letrarishten e sotme. Të luftojmë për një gjuhë të përbashkët, drejtshkrim të unifikuar. Shkencëtarët, gjuhëtarët, e dijnë ma mirë se çaka duhet marrë nga ky ose ai dialekt. Në vlerësimet e tyre duhet të kemi besim të plotë. “Projektin” e marr ndihmesë të madhe në krijimin e një gjuhe të përbashkët për të gjithë Shqiptarët. “Projekti” është pritë mirë në Shqipëri, u

dhanë edhe këtu, do mendime të mira, të cilat, sigurisht, Komisioni që hartoi “Projektin”, do t’i marr për shqyrtim. Unë mendoj, po ashtu, se edhe shkencëtarët e Kosovës, jo vetëm të kësaj ane, kanë depërtue bukur thellë në lavrimin e gjuhës, e kjo na gëzon të gjithëve... Gjuha letrare, simbas mendimit tim, duhet të përqafohet edhe nga administrata, në këtë gjuhë duhet të botohen edhe gazetatat tona, me të duhet këmbye mendime edhe në jetën private... Një komb – një gjuhë e përbashkët letrare, kjo padyshim, më duket e drejtë...”⁸, shprehej një zyrtar i lartë i kohës në institucionet zyrtare të Kosovës dhe Jugosllavisë.

Kjo është arsyeja pse Konsulta merr përmasa tipike historike të një lëvizjeje iluministe: me gjuhën, kulturën, popullin/kombësinë/kombin, mitet, simbolet.

Si edhe Rilindja e parë e cila fillon si Lëvizje iluministe (kryesisht arsimore dhe kulturore: *Alfabetarja* e Veqiharxhit, vepra letrare e De Radës etj) edhe Rilindja e dytë fillon si lëvizjeje iluministe: për gjuhën, kulturën, letërsinë, flamurin, unifikimin e historisë dhe sintetizimin e simboleve kombëtare, para-segjithash flamurit dhe shqiptonjës. Nëse në demonstratat e vitit 1968 ideja e vetëvendosjes dhe sidomos bashkimit kombëtar (sado shquheshin edhe të drejtat e popullit shqiptar në Kosovë dhe përgjithësisht nën ish-Jugosllavi) kërkoheshin brenda kufijve të saj, e këtë ide madje e përkrahte edhe Tirana zyrtare, në vitin 1981, parulla për Kosovën Republikë dhe bashkimin kombëtar shfaqeshin në rend të parë, ndërsa në përkrahje të kësaj Lëvizjeje hapur qëndronte edhe Tirana politike, ushtarake dhe diplomatike.

⁸ *Gjuhë e përbashkët letrare. Do të boton, pra, në letrarishten e sotme shqipe edhe “Zani” edhe “Fjala”, në “Zani i rinisë”, nr. 17–18 prill 1968, f. 3.*

Përkrahja e Partisë Komuniste Shqiptare këmbëngulte në të drejtat kulturore, gjuhësore dhe politike të shqiptarëve në Jugosllavi brenda shoqërisë jugosllave.

Në këtë kohë vëmë re pranimin e kujdesshëm nga qeveria shqiptare të politikës së përpjekjeve kulturore dhe kombëtare të shqiptarëve në Jugosllavi. Në fjalorin politik, arsimor dhe kulturor të institucioneve të Tiranës është i pranishëm etnonimi kosovar dhe përcaktimi i vlerave kulturore me këtë sintagmë identifikuese ('refuzuese!'): 'letërsia nga Kosova', 'kosovarët', 'shkrimtarë kosovarë', pra asnjëherë, nëse jo shkrimtarë shqiptarë nga Kosova, atëherë së paku shkrimtarë shqiptarë nga Jugosllavia. Kjo qon deri te 'reagimi' përkatësisht kërkesa e studiuesve dhe krijuesve nga Kosova, që "në përparimin e bashkëpunimit në lëmin e letërsisë, t'i kushtohet kujdes përfaqësimit të mbarë letërsisë shqiptare në historinë e letërsisë, antologjitë e ndryshme dhe në botime të tjera"⁹.

Në Kosovë ndërkaq botohej letërsi e shkruar kryesisht në dialektin toskë, e cila duke pasur përmbajtje kryesisht sentimentale, bëhej shumë shpejt e popullarizuar mes lexuesve¹⁰. Në anën tjetër botoheshin fjalorë të gegërishtes e të toskërishtes: Gazulli, 'Bashkimi', Tase, Kristoforidhi.

⁹ Shih, Begzad Baliu, *Vareni kryengritësin e shenjtëruar*, Prishtinë, 2011. Bashkëkohësit më vonë kanë folur edhe për të ashtuquajturin 'refuzim të identitetit jugosllav dhe statusit të një 'Republike' që shqiptarëve iu afrohej si 'dhuratë' për barazi nacionale dhe shtetërore. Sot më nuk e di a ia vlen të verifikohet 'ky fakt politik' për hir të gjuhës. Në rrethana të një diskutimi më të gjerë ndoshta po të përjashtohet aspekti historik i identifikimit tonë si kosovar, pikërisht këtu do të duhej të kërkonim 'barazimet' shqiptar (komb)/ kosovar (kombësi).

¹⁰ Shih veprat e Haki Stërmillit, Mustafa Grebllëshit, Fan Nolit, Sterio Spasses, Petro Markos, Ismail Kadaresë etj.

Me të gjitha këto përpjekje, institucionet dhe bardët e tyre, të përkrahur në mënyrë masive nga populli shqiptar, përplotësojnë projektin e tyre të madh kombëtar dhe historik njëkohësisht: shqipen standarde për të gjithë shqiptarët.

Do të duhen shumë dekada që Rilindja e parë të marrë karakter krejtësisht politik dhe ushtarak (Lidhjen e Prizrenit), por do të duhet shumë më pak kohë që Rilindja e Dytë të marrë karakter politik, ushtarak dhe diplomatik me demonstratat e vitit 1981.

Duke përfunduar

E shikuar nga aspekti historik i përpjekjeve politike, duke përfshirë këtu edhe veprimtarinë e Lëvizjes ilegale për përgatitjen e demonstratave të vitit 1968, gjuha shqipe në Kosovë ka rrëshqitur prej rrezikut të sindromit maqedon (1952) dhe ideologjisë jugosllave (1968), deri te sindromi malazias: gjuha si atdhe (1990– e tutje); ndërsa identiteti i shqiptarëve të Kosovës dhe madje ish–Jugosllavisë prej etnonimit kosovar deri te ‘kombi’ kosovar, si identifikim i ri me shtetin e ri.

Përbërësit më të rëndësishëm të saj: etnonimi dhe simboli identifikues, për gjysmë shekulli kanë lëvizur prej simbolit: shqiponja me apo pa yll, te flamuri (fillimisht ‘dardan’), deri te ky i fundit, pa asnjë nga paradigmata nacionale; dhe prej kosovarishtes me nënvariantet dhe dialektet e gegnishtes deri te gjuha e rrëgjuar e tranzicionit dhe dialekti i paqenë i shtetit të ri të Republikës së Kosovës, të cilës jo njëherë ka përpjekje që t’i bëhet madje edhe pozita historike: kosovarishtja, gjenetikisht e lidhur jo me ilirishten, po me dardanishten.

Kulmi i kësaj marrëzie padyshim është përpjekja për të krijuar identitetin kosovar, mbi toponimin Kosovë. Pavarësisht nga

përpjekjet e dijës së sotme albanologjike për etimologjinë e makrotoponimit Kosovë nga gjuha shqipe, bota shkencore emrin e Kosovës e njeh me etimologji sllave, ndërsa ne bëjmë atë që nuk kemi lejuar të bëjmë nën Serbi. Ndërtojmë identitetin tonë të ri (kosovar) mbi një etimologji sllave!

Shqiptarët, që tashmë janë një popull modern me historinë, me gjuhën standarde, me kulturën unike, me simbolet kombëtare unike, të cilët pretendojnë që përmes dy shteteve të krijuara në njëqind vjetët e fundit, të bëhen pjesë e bashkësisë së popujve modernë të Europës, më shumë se kurrë më parë kanë nevojë të përsërisin moton e identifikuar me emrin e Ali Hadrit: Jemi dy shtete, por jemi një komb dhe kemi një gjuhë e një drejtshkrim.

ASLLAN HAMITI,

Katedra e gjuhës dhe Letërsisë Shqipe – Shkup

GJUHA NË MJETET E INFORMIMIT PUBLIK NË MAQEDONI

Kultura gjuhësore është pjesë përbërëse e kulturës së përgjithshme shoqërore dhe individuale. Shqipja standarde ka marrë një rrugë të mbarë të përsosjes së përhershme, pasurimit, herjes dhe zhvillimit të hovshëm. Gjuha, siç dihet, është pasqyrë e kulturës dhe e të arriturave të gjithmbarshme të një populli, por edhe e çdo pjesëtari të tij. Ajo pëson ndryshime, zhvillohet e pasurohet vazhdimisht. Por, ky zhvillim i gjuhës varet prej njerëzve që e flasin atë. Gjuha standarde shqipe në Maqedoni po përdoret në institucionet arsimore, në mjetet e informimit, në veprat letrare e shkencore, në tekstet shkollore etj.

Mjetet e informimit, si shtypi ashtu edhe radioja e televizioni, kanë rëndësi të madhe jo vetëm si medime më masive të informimit publik, por edhe si mjete e burime për formimin gjuhësor të lexuesve, dëgjuesve dhe të teleshikuesve, meqë drejtpërdrejt ndikojnë për përhapjen dhe ngulitjen e normës letrare të gjithë popullata shqiptare në Maqedoni e më gjerë. Prandaj, gjuha e gazetave, e radios dhe e televizionit duhet t'u përgjigjet rregullave drejtshkrimore e drejtshqiptimore të shqipes standarde.

Marrë në tërësi, norma e shqipes standarde dukshëm po zbatohet në shkollat shqipe, në mjetet e informimit publik etj. Megjithkëtë, jemi dëshmitarë se në praktikën gjuhësore shpeshherë po thyhen normat në të gjitha rrafshet, si në

rrafshin leksikor, sintaksor (si pjesë më të lëvizshme të gjuhës e më të eksponuara ndaj ndikimeve të huaja), në rrafshin morfologjik, fonetik e fonologjik etj. Disa gazetarë, redaktorë gjuhësorë, përkthyes, lektorë, korrektorë etj., nga pakujdesia, puna e ngutshme, joserioziteti në punë, papërgjegjësia ose nga mosnjohja e mjaftueshme e normave të shqipes standarde, bëjnë gabime gjuhësore të natyrave të ndryshme.

Shkaqet e thyerjes së normës drejtshkrimore e drejtshqiptimore. Thyerja e normës ka shumë shkaqe. Gabimet rrjedhin ngaqë nuk njihen rregullat drejtshkrimore dhe fjala shkruhet sipas shqiptimit vetjak të individit. Ata që pohojnë pamjaftueshmërinë e strukturës dhe varfërinë leksikore të shqipes standarde, në të vërtetë nuk e njohin atë dhe parapëlqejnë një arsyetim të tillë. Përveç padijes e injorancës, ndër shkaqet kryesore të thyerjes së normës së shkrimit dhe të shqiptimit letrar janë:

- a) *veçoritë dialektore të folësit,*
- b) *ndikimi i gjuhëve të huaja në leksikun dhe në gramatikën e folësve,*
- c) *ligjërimi i shkujdesur, dhe*
- ç) *shqiptimi shkronjë për shkronjë i fjalëve të gjuhës së shkruar.*¹

Për gjendjen e sotme të shqipes standarde shkak i parë përbën problemin kryesor për vendosjen e normave të drejtshqiptimit dhe paraqet vështirësi më të mëdha për t'u kapërcyer.

Veçoritë dialektore të shqiptimit folësi zakonisht i mëson që në fëmijëri, prandaj duhet një punë e gjatë dhe këmbëngulëse për të shmangur ato dhe për të përvetësuar shprehitë e

¹ Asllan Hamiti, *Fonetika dhe fonologjia e gjuhës standarde shqipe*, Shkup, 2011, f. 59.

shqiptimit letrar. Te shumica e shqiptarëve ndihet nënshtresa e së folmes krahinore; për fat të keq disa as që bëjnë përpjekje për të njohur e zbatuar rregullat e shqiptimit letrar.² Pas Kongresit të Drejtshkrimit (1972) e deri më tani u pa shumë qartë se si gjuha standarde shqipe, sidomos në formën e saj të folur, shkon në dy kahe afërsisht sipas dy arealeve të ditura dialektore: njëra, arealja gege, mëton ta zbatojë gjuhën letrare, porse me *një ngjyresë fonike gegizuese* (p.sh. shqiptimi i /ë/ – së si /ê/: *bêj, nê:n, bêra, rêra, zêri* etj.); tjetra, arealja toske, që nuk kënaqet me ndonjë “qethje” sado të pjesshme të bëra nga “Rregullat e drejtshkrimit”, tërheq nga *hipertoskizmi* (p.sh. shqiptimi me /ë/ të prapme i fjalëve me /e/: *vënt, kuvënd, mëndje, mëndoj, qëndër, fëmër, zëmër* etj).³

Përgjithësisht, në masën e gjerë të popullit shqiptar në Maqedoni ruhet mjaft mirë varianti dialektor, disa flasin një gjysmëdialekt, ndërsa pakkush në familje përdor shqipen letrare. Rëndom, në shkollë, në libra, në gazeta, në radio e televizion relativisht me sukses respektohen rregullat e gjuhës së sotme letrare shqipe, megjithëqë aty–këtu dëgjohet edhe një gjuhë gjysmëletrare. Por, jashtë institucioneve edhe disa të shkolluar në ligjërimin bisedor apo në të folurit e rëndomtë normës i kushtojnë pak vëmendje a flasin në mënyrë të shkujdesur. Në këtë stil tingujt shpeshherë rrëgjohen, shkurtohen, shkrihen, ndërrohen me ndonjë tingull tjetër apo nuk shqiptohen fare.⁴ Prandaj duhet një punë e gjatë dhe

² Emil Lafe, *Gjuha e medias sot – probleme dhe detyra*, Gjuha jonë 1–2/2000, Tiranë, f. 15.

³ Gjovalin Shkurtaç, *Drejtshkrimi dhe drejtshqiptimi në mediat e sotme të shkruara dhe të folura*, Gjuha jonë 1–2/2000, Tiranë, f. 39.

⁴ Në gjuhën letrare dallohen dy stile shqiptimi: stili i plotë dhe stili jo i plotë. Stili i plotë është karakteristik për ligjërimin letrar libror. Përdoret në rastet kur përpikëmi të flasim me përpikmëri sipas normave të gjuhës standarde

këmbëngulëse për të përvetësuar bazën nyjëtimore të shqiptimit letrar.

Siç dihet, pjesa më e madhe e të folmeve shqipe në Maqedoni i takojnë grupit të të folmeve të gegërishtes qendrore, me jo pak tipare fonetike–fonologjike, morfologjike e veçori të tjera të dallueshme nga gjuha e sotme letrare shqipe. Nga ana tjetër, edhe pse pranohet përgjithësisht se shtresën kryesore të shqipes standarde e përbëjnë elementet gjuhësore që janë të përbashkëta për të dy dialektet,⁵ ajo në bazën e vet ka tiparet fonetike, fonologjike e morfologjike më qenësore të toskërishtes veriore, ndonëse nuk përputhet plotësisht me të, sepse ka tipare edhe të gegërishtes jo vetëm në sistemin leksikor, ku ato janë të shumta, por edhe në sistemin morfologjik e fonetik.⁶

Marrë në përgjithësi, baza nyjëtimore e të folmeve të individëve pasqyrohet edhe në stilin letrar të ligjërimit të tyre. Në një shtjellim përmbledhës, siç është ky yni, nuk mund të përshkruhen të gjitha këto, por po përmendim disa që mendojmë se janë më të shprehura:

a) Zhbuzorëzimi i /y/–së në /i/: *di* (< dy), *si* (sy), *ill* (< yll), *arsie* (< arsye), *ngji:r* (< ngjyrë), *indir* (< yndyrë), *gjism* (< gjysmë), *qimur* (< qymyr) etj. Format me diftongje dytësore rëndom nuk pasqyrohen as në ligjërimin letrar të folësve të Maqedonisë.

(p.sh. në shkollë, në kongrese, në konferenca, në njetet e informimit etj.). Ky stil shqiptimi, i cili lidhet drejtpërdrejt me gjuhën e shkruar, karakterizohet nga artikulimi i mirëfilltë i tingujve, nga shqiptimi i tyre i plotë, pa i rrëguar, pa i shkurtuar, pa i ndërruar dhe pa i shkrirë ata.

⁵ Fonetika dhe gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe, I, *Fonetika* (maket), Tiranë, 1983, f. 145.

⁶ Jorgji Gjinar – Gjovalin Shkurtaç, *Dialektologjia*, Tiranë, 1997, f. 199.

b) Humbja e opozicionit fonologjik ndërmjet bashkëtingëllores shumëdridhëse /rr/ dhe njëdridhëse /r/: Ngjashmëria nyjëtimore dhe ngarkesa e vogël funksionale ka mundësuar rrafshimin e kundërvënieve fonologjike të bashkëtingëlloreve /r/ dhe /rr/ në disa të folme tona. Mirëpo, këto bashkëtingëllore në gjuhën shqipe janë dy fonema të veçanta, gjë që provohet me çifte minimale fjalësh të tilla, si *ara ~ arra*, *ruaj ~ rruaj*, *rasë ~ rrasë*, *deri ~ derri*, *rimë ~ rrimë* etj. Marrë në tërësi, si në gazeta, ashtu edhe në radio e televizion përdoren fjalë vetëm me /r/ edhe pse sipas rregullave duhej të kishin /rr/, si: *rafsh*, *ri*, *rit*, *ryedh*, (*i*, *e*) *rallë*, *reth* e *rotull*; *karige*, *përall(ë)*, *qere*, *haroj*, *ndëroj*, *ngatëroj*; disa huazime kryesisht nga gjuhët romane: *barikad(ë)*, *karier(ë)*, *korekt*, *koridor*, *teritor*; *andër*, *kokër*, *mor*, *obor*, *vjehër*, *zjar* etj.

c) Mospërdorimi i glotales ëhç, si në fjalët *ple* (< pleh), *aër* (< ahur) etj. Kjo dukuri shprehet edhe në emrat e njerëzve: *Isen* (< Hysen), *Asan* (< Hasan), *Alit* (< Halit), *Raman* (< Rrahman), *Memet* (< Mehmet) etj.

ç) Mosshqiptimi i [ë]–së së patheksuar fundore dhe në trup të fjalës.

d) Shqiptimi i pavend i [ë]–së fundore te disa gazetarë. Për arsye të ndryshme, veçmas nga prirja për një korrektësi të tepruar, kryesisht duke i prapavënë çdo fjale nga një [ë] fundore ose nën ndikimin e ligjërimeve dialektore toske në disa raste shqiptohet dhe shkruhet gabimisht një [ë] e tepërt, e panevojshme. Khs. *Kamë shkuarë në Shkupë dhe kamë parë një shfaqje në teatrinë...* Kjo [ë] fundore as nuk duhet shqiptuar dhe as nuk duhet shkruar.

dh) Përveç përdorimit të tepruar të [ë]–së, rëndom duke e shqiptuar atë në fundin e çdo fjale, shkrimi e shqiptimi i gabuar i [ë]–së vihet re edhe: tek emrat që në shumësin e

pashquar dalin me bashkëtingëlloret *-/q/* ose *-/gj/* të prirë nga një zanore, si *zogjë, -t, zogjësh, fiqë, -t, fiqësh, pleqë, -t, pleqëve, pleqësh* etj. (ndërsa duhet shkruar e shqiptuar *zogj, -të, zogjsh, fiq, -të, fiqsh, pleq, -të, pleqve, pleqsh* etj.); tek enrrat që në shumësin e pashquar dalin më *-/j/, -/nj/*: nganjëherë shkruhen e shqiptohen gabimisht fjalët *bijë, -t, bijëve, bijësh, ftonjë, -t, ftonjëve, ftonjësh, heronjë, -t, heronjëve, heronjësh, thonjë, -t, thonjëve, thonjësh* etj. (kurse duhet shkruar e shqiptuar: *bij, -të, bijve, bijsh, ftonj, -të, ftonjve, ftonjsh, heronj, -të, heronjve, heronjsh, thonj, -të, thonjve, thonjsh* etj.);

e) Nën ndikimin e shqiptimit dialektor, ndonjëherë përdoret një [ë] metatetike: në vend që të përdoret sipas normës me *-të*, përdoret me *-ët*; apo sipas rendit të duhur *-më*, shqiptohet a shkruhet në interverzion me *-ëm*: *cjepët* (< cjeptë), *deshët* (< deshtë), *djemët* (< djemtë), *dhenët* (< dhentë), *qenët* (< qentë) etj.

ë) Shqiptimi më i përpamë e ndonjëherë edhe afrikatizimi i mesgjuhoreve */q, gj/* në */ç, xh/*: *ça:f* (< qafë), *çilim* (< qilim), *çiri* (< qiri), *çi:ll* (< qiell); *xhak* (< gjak), *xha:sht* (< gjashtë), *xhu:m* (< gjumë) etj.

f) Këmbimi i */h/-së* me */f/-në* në grupin *ht*: *ftoft* (< ftohtë), *i ftoft* (< i ftohtë), *i ngroft* (< i ngrohtë) etj.

g) Ndërrimi i */nj/-së* në */j/*, si p.sh. *zo:j* (< zonjë), *pej* (< penj), *e ejte* (< e enjte), *i shtre:jt* (< i shtrenjtë) etj.

gj) Monoftongimi i grupeve të zanoreve */ie/* dhe */ue/* në zanore të rëndomta të gjata: *di:ll* (< diell), *mi:ll* (miell), kam *punu:* (< kam punuar) etj.

h) Në mediumet e shkruara hetohet ndarja e gabueshme e fjalëve në fund të rreshtit, saqë shpeshherë edhe dyshkronjëshat i gjejmë të ndara. Trajta e shkurtër e bashkuar

e kallëzores *ma* (më + e) ndonjëherë ndahet me apostrof (m'a), ndërsa ato që duhet të ndahen me apostrof: *m'i* dhe *t'i* shpeshherë shkruhen bashkë.

Jo rrallë hetohen edhe shkelje të normës morfologjike e sintaksore. Si p.sh.:

a) emrat e huaj vetjakë, si *Klinton*, *Ollbrajt*, *Bler* etj. po përdoren në formë të ngurosur, edhe pse funksioni i tyre sintaksor kërkon që të jenë në formë të caktuar rasore dhe në trajtën e shquar: *u takua me Klintonin*;

b) mosdallimi i gjinisë së përemrave vetorë të vetës së tretë të numrit shumës *ata* dhe *ato*: *ata burra* dhe *ata gra* ose *ato burra* dhe *ato gra* (për të dy gjinitë);

c) përdorimi i formës së shumës pa /ë/ fundore, si *shqiptar* (në vend *shqiptarë*), *arsintar* (në vend *arsintarë*) etj.;

ç) në vend të përemrave vetorë *ne*, *ju* përdoren trajtat e tyre të dhanores *neve*, *juve* (*neve* kemi punuar, *juve* jeni të zellshëm);

d) gabime në përdorimin e nyjës së rasës gjinore: Ministri i Punëve të jashtme *të* Maqedonisë (në vend *i* Maqedonisë);

dh) përdorimi i kohës së ardhme pa pjesëzën *të* (*do lexoj*, *do punoj*; në vend *do të lexoj*, *do të punoj*);

e) përshtatja e gabuar e fjalëve përcaktuese me emra mashkullorë që e formojnë shumësin me *-e* dhe *-ra* etj.

ë) e pakryera veprorë e foljeve ndonjëherë dëgjohet e shkruhet në formë sigmatike (punojshna, punojshe, punojke, punojshmi, punojshi, punojshin) në vend të formës josigmatike (punoja), ndërsa pësorja është analitike (u lajshna, u lajshe, u lajke). Herë—herë mund të dëgjohen e lexohen pjesoret e foljeve pa mbaresa: (kam) *lexu*., *shku*., *shkru*: etj.

f) në analogji me foljet e zgjedhimit të parë, edhe foljet e zgjedhimit të tretë disa herë si në të folurit ashtu edhe në të

shkruarit përdoren jo sipas rregullave gramatikore (pa mbaresa vetore në numrin njëjës në kohën e tashme të mënyrës dëftore), por me mbaresa në vetën e dytë dhe të tretë të njëjësit, si (ti, ai, ajo) *din, pin, han, flen* (<di, pi, ha, fle) etj.

g) në gjuhën e sotme letrare shqipe ka disa fjalë me rrënjë të përbashkët që përdoren herë si mbiemra të nyjshëm e herë si ndajfolje. Në të shkruar mbiemrat përdoren me /ë/, ndërsa në shqiptim ma zanore të gjatë të rrënjës, ndërsa ndajfoljet pa /ë/, si i *drejtë* – *drejt*, i *shpejtë* – *shpejt*, i *plotë* – *plot*, i *lartë* – *lart*, i *kotë* – *kot* etj. Në ligjërimin e mjeteve të informimit në Maqedoni këto forma fjalësh shpeshherë ngatërrohen duke u përdorur njëra në vend të tjetrës. P.sh. Ai është njeri i *drejt* dhe flet *drejtë* (< Ai është njeri i *drejtë* dhe flet drejt). Ajo punë është e *kot*, prandaj mos u mundo *kot* (< Ajo punë është e *kotë*, prandaj mos u mundo *kot*) etj.

gj) Siç dihet, është rregull që disa përemra pronorë të përdoren pa një të përparme në të gjitha trajtat, ndërsa disa të tjerë me një të përparme [e (të) mi, e (të) tu, e (të) tua, i (e, të) tij, i (e, të) saj, i (e, të) tyre, i (e, të) tyre, i (e, të) vet]. Përemrat pronorë *im, ime, yt, jote, ynë, jonë, juaj* sipas rregullave nuk marrin asnjëherë një të përparme. Trajtat me një të përparme që shkruhen e dëgjohen herë–herë janë forma dialektore. Pra, duhet shkruar e thënë: *libri im* (dhe jo: libri i im), *ky libër është imi* (jo: ky libër është i imi), *flatorja ime* (jo: fletorja e ime), *kjo fletore është inija* (jo: kjo fletore është e inija), *djali yt* (jo: djali i yt), *yti është ky laps* (jo: i yti është ky laps) etj.

h) Mjaft shpesh gabohet në përdorimin e formës standarde të lidhores, sepse ose në vend të /ë/–së përdoret /e/–ja ose pjesëza të + forma e mënyrës dëftore e kohës të tashme e vetës së tretë njëjës, si p.sh. (duhet) *të shkoje* ose *të shkon*, *të*

punoje ose *të punon*, *të mësoje* ose *të mëson* (< duhet të shkojë, të punojë, të mësojë) etj.

i) Në prirjen për rrafshimin e formave edhe foljet apofonike (me këmbimet e fonemave /a/ ose /je/ në /o/) në kohën e kryer të thjeshtë dhe në pjesore shpeshherë përdoren gabimisht. Bie fjala, *mjel* – *mjela* – (kam) *mjelur* (< mjel – mola – (kam) mjelë, *vjel* – *vjela* – *vjelur* (< vjel – vola – vjelë), *mbjell* – *mbjella* – *mbjellur* (< mbjell – mbolla – mbjellë), *sjell* – *sjella* – *sjellur* (< sjell – solla – sjellë) etj.

Jo rrallë vërehen ndikime të sintaksës së huaj në ndërtimin e fjalive dhe të periudhave; përdorimi i panevojshëm i periudhave të gjata e të ndërlikuara, ku pëstjellohet mendimi deri në moskuptim;

Shkelje të normave të shqipes standarde paraqet edhe përdorimi i panevojshëm i fjalëve të huaja. Siç dihet, varësisht nga shtrirja gjeografike, përkatësia administrative nëpër disa shtete ballkanike, kontakti shumëshekullor përfshirë lidhjet historike, ekonomike, kulturore me gjuhë të tjera etj., ka laramani sasiore të huazimeve leksikore nëpër të folmet shqipe. Thënë ndryshe, si në shqipen me vazhdimësi tokësore e gjuhësore, ashtu edhe në shqipen e diasporës diku ka më pak e diku më shumë fjalë të huaja: greke, turke, sllave, neolatine etj.⁷ Disa nga këto fjalë të huaja janë mishëruar

⁷ Të folmet në Shqipëri kanë qenë më fort nën ndikimin e italishtes e të greqishtes, ndërsa të folmet e Kosovës dhe të Maqedonisë nën ndikimin e gjuhëve sllave. Gjuhët neolatine në Shqipëri kanë ndikuar me rrugë të drejtpërdrejtë, ndërsa në shqipen e ish-Jugosllavisë me ndërmjetësimin e serbishtes e të maqedonishtes. Terminologjia teknike në Shqipëri ka shumë huazime nga italishtja e frëngjishtja, kurse në Kosovë e Maqedoni nga gjermanishtja: khs. *ashensor* dhe *lift*, *autostradë* e *autoban*, *celular* e *mobil*, *bagazh* e *gepek* etj. Dallimet e tilla janë të pranishme edhe në gjuhë të shteteve të njësishtme. Në shqipen këto janë rezultat i veçimit të gjatë të

thellë në të folmet dialektore, kanë përhapje të përgjithshme në tërë shqipen dialektore. Një numër i konsiderueshëm fjalësh të tilla janë bërë edhe pjesë e leksikut të gjuhës standarde shqipe. Këto më vështirë zëvendësohen me fjalë të shqipes, edhe pse ekziston një mundësi e tillë. Por, ka edhe të tilla që kanë përhapje të ngushtë territoriale (në një krahinë, në një grup të folmesh, në disa të folme, në një të folme). Fjalët e këtilla nuk janë të pranueshme për normën leksikore letrare. Përveç ndikimit të vijueshëm të italishtes (sidomos në Shqipëri), kohët e fundit në shqipen letrare vërehet një ndikim gjithnjë e më i madh i anglishtes. Rritja e numrit të fjalëve angleze dhe në përgjithësi e fjalëve të huaja është thyerje e normës leksikore e stilistikore të shqipes.⁸ Parimisht, sa më pak fjalë të huaja të përdorim në ligjërimin tonë, do të ishte aq më mirë.

Për ta parandaluar përmbytjen e shqipes me fjalë e me gjedhe të huaja, duhet të kushtrimohen të gjithë përdoruesit e kësaj gjuhe, në radhë të parë gazetarët, publicistët, shkrimtarët, shkencëtarët, profesorët, arsimtarët, studentët, nxënësit etj., që t'u vënë pritë fjalëve të huaja të panevojshme dhe formimeve të tjera të çoroditura... Në shqipen e sotme të intelektualizuar veprojnë dy forca çekuilibruese: folësi ka prirje të përdorë sa më shpesh fjalë të huaja dhe të përsërisë të njëjtat fjalë, kurse

shqiptarëve, por dallimet e tilla leksikore gjithnjë e më shumë po zvogëlohen, sidomos me mëvetësimin e Kosovës nga Serbia dhe në Maqedoni me sigurimin e mundësisë së shkollimit më të gjerë të shqiptarëve në gjuhën amtare edhe në shkollimin sipëror, me përmirësimin e statusit të shqipes si gjuhë e dytë zyrtare në komunat me mbi 20% shqiptarë. Por, është më se e nevojshme, e arsyeshme dhe e domosdoshme që shqipja të ngritet në gjuhë zyrtare në gjithë territorin e Maqedonisë.

⁸ Hajri Shehu, *Rreth anglicizmave në mjetet e sotme të informimit masiv*, Studime filologjike nr. 3–4, 2002, Tiranë, f. 92–100

dëgjuesi si rregull i përgjithshëm, kërkon qartësi sa më të madhe dhe variacion sa më të madh të fjalorit.⁹

Procesi i globalizimit (që nga forcat e mëdha çmohet si shumë i rëndësishëm për zhvillimin e tregut të lirë dhe për shoqërinë e hapur, për zbatimin e parimeve të demokracisë dhe për mbrojtjen e të drejtave të njeriut në përpjesëtime botërore), po bëhet rrezik për kulturat dhe gjuhët kombëtare. Ndikimi i gjuhëve të mëdha në gjuhët e vogla edhe deri më tani ka qenë i madh. Por, me procesin e globalizimit, gjuhët e popujve të vegjël janë edhe më të rrezikuara. Anglishtja është bërë dhe si duket do të jetë edhe mëtej gjuhë me prestigjin më të lartë në botë. Ajo edhe tani si gjuhë zyrtare ose gjysmëzyrtare përdoret në më shumë se 60 shtete, kurse vend të posaçëm zë edhe në 20 vende të tjera. E gjithë bota e kulturuar kujdeset të mësojë anglishten; nga sasia e përgjithshme e informatave në kujtesën e sistemeve elektronike, 80% janë në anglisht. Nën ndikimin e anglishtes shkombëzohen gjuhë amtare. Mund të parashikohet se me globalizimin e botës, në dy shekujt e ardhshëm do të vdesin gjysma e gjuhëve të popujve të vegjël.¹⁰

Shqiptarët e Maqedonisë janë dygjuhësorë: përveç gjuhës amtare dinë edhe maqedonisht e ndokush edhe turqisht ose ndonjë gjuhë tjetër. Maqedonishtja ka qenë dhe sot e kësaj dite është gjuhë zyrtare, gjuhë e shkollimit sipëror të një numri të konsiderueshëm shqiptarësh, gjuhë që krahas gjuhës amtare zhvillohet në shkollat fillore e të mesme që nga klasa e tretë. Ajo ka përhapje shumë më të madhe se gjuha shqipe në mjetet e informimit, në jetën publike, shoqërore, sportive,

⁹ Dr. Qemal Murati, *Gramatika e gabimeve – Kulla babilonike dhe përzierja e shqipes*, Shkup, 2000.

¹⁰ Rexhep Qosja, *Kongresi i Drejtshkrimit – tridhjetë vjet pas*, Studime filologjike nr. 3–4, 2002, Tiranë, f. 31–36.

administrative e shoqërore. Në këtë gjendje diglosie janë huazuar shumë sllavizma, konstrukte fjalësh, janë krijuar kalke e sintaksa e ligjërinimit shqip në Maqedoni është vërshtuar nga renditja e natyrës sllave. Edhe pse parimisht shumica e gazetarëve shqiptarë përpiqen ta ruajnë natyrën e shqipes, duke respektuar parimin sa më pak fjalë e ndërtime të huaja në ligjërimin tonë, është aq më mirë; megjithkëtë ndikime nga maqedonishtja hetohen mjaft shpesh.

Një dukuri shumë e përhapur në gjuhën e mjeteve të informimit në Maqedoni është përkthimi i fjalëpërfjalshëm i disa fjalive, togfjalëshave e shprehjeve, me fjalë e shprehje sipas gjedhës së huaj. Në pjesën më të madhe të rasteve përdoret gabimisht ndonjë fjalë në vend të fjalës përkatëse që përdoret në mbarë shqipen, si “*zbardh*” në vend “*ndriçoj*”: *Duhet të zbardhet rasti* (< Duhet të ndriçohet rasti) nga maq. Treba da se obellodeni sluçajot. *Thirrem* në vend “mbështetem”: *Duke u thirrur në ...* në vend Duke u mbështetur, duke u bazuar, në bazë të, sipas etj. Po kështu, e gabueshme është edhe shprehja “*ndaj mendimin me ...*” në vend “pajtohem me mendimin e ...”

Një dukuri e shpeshtë në mjetet e informimit në gjuhën shqipe në Maqedoni është shprehja “*vjen deri te*” që është kalk nga maqedonishtja “doagja do” si në fjalinë *Nëse vjen deri te lufta në Irak*, për Nëse sulmohet Iraku. Një ndikim tipik është edhe përdorimi i ndajfoljes “*gjatë kohë*” kalk nga “dollgo vreme” në vend të shprehjes “për një kohë të gjatë”. Formë e papranueshme është edhe kalku “*në pyetje është*” nga “maq. vo prashanje e” në vend që të thuhet “fjala është për” ose *kjo është pyetje e rëndësishme* nga “maq. ova e značajno prashanje” në vend që të thuhet “kjo është çështje e rëndësishme”.

Një shkak tjetër i shmangies nga shqiptimi letrar lidhet me shkrimin. Mendimi se shqiptimi i drejtë përputhet plotësisht me shkrimin dhe rregullat e tij drejtshkrimore nuk është i drejtë. Siç dihet, drejtshkrimi i gjuhës sonë, përveç parimit fonetik, sipas të cilit fjalët shkruhen siç shqiptohen, mbështetet edhe në parimin morfologjik e historik, kështu që shkrimi nuk përputhet gjithnjë me shqiptimin. P.sh., sipas rregullave të drejtshkrimit shkruajmë *pjesëtoj*, *ditëlindje*, *dhjetëvjetor*, *kallëzoj*, *kallëzore* etj., por zanoren [ë] të këtyre fjalëve zakonisht nuk e shqiptojmë. Drejtshkrimi i [ë]—së në këto raste mbështetet në parimin morfologjik dhe historik—tradicional. Nga ana tjetër, të gjitha zanoret, pa marrë parasysh a janë në pozitë të theksuar a të patheksuar, shkruhen njësoj, por ato nuk shqiptohen njësoj. Dihet se zanoret e patheksuara nyjëtohen të rrëguara në gjatësi dhe në cilësi. Por edhe te të tillat ka dallim: nga të gjitha zanoret e patheksuara të shqipes rrëgjim më të madh në gjatësi pëson /ë/—ja. Ky rrëgjim shkon gjer në zhdukjen e saj të plotë në shqiptim. P.sh. /ë/—ja e patheksuar fundore dy rrokje larg theksit në shqipen e sotme nuk shqiptohet. Këtë dukuri e ka pasqyruar edhe Drejtshkrimi, që ka vendosur të shkruhet *i hekurt* (por i gurtë), *i katërt* (por i dytë), *pjesëz* (por vezë) etj. Nuk dëgjohet <ë>—ja as në shqiptimin letrar në fjalët e përbëra dhe të përngjitura, si *botëkuptim* [botkuptim], *pikëpanje* [pikpanje], *mirëdita* [mirdita], *mirëmëngjes* [mirmëngjes], *bukëpjekës* [bukpjekës] etj., megjithëqë drejtshkrimi ndjek parimin morfologjik, d.m.th. i ruan format e fjalëve edhe gjatë bashkimit të tyre për formimin e një fjale të re.

Edhe në disa raste të tjera drejtshkrimi i <ë>—së mbështetet në parimin historik—tradicional. Fjalëformat drejtshkrimore të tilla si *dëllir*, *këqyr*, *kërrus*, *bërryl* etj. nga pikëpanja e normës

së sotme të shqiptimit janë historike. Këtu do të përfshiheshin edhe emra të tillë si *atë* (ati), *ballë*, *djalë*, *kalë*, *dyllë*, *drihtë*, *brumë* etj., ku <ë>-ja fundore nuk dëgjohet fare as në shqiptimin letrar. Fonema /ë/ në gjuhën shqipe ka shumë larmi timbresh, në rrokje të theksuar nuk e gjejmë në gegërishte, ndërsa në pozicion të patheksuar shtrihet në tërë arealin e shqipes. Në shqiptimin letrar është zanore e mesme gjysmë e hapur. Disa modifikime të saja të nyjëtimit (pak më e hapur ose pak më e mbyllur) janë të lejueshme. Në shkrim, grafema <ë> sidomos fundore është një shenjë që tregon se zanorja e rrokjes para saj nuk duhet shqiptuar e shkurtër. Kështu, p.sh. shqiptimi i fjalës së shkruar <bukë> si *buk* (me [u] të shkurtër) cilësohet i papranueshëm, *bu.k* (me [u] të mesme) i tolerueshëm, ndërsa *buk^ë* do të përfaqësonte shqiptimin normativ.¹¹

Për t'u shmangur leximi si një fonemë e vetme (/gj ose nj/), Drejtshkrimi kërkon që fjalët e këtij tipi të shkruhen me <i>, por shqiptohen me /j/, si p.sh.: *djegje* [djeg-je] *lagie* [lag-je], *biologia* [biolog-ja]; *kundërthënie* [kundërthënje], *parathënie* [parathënje], *shkupjania* [shkupjanja] etj. Edhe fjalët me prejardhje të huaj që kanë -ia, -ie, -io, -iu me /i/ të patheksuar në trup të tyre, shkruhen kështu, por shqiptohen përgjithësisht me -ja, je, -jo, -ju: *material* [materjal], *ambicie* [ambicje], *agresion* [agresjon] etj.

Mospërputhje të normave drejtshkrimore dhe drejtshqiptimore vërehen edhe në ndërlidhje fjalësh (sand'hi). Gjuha e folur respekton fonetikën sintaksore, duke i ndarë fjalët grupe-grupe, sipas ritmikës së fjalisë, ndërsa drejtshkrimi respekton ndarjen morfologjike të fjalëve. Gjatë lidhjes së

¹¹ Emil Lafë, *Shqipja standarde në vështrim strukturor dhe funksional*, Studime filologjike 3-4, 2002, Tiranë, f. 12.

fjalëve në fjali ose gjatë fjalëformimit disa fjalë bëhen të patheksuara (*në*–shtëpí), ndonjë shqiptohet me theks të dobët (*rrotull* shtëpísë) e ndonjë me theks dytësor (bótë+kuptím=*botëkuptím*). P.sh. shkruhet ndaras *E mora librin për të lexuar*, ndërsa thuhet *Emora librin / përtëlexuar//* Kur hyjnë në lidhje të ngushtë me fjalë të tjera për të formuar një sintagmë, zakonisht fjalët shërbyese (parafjalët, lidhëzat, pjesëzat, nyjet, trajtat e shkurtra etj.) e humbin theksin (zanoret rrëgjohen) dhe lidhen me fjalën e theksuar. Këtyre ndryshimeve u nënshtrohen edhe fjalët emërtuese. Khs. sintagmat *ai djalë [aidjalë]*, *im bir [imbir]*, *një lis [njëlis]*, *mish qengji [mishqengji]* etj.

Ndonjëherë, duke dashur të respektojë me një korrektësi të tepruar formën e shkruar, ndonjë lexues nuk i respekton rregullat e tilla të fonetikës sintaksore, por bën shqiptim të fjalëpërfjalshëm, pa i bashkëlidhur si duhet ato në njësi më të mëdha.

Për t'u përballuar sfidave të mospërfilljes së normave, madje edhe të kontestimit të përgjithshëm të shqipes së sotme standarde¹² dhe të globalizimit, gjuha standarde shqipe nuk duhet të lihet në mëshirën e fatit, por nevojitet një planifikim gjithëkombëtar gjuhësor me ndërhyrje të institucioneve shkencore e shtetërore në zhvillimin e saj. Mbështetjen kryesore duhet ta ketë në gjuhën e gjallë popullore, sepse thesari i saj është i pashterrshëm.

¹² Në këto rrethana, mendimi i shprehur nga disa intelektualë për t'u kthyer prapa në gjendjen e dikurshme të dy varianteve letrare të gjuhës shqipe, del i papërligjur e, për më tepër, do të ngjallte frymën e përçarjes në një kohë, kur kombi shqiptar ka nevojë më shumë se kurrë për bashkim. Shih: Shaban Demiraj, *Rreth disa çështjeve thelbësore të shqipes standarde*, Studime filologjike nr. 3–4, 2002, Tiranë, f. 38–42.

Detyrë jona është gjithnjë të përpiqemi të flasim e të shkruajmë sipas rregullave ekzistuese, edhe pse ato me një pajtueshmëri të përbashkët kombëtare, sipas nevojës dhe për të mirën e të gjithëve mund të ndryshohen, përkryhen e thjeshtohen. Pavarësisht nga baza jonë dialektore, duhet ta ngrisin vazhdimisht kulturën tonë gjuhësore, ta kultivojmë e pasurojmë gjuhën e sotme standarde shqipe dhe të tregojmë kujdes të përhershëm për të. Duke e ditur peshën e madhe të ligjërimit të shkruar e të folur në mjetet e informimit, punonjësit e këtyre mediave duhet të jenë të vetëdijshëm për punën dhe misionin e tyre të shumëfishtë, jo vetëm për informimin objektiv të masës së gjerë, por edhe për ngritjen e kulturës gjuhësore të popullit shqiptar në përgjithësi. Detyrë e shenjtë është që të mos e bastardhojmë gjuhën tonë të bukur, prandaj duhet të kemi kujdes sesi flasim e shkruajmë.

MUSTAFA IBRAHIMI,

Universiteti i Europës Juglindore

PËR NJË POLITIKË TË FORMËSUAR DHE PLANIFIKIM TË PËRBASHKËT NË STANDARDIZIMIN DHE KRISTALIZIMIN E GJUHËS SHQIPE

1. Rasti sociolinguistik i shqipes

Në kushtet e sotme, kur kërkohet të përdoret një gjuhë e përbashkët në krejt arealin shqipfolës, si në Kosovë, Shqipëri, Maqedoni etj., norma standarde paraqet gjendje të ndryshme sociolinguistike të shqipes. Çfarëdo lloj përpjekjeje elementare për të parë pak rend në këto çështje, nxjerr në shesh dallimin midis një bërthame ballkanike me vazhdimësi të trashëguar dhe gjeografike, ku hyjnë Shqipëria e Kosova si shtete të pavarura, pastaj Maqedonia me pjesët e saj shqiptare, Lugina e Preshevës, bashkësia shqiptare në Mal të Zi. Më tej vjen diaspora e re në vendet e Evropës perëndimore, sidomos në Gjermani, Zvicër, Austri, Itali, vendet Skandinave e posaçërisht në Greqi, në SHBA, me lidhjet e gjalla me trungun dhe diaspora historike në Itali, Greqi, Turqi, Ukrainë e Zarë. Këto dallime ndodhin sepse e njëjta normë zbatohet në mjedise (ambiente) të ndryshme sociokulturore, me formacione shoqërore dhe me sisteme jo të njëjllota ekonomike, politike etj., andaj kjo ndikon që gjuha të pësojë ndryshime fonologjike, morfologjike, leksikore dhe sintaksore. Pikërisht sociolinguistika fokusimin e saj e ka drejtuar në: problematikën e politikës gjuhësore, planifikimin gjuhësor për standardizimin

gjuhësor etj.. Pa dyshim grupi më i madh dhe më i rëndësishëm në sociolinguistikën shqiptare.

Është fakt se ende nuk kemi analiza shkencore në zbatimin dhe realizimin e normës letrare shqipe në qendrat përkatëse, të caktuara kulturore, ekonomike, administrative etj., pothuaj se fenomenet e standardizimit të shqipes letrare, janë vëzhguar fare pak ose aspak. Nëse duam të bëjmë planifikim të përbashkët në standardizimin dhe kristalizimin e gjuhës letrare në arsim dhe fushat tjera, atëherë çdo zgjidhje gjuhësore që propozohet duhet t'i nënshtrohet analizës profesionale – shkencore dhe verifikimit shoqëror.

2. Variante të standardit të shqipes

Edhe përpos urbanizimit, arsimimit, komunikimit, lëvizjes së banorëve etj., variantet në kuadër të një gjuhe, nuk zvogëlohen dhe nuk zhduken, por zakonisht ndodh e kundërta, ata zgjohen dhe zhvillohen (krh. p.sh. varianti standard i anglishtes “evropiane” dhe “amerikane”, varianti standard i gjermanishtes “austriake” dhe “gjermane”, varianti standard i spanjishtes “së Amerikës jugore” me atë “spanjolle.”

Edhe ndikimi në relacionin gjuhë standarde – dialekt, është i dyanshëm, raportet e tyre janë reciprok, gjuha standarde nëpërmjet sistemit arsimor, mjeteve të informimit etj. kontribuon në mënjanimin e dallimeve dialektore, kurse dialektet nga ana tjetër, përsëri përkrahin dhe ndihmojnë në vendosjen e formave dalluese të shtresimit të gjuhës, gjegjësisht ndihmojnë gjuhën standarde. Në kushte kur ekzistojnë dy ose më shumë variante të gjuhës standarde mund të paraqiten fusha për përhapjen e varianteve të ndërsjella. Nga ky aspekt variantet gjuhësore, si dhe dialektet, duhet ti vështrojmë si dukuri sociolinguistike, e jo si dukuri të pastra linguistike.

3. Kushtet e standardizimit të terminologjisë në ditët e sotme

Terminologjia me veçoritë e zhvillimit të saj në standardin e shqipes hyn në të edhe me *parametrin e mbarëkombëtarisë*, që lidhet me përdorimin e terminologjive të ndryshme të fushave të dijes edhe në trevat e tjera jashtë vendit tonë si në Kosovë (ku gjuha shqipe është gjuhë amtare) dhe në Maqedoni (si gjuhë e dytë zyrtare). Kjo nxjerr si detyrë për terminologjinë edhe njësimin e saj në këtë rrafsh. Më poshtë po sjellim një varg shembujsh të kategorive të ndryshme që pasqyrojnë gjendjen e terminologjisë shqipe në Shqipëri, në Kosovë e në Maqedoni. (Listë definitive për këto dallime deri tani nuk ekziston, shumica e shembujve janë marrë nga vetë autori, Xhevat Lloshi dhe Ledi Shamku – Shkreli 2007:249), Agron Duro dhe Vilma Proko etj.

Shqipëri	Kosovë	Maqedoni
<i>autostradë</i>	<i>autorrugë/autoban</i>	<i>autostradë/ autoban</i>
<i>lavazh</i>	<i>autolarje</i>	<i>autolarje/ larje veturash</i>
<i>serbator</i>	<i>rezervuar</i>	<i>rezervuar/ rezervar (në të folur)</i>
<i>kaçavidë</i>	<i>shtrafciger</i>	<i>shtrafciger</i>
<i>automobil</i>	<i>kerr (në të folur)</i>	<i>qerre / veturë</i>
<i>fàrmaci</i>	<i>barnatore</i>	<i>Barnatore/ aptekë(në të folur)</i>
<i>drita jeshile</i>	<i>drita e gjelbër</i>	<i>drita e gjelbër</i>
<i>huleshtrydhet /</i>	<i>dredhëza</i>	<i>dredhëza/ darthia (në të folur)</i>

(**L e k s i k ë**): *fàrmaci / barnatore, medikamente / ilaçe / barna, drita jeshile / drita e gjelbër, qiellgërvishtësit / rroka-qiejt, gjela të detit /biban / quran, huleshtrydhet /dredhëza, film i animuar / film i vizatuar, pema e Vitit të R i/ bredhi i*

Vitit të Ri, Plaku i Vitit të Ri / Babadimri, publicitet / reklamë. (Shamku – Shkreli 2007:249); karotrec / merimangë / kaçubet, lavash / larje makinash / autolarje, këmbim valutash / këmbimore, pallat / ndërtesë, dosje / fascikël / papkë, këmbim valutor – këmbim valute (kryesisht në Shqipëri) – këmbimore – këmbim valutash – këmbimore valutash (Maqedoni); paruker i (Shqipëri) / frizer/ floktore (Kosovë, Maqedoni), lavanteri (Shqipëri) / pastrim kinik (Kosovë, Maqedoni), pastiçeri (Shqipëri) – ëmbëltore (Maqedoni), argjendari (Shqipëri) – artari (Maqedoni), axhustator (Shqipëri) – bravar – mashinobrar (Maqedoni), gelateria (Shqipëri) – akulllore (Maqedoni), autolimar / autollamarinist / teneqepunues, pjesë këmbimi për automjete (Shqipëri) / auto pjesë (Maqedoni), grila të brendshme (Shqipëri) / roletar (Maqedoni), furrë buke (Shqipëri) / bukëpjekës (Maqedoni), kopsht i fëmijëve (Shqipëri) / çerdhe fëmijësh / foshnjore (Kosovë, Maqedoni) etj.

(F o n o l o g j i) *tanks/tank, kaubojs/kauboj, fans/fan, skorpion/skorpions (Lloshi 2001:118), mishërim/mëshirim, afrojo/ofroj, simulant–stimulant, sesion/seksion/sezon, qatip/qitap (Lloshi 2001:133), alo / allo,*

(M o r f o l o g j i) *e shpifur/ e neveritshme/gërditshme, habitej/çuditej/ (Shamku – Shkreli 2007:249); firmos / nënshkruaj, ulje / lirim / skonto, Këshilli organizativ / Këshilli organizues / Këshilli organizator, regjion / rajon, .*

(S i n t a k s ë) *kalon rrugën / kalon nëpër rrugë, hipi në trenin / i hipi trenit / marr trenin, nuk figuronte në listë / nuk ishte në listë, pajisen me biletë / marrin biletë, i akordoi bursë / i dha bursë, paraqes kërkesë / kërkoj (Lloshi 2001:183, 210).*

Të gjitha këto dhe dukuritë tjera gjuhësore, të manifestuara në formë variantesh kanë rëndësi dhe karakter relativ dhe thjesht pa marrë parasysh se cilit variant i takon është e pamundur t'i

shkyçësh nga përdorimi gjuhësor i çdo individ – si folës dhe përfaqësues të gjuhës standarde shqipe, andaj sipas kësaj pikëpamjeje toleranca gjuhësore paraqitet si qëndrim i arsyeshëm dhe udhëzim i vetëm për sjellje gjuhësore dhe shoqërore. Nga ana tjetër duhet të kihet parasysh edhe *Parametri i kombëtarësisë*, si një veçori tjetër qenësore e terminologjisë, që duhet të bazohet në ruajtjen e frymës amtare edhe në këtë fushë të leksikut, në të cilën ndërkombëtarësia e përmbajtjes çon jo rrallë në përfshirjen në të të termave të huaj (ndërkombëtarë ose jondërkombëtarë), çka bën të nevojshme përshtatjen e formës së termave natyrës së shqipes, sidomos në nivelin fonetiko–fonemor dhe morfologjik. Mendojmë se përshtatja e tyre ndaj natyrës së shqipes, në dy nivelet më kryesore, fonetiko–fonemor dhe morfologjik, do të ishte rruga më e drejtë për standardizimin e tyre.

4. Intervenimi në domenin leksikor

Nëse politika gjuhësore vepron në formën e gjuhës e jo në marrëdhëniet e tyre, ajo politikë gjuhësore mund të zbatohet në tre nivele të ndryshme – në nivelin grafik, në nivelin leksikor dhe në nivelin e formave dialektore. (Kalve 1995:268). Ajo që më tepër i nevojitet shqipes është intervenimi në domenin leksikor. Ekzistojnë dy lloje arsyetimesh për intervenimin në domenin leksikor: Arsyetimi i parë është kur mendohet se gjuha është e vërshtuar me fjalë të huaja të cilët duhet mënjeluar dhe të zëvendësohen me fjalë autoktone. Kurse në rastet tjera ky veprim ndaj leksiku i përgjigjet dëshirës që gjuha të pasurohet: mendohet se gjuha që t'u përshtatet nevojave të reja të kohës moderne, dhe që t'i përcjell përmbajtjet që deri tani nuk mundej ta bësh (në arsim, politikë, shkencë etj) duhet të fitojë fjalor i ri.

Ky rast mund të na shërbejë edhe ne shqiptarëve në hartimin e fjalorit të përbashkët të gjuhës shqipe. Fjalori shpjegues i Gjuhës Shqipe i 1981 me 41.000 fjalë, por edhe ata të më vonshmit nuk e pasqyrojnë thesarin e përgjithshëm shqiptar dhe nuk korrespondon me nevojat e kohës për komunikim. Për ta realizuar këtë me sukses, duhet një qasje tjetër ndaj kulturës së të shprehurit gjuhësor, mendoj se duhet të lirohemi nga pikëpamjet e vjetra tradicionale dhe restriktive që bazohet në atë se çfarë duhet dhe çfarë nuk duhet të përdoret (ikja nga përdorimi i fjalëve të huaja, dialektizmave, zhargoneve dhe krejt tjerat që nuk bëjnë pjesë në fotografinë ideale të gjuhës së pastër letrare). Siç thekson Kalve kemi dy lloje qasjesh në pasurimin e fjalorit, kur përparësi i jepet cilësisë në dëm të sasisë dhe e kundërta. (Kalve 1995:273). Duke i analizuar fjalorët e gjuhës shqipe mund të vërejmë se rëndësi i kanë dhënë cilësisë në dëm të sasisë, ky përcaktim dëshmon në dy lloje të mundshëm ngjyrimesh atë të pushtetit dhe në të njëjtën kohë edhe ngjyrin e ideologjik. Asnjë fjalor nuk pretendon të zotërojë me një gjuhë të caktuar, por vetëm bën përpjekje të di se cila është e vërteta e përdorimit praktik të gjuhës.

Nuk është e rastit se gjatë 20 viteve të fundit të tranzicionit demokratik, plot ngjarje të trazuara, gjuhët e Ballkanit, por në përgjithësi edhe gjuhët tjera, janë pasuruar me fjalë të reja. Kështu të themi se gjuha bullgare është pasuruar me mbi 5 mijë fjalë të reja. Ka dhe fjalë të tilla, të cilat tashmë nuk përdoren në fjalorin tonë – thotë Diana Bllagoeva – përpiluese e edicionit të fundit të “Fjalorit të fjalëve të reja në gjuhën bullgare”. Edhe sipas gjuhëtarit serb Ranko Bugarski (2010:263) nga hulumtimet e tij të bëra nga viti 2006 ka analizuar dhe klasifikuar rreth 3200 zhargone dhe 800 blende

ose fjalë të përziera, duke hartuar “Fjalor të fjalëve të reja në gjuhën serbe” me 4000 njësi leksikore. Këto dy raste mund të na shërbejë edhe në gjuhën shqipe të botohet një fjalor i tillë.

5. Këshilli për standardizimin e gjuhës shqipe

Edhe pse janë botuar shumë artikuj për këtë çështje, mendoj se na mungon një Këshill për standardizimin e gjuhës shqipe, i cili vazhdimisht do të kujdesej dhe do merrej me planifikimin e gjuhës. Ky Këshill duhet të ketë kryetarin e vet, nën udhëheqjen e të cilit njëherë në vit do të betohen Aktet e Këshillit për standardizimin e gjuhës shqipe. Kështu p.sh. në Serbi nga viti 1999, nën udhëheqjen e kryetarit të këtij Këshilli Pavle Iviq, deri tani kanë botuar 7 Akte për standardizimin e gjuhës serbe, ata botojnë një revistë e pavarur e këtij Këshilli “Језик Данас” (Gjuha sot). Këshilli ka komisionin për fonologji, morfologji dhe fjalëformim, për sintaksë, leksikologji dhe leksikografi, për problematikën drejtshkrimore, për historinë e standardit gjuhësor, për pyetjet lidhur me kuptimin e gjuhës, për marrëdhëniet me publikun dhe zgjidhjen e paqartësive, për standardizimin e gjuhës në arsim, administratë, publikim dhe mediet publike. Nën ombrellën e këtij Këshilli dhe lidhur me këto çështje botohen shumë vepra individuale.

Edhe në Gjermani, në vitin 2006 është krijuar Këshillit për Drejtshkrimin e gjermanishtes nga vendet gjermanishtfolëse – Gjermania, Austria, Zvicra, Lihtenshtajni, krahina autonome e Tirolit Jugor dhe ministri për mësimdhënie e hulumtim i Bashkësisë gjermanishtfolëse të Belgjikës. Ky këshill përbëhej nga 40 anëtarë, prej të cilëve 18 nga Gjermania, nga 9 nga Austria e Zvicra dhe nga 1 nga vendet e tjera ku flitet

gjermanishtja, i cili duhet të merret edhe me çështje të reformës së drejtshkrimit.

Me nismën e ASHSH-së Akademia e Shkencave e Shqipërisë dhe Akademia e Shkencave dhe e Arteve e Kosovës në vitin 2004 themeluan Këshillin Ndërakademik për Gjuhën Shqipe, i cili kishte për detyrë të merrej me të gjitha çështjet e shqipes standarde. Këshilli i përbërë nga 8 anëtarë nga Shqipëria, 6 nga Kosova, të zgjedhur mbi bazë delegimi nga institucionet e specializuara, 1 nga Maqedonia dhe 1 nga arbëreshët, me seli 1 vit në Tiranë 1 në Prishtinë, me bashkëkryetarë nga të dy qendrat, nisi punën serioze në vitin 2006 me disa mbledhje pune në Prishtinë. Këshilli punonte mbi bazë të propozimeve për diskutim të 6 Komisioneve të specialistëve në Tiranë e në Prishtinë, të cilat përgatishnin materiale konkrete, ndërsa Këshilli, pas diskutimeve të të gjitha çështjeve një për një, merrte vendime për të bërë propozime për ndryshime eventuale me konsensus. Çështjet për të cilat nuk kishte miratim mbeteshin ashtu si ishin. Në ato mbledhje Këshilli ia doli të shqyrtonte disa çështje drejtshkrimore dhe disa çështje të shkrimit të fjalëve të huaja, ndërsa komisionet përkatëse kishin bërë gati dhe materiale të tjera në fushat e morfologjisë, të sintaksës, të leksikut, të fjalëve të huaja, etj. Në vitin në vijim, kur selia e Këshillit kaloi në Tiranë, me arsyetimin se Akademia po reformohej, nuk u thirr më asnjë mbledhje e Këshillit.

Për shkak se Këshilli e ka kompetencën shkencore për punë në këto fusha, por nuk ka mandat për të marrë vendime, duhet të kërkojmë nga parlamentet e Shqipërisë dhe të Kosovës, po edhe të Maqedonisë, që, përmes instancave të tyre, të merren vesh për themelimin e një trupi të përbashkët të përbërë nga ekspertë, i cili do t'i kishte kompetencat dhe

njetet e nevojshme për të ndërmarrë hapa në drejtimet e duhura. Institucionet e specializuara, akademitë, institutet, katedrat do të vinin në dispozicion të Komisionit ekspertizën e tyre dhe ndihmën tjetër të nevojshme.

6. Kriteret dhe përvoja për mbrojtjen e normës standarde

Meqë gjuha nuk mbrohet me ndalime, ndaj kulturës gjuhësore nevojitet një qasje më moderne dhe më konstruktive e cila do ta zhvillojë ndërgjegjen se çfarë mund të hyjë në gjuhë. Kriteret me të cilët mund të vlerësojmë se vallë kemi shmangie apo jo nga norma standarde janë të shumtë, ndër ta më karakteristike janë ai : **i autoritetit, gjeografik, letrar, klasor, demokratik, logjik dhe estetik** (Jespersen 1970:83). Shumica e këtyre kriterëve ndihmojnë në mbrojtjen e gjuhës së përbashkët letrare, megjithatë në përgjithësi asnjë kriter nuk është vendimtar për ruajtjen dhe përsosjen e saj. Le të shohim disa nga karakteristikat më të rëndësishme të dy kriterëve që mendoj se kanë rëndësi më të madhe, kriteri i **autoritetit** dhe ai **gjeografik**.

Sipas kriterit të parë para atij të **autoritetit**, shpesh herë në shtyp, por edhe në rang akademik lexojmë se *"Ka ardhur koha që përdorini i gjuhës unike, standarde shqipe të mbrohet me ligj, të formohen komisione shtetërore që do t'a mbikëqyrin zbatimin e tij. Është momenti i fundit që Kuvendi i Kosovës, ai i Shqipërisë t'i dalin zot gjuhës standarde shqipe, indit të vetëm koheziv kombëtar."*

Me këtë brengë ballafaqohen të gjitha gjuhët standarde botërore. Kështu p.sh. në disa shtete për ta mbrojtur gjuhën standarde vendos *Ministria e Arsimit*, kurse në disa shtete ekzistojnë *akademi* (më e dëgjua është ajo franceze). Meqë vendos autoriteti, këto institucione vazhdimisht ballafaqohen

me mospajtime ose dilema nga intelektualë për shumë pyetje rreth dhe për gjuhën. Zakonisht kundër rregullave gjuhësore, të cilët ndonjëherë kanë qenë të tepërta dhe pa asnjë bazë në vetë gjuhën, kanë qenë historianët e gjuhës, të cilët vazhdimisht kanë ngritur zërin e mospajtimit. P.sh. gjuha frënge më tepër është mbështetur në shtresën e lartë, prandaj edhe gjuha e tyre në një mënyrë është pedante, por rilindësve francez u ka penguar një gjë të tillë, sepse rregullat e shpeshta dhe të shumta nga ana e Akademisë kanë qenë pengesë për t'i shprehur lirisht dhe qartë mendimet e tyre artistike.

Nga ana tjetër, ndoshta rasti më interesant është me Anglinë, ata asnjëherë nuk kanë pasur nevojë për autoritete të tilla zyrtare ose gjysmëzyrtare. As Ministria as Akademia angleze kurrë nuk janë përzier në punën e gjuhës. Anglezët vetë vendosin se çfarë është e drejtë dhe çfarë është gabim. Në këso rastesh ata bazohen në fjalorët dhe gramatikat që i kanë pranë veti. Ata u besojnë ekspertëve, dhe nuk çajnë kokën kjo apo ajo çështje duhet të ketë përparësi. (Jespersen 1970:85). Duke ditur se çfarë statusi ka anglishtja sot në botë, na detyron me kujdes t'i analizojmë veprimet e mëtutjeshme.

7. Aspekte ligjore për statusin e gjuhës shqipe

Duhet të theksojmë se shumë çështje territoriale, shtetërore, ligjore (kushtetuese) lidhur në funksionimin e disa shteteve si Maqedoni, Mal të Zi dhe Serbi janë në proces të ridefinimit gjegjësisht të definimit përfundimtar. Është evidente se statusi i gjuhës shqipe nuk është në nivelin e duhur. Është fakt se Kushtetutat e këtyre shteteve kanë bërë hapa, por jo të mjaftueshme për zbatimin e shqipes si gjuhë zyrtare me status ekskluziv. Në Maqedoni të themi, gjuha shqipe edhe pse

është rregulluar me ligj, por mund të përdoret vetëm në komunat me mbi 20% popullsi, por jo edhe në tërë territorin. Mund të thuhet se gjuha shqipe në këtë apo atë mënyrë luan edhe rolin e ndërmjetësuesit të tipit *lingua communis*, kjo gjë ndodh kryesisht në Shqipëri dhe Kosovë, por jo edhe në Maqedoni, komunat me shumicë shqiptare ku maqedonasit nuk janë të detyruar të mësojnë shqipen. Në anën tjetër diglosia është e patjetërsueshme në bashkësitë shumëgjuhësore. Kur janë në pyetje “krizat” e mundshme, ato mund të paraqiten në Maqedoni, Mal të Zi dhe Serbi, kryesisht rreth statusit të shqipes në ato shtete.

Nëse politikën e gjuhës e përmbledhim në një tërësi veprimesh racionale institucionale, jo në një grumbull veprimesh të veçanta në fushën e hapësirës së komunikimit, shtrohet pyetja: cila është politika e formësuar të gjuhës? Kemi dalë nga një fazë me organizim tjetër, pavarësimi i Kosovës dhe statusi në ndryshim e sipër i shqipes në Maqedoni kanë sjellë realitete të reja në raportet e komunikimit me Shqipërinë. Orientimi i përgjithshëm i komunikimit tash është më njësor dhe kjo duhet të përkapet në një politikë të mundshme të gjuhës. Të marrim në vështrim disa elemente që e determinojnë politikën tonë eventuale të gjuhës.

Sa i përket statusit gjuha shqipe është në një dinamizëm të gjerë. Neni 14 i Kushtetutës së Shqipërisë sanksionon: “Gjuha zyrtare në Republikën e Shqipërisë është shqipja”, ndërsa neni 59 shton: “Shteti synon ...mbrojtjen e trashëgimisë kombëtare, kulturore dhe kujdesin e veçantë për gjuhën shqipe”. Asgjë më shumë në dokumentacionin juridik të vendit të shqipes që do t’i dilte zot gjuhës së vet, ndërkohë që të gjitha vendet përreth dhe në tërë Europën kontinentale kanë ligje të veçanta për gjuhën nga sistemi arsimor e deri te mbrojtja e

konsumatorëve. Sa për të kujtuar, po cekim se Ligji polak për gjuhën kërkon madje edhe mbrojtjen e dialekteve.

Kushtetuta e Kosovës, nga ana e saj sanksionon se “gjuhë zyrtare në Republikën e Kosovës janë gjuha shqipe dhe gjuha serbe”. Në paragrafin 5.2. saktësohet: “gjuha turke, boshnjake dhe ajo rome kanë statusin e gjuhëve zyrtare në nivel komune ose do të jenë në përdorim zyrtar në cilindo nivel në pajtim me ligj”. *Ligji për përdorimin e gjuhëve* nr. 02./L-37 i vitit 2006, në nenin 2.1. ka shpallur që “gjuha shqipe dhe gjuha serbe dhe alfabetet e tyre janë gjuhë zyrtare në Kosovë”, ndërsa në paragrafin 3. të këtij neni, Ligji ka specifikuar: “në komunat e banuara nga një bashkësi, gjuha amtare e të cilës nuk është gjuhë zyrtare dhe e cila përbën së paku 5% të popullsisë së përgjithshme të asaj komune, gjuha e asaj bashkësie do të ketë statusin e gjuhës zyrtare në atë komunë”, për të vazhduar në të njëjtin paragraf diçka tjetër: “Pavarësisht kësaj që u tha më lartë, në mënyrë të veçantë, në komunën e Prizrenit gjuha turke do të ketë statusin e gjuhës zyrtare”. Në Komunat ku një bashkësi etnike përfaqësohet nga më shumë se 3% e popullatës gjuha e saj do ta ketë statusin e gjuhës në përdorim zyrtar. Dispozitat e këtilla ligjore e vënë Kosovën në një pozitë të ndryshme nga vende të rajonit sa u përket standardeve për gjuhët e minoriteteve. Mbi këtë bazë, ta zëmë, bosnishtja në Kosovë ka status të *gjuhës në përdorim zyrtar*.

Në Maqedoni, ndërkaq, shqipja flitet nga mbi 25% e popullatës së shtetit, por është gjuhë zyrtare vetëm në komunat ku popullata shqiptare përbën mbi 20%. *Ligji për përdorimin e gjuhës maqedonase*, neni 2 sanksionon: “Përdorimi i gjuhës maqedonase si gjuhë zyrtare është e drejtë dhe detyrë e qytetarëve të Republikës”.

Në Luginën e Preshevës dhe në Mal të Zi statusi i shqipes është i gjuhës minoritare me përdorim zyrtar, ndërsa në Greqi pa status fare.

Përfundime

Shoqëria shqiptare është një shoqëri në kulturim e sipër, ndaj edhe variacioni standard i ka të gjitha mundësitë për t'u shndërruar në gjuhë letrare të përbashkët e të zotëruar mirë nga gjithë shqipfolësit, këtë e dëshmojnë tridhjetë e tetë vjet normimi të gjuhës shqipe që janë të mjaftueshme për të sjellë vlerësim objektiv për funksionimin e saj në bashkësinë e shqiptarëve të cilët jetojnë kudo.

Norma e dialektet bashkëjetojnë e bashkëveprojnë në mënyrë të pandalshme duke e pasuruar njëra-tjetrën, por deri në atë kufi që nuk do të prekë vlerat e gjuhës së përbashkët standarde shqipe dhe funksionet e saj si gjuhës zyrtare në gjithë hapësirën shqiptare.

Akti i krijimit dhe pranimit të një gjuhe të përbashkët për të gjithë shqiptarët, është kuptuar si një vlerë të patjetërsueshme kombëtare. Kjo vërehet edhe në paraqitjen e vështirësive dhe problemeve që kanë dalë e që dalin në rrugën e përvijimit të saj si gjuhë standarde, të cilat nuk janë edhe aq të mëdha e as të pakapërcyeshme. Ato janë të ligjshme, të natyrshme, duke pasur parasysh faktin se ka hapësirë dhe shkallë të ndryshme përdorimi, shtetërore e politike.

Duhet të ndërjegjësohemi dhe të shtrojmë pyetjen si hynë shqipja në mijëvjeçarin e ri, kjo shtron kërkesën e përpunimit të një politike të re gjuhësore. Sepse duhet të jemi të vetëdijshëm se pas nënshkrimit të rezolutës së vitit 1972, gjuha standarde ndodhet në një kontekst tjetër kulturor nga koha kur u nënshkrua. Por ajo që duhet të na gëzojë është se,

këtë mijëvjeçarë e presim me një gjuhë standarde ndërsheqiptare, si mjet themelor të kulturës shqiptare dhe si shenjë kryesore të identitetit kombëtar.

Detyra jonë në të ardhmen, do të jetë që shqipen standarde ta bëjmë të përshtatshme për nevojat dhe kërkesat e mijëvjeçarit të ri. Kjo do të thotë se gjuha shqipe nuk ka mundësi t'i përmbush me mjetet e veta nevojat që i dalin në përballjen me kulturat e huaja. Ajo është në gjendje ta bëjë këtë vetëm pjesërisht. Ne do të bëhemi gjithnjë e më të hapur ndaj kulturave të tjera. Të përgatitemi për shqipen në shoqëritë shumëkulturore. Njëkohësisht nuk ka përse të heqim dorë nga kërkimet në gjuhën e popullit, por duhet të kemi parasysh se shqipja ka nevojë të jetë e hapur edhe për thesare të tjera. (Lloshi 2003:89)

Literatura:

- AJETI, Idriz (1989). *Çështje të gjuhës letrare shqipe*, në "Studime gjuhësore në fushë të shqipes". Prishtinë: Rilindja.
- BARBOUR, S. (1987), *Dialects and the Teaching of a Standard Language. "Langue in Society", nr.16, 1987.*
- BECI, Bahri (1995). *Gjuha letrare shqipe dhe baza e saj dialektore*. "Albania", 3 nëntor. Tiranë.
- BUGARSKI, Ranko (2002). Lica jezika. BIGZ: Beograd.
- BUGARSKI, Ranko (2005). Jezik i kultura. BIGZ: Beograd. (74–75)
- DOMI, M. – Ajeti I (1992) *Gjuha letrare shqipe në dritën e zhvillimeve të reja politike dhe kulturore në botën shqiptare*. Në konferencën "Gjuha letrare kombëtare dhe bota shqiptare sot". Prishtinë.
- ISMAJLI, Rexhep. (1991). *Gjuhë dhe etni*. Rilindja:Prishtinë
- ISMAJLI, Rexhep. (2005). *Gjuhë standarde dhe histori identitetesh*. Tiranë.

- JESPERSEN, Otto (1970). *Čovječanstvo, narod i pojedinac* sa lingvističkog stanovišta. Sarajevo.
- KALVE, Luj Žan (1995). *Rat među jezicima*. Beograd (92, 93, 94, 295)
- KOSTALLARI, A. (1988). *Gjuha letrare shqipe dhe epoka jonë*. Tiranë.
- LLOSHI. Xhevat (2001). *Stilistika e gjuhës shqipe dhe pragmatika*. SHBLU:Tiranë.
- LLOSHI. Xhevat (2003). *“Shqipja – gjuhë e hapur dhe dinamike”*. Në Konferenca Shkencore – shqipja standarde dhe shoqëria shqiptare sot. Tiranë.
- MEIDANI, Rexhep (2004). *Një “iniciativë” për shqipen standarde*. Marrë nga interneti <http://www.forumishqiptar.com/archive/index.php/t-36410.html>, më datën 16/07/2004
- MULAKU, Latif. (1989). *Disa çështje aktuale të standardizimit të shqipes letrare*. "Gjuha në shkollë", Prishtinë. f.3–11.
- MURATI, Qemal (2004). *Gjuha shqipe sot– prirje të reja “evropianizuese”*. Në 50 vjet studime albanologjike. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë.
- PAÇARIZI, Rrahman. (2005). *Raporti standard/dialekt dhe rrezikshmëria e shqipes në raportet globale*. Në Seminari Ndërkombëtar për Gjuhën dhe Letërsinë dhe Kulturën Shqiptare. 24/1, Prishtinë.
- PALMER, Harold (1924). *A grammar of Spoken English*. Kembrixh.
- RADOVANOVIĆ, Milorad (1979). *Sociolinguistika*. BIGZ:Beograd.
- ROT, Nikola (2004). *Znakovi i značenja*. Beograd: Plato.
- SHAMKU–SHKRELI, Ledi. (2007). *Standard dhe substandard*. Çabej: Tiranë.
- SHKURTAJ, Gjovalin (2003). *Sociolinguistikë*. Tiranë.

BUKURIE MUSTAFA,

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve
– Shkup*

PROBLEME DREJTSHKRIMORE TË STANDARDIT DHE PËRDORIMI I SHKRONJËS SË MADHE

Kongresi i Drejtshkrimit i Gjuhës Shqipe (1972) vendosi rregullat e drejtshkrimit, duke u thirrur në *gjuhën e njësuar letrare kombëtare* dhe krijoi norma që do të ishin të zbatueshme në të shkruarit e shqipes. Këto norma u përkrahën e u zbatuan në të gjitha trevat e shqiptarëve, duke pasur parasysh jo vetëm rrethanat në të cilat u organizua Kongresi, por edhe rrethanat tjera në të cilat krijohet kultura e shkrimit shqip. Për dallim nga vendosja e Alfabetit të gjuhës shqipe (1908), si sistem i pranuar, i kryer e i zbatueshëm, përkufizimi i normave drejtshkrimore u zhvillua në rrethana tjera historike, duke iu nënshtruar ndikimeve jashtëgjuhësore e ndryshimeve tjera shoqërore, ekonomike, kulturore e politike. Hapi tjetër që u krye nga gjuhtarët tanë, ishte Fjalori i gjuhës së sotme shqipe më 1981, i cili u mbështet plotësisht në Rregullat e drejtshkrimit (1972). Por, fakt i rëndësishëm është që edhe Kongresi i Drejtshkrimit edhe në Fjalor, shprehen se ndryshimet janë të mundshme, ashtu siç janë plotësimet e fjalorit, i cili llogaritet si më i ploti. Po kështu, Kongresi i Drejtshkrimit thekson mundësinë e përmirësimit të normës drejtshkrimore, të cilën e përmban në parimin e fundit; *Drejtshkrimi i njësuar i gjuhës shqipe kurorëzon një etapë të gjatë përpjekjesh për formimin e një gjuhe letrare të vetme e të*

përbashkët për gjithë popullin shqiptar dhe çel rrugën për ta përmirësuar më tej normën drejtshkrimore të kësaj gjuhe në pajtim me zhvillimin e mëtejshëm të gjuhës e të kulturës tonë kombëtare (Drejtshkrimi i gjuhës shqipe, Prishtinë, 1974).

Ka diskutime të shumta për këto 40 vjet rreth këtyre çështjeve, por mendoj se gjuha është e ndryshueshme dhe se ajo i përshtatet nevojave duke qenë në shërbim të shoqërisë e të kohës. Në vazhdim, dua të shfaq vështrime mbi një çështje të standardizimit, e cila mund të luajë rol në zhvillimet e përgjithshme gjuhësore.

1. Interesi im për përdorimin e shkronjës së madhe në gjuhën shqipe është i nxitur nga lëvizjet gjuhësore e drejtshkrimore, e vetëdijshme për ndryshimet e dekadave të fundit, sa i përket leksikut fetar apo politik në rrethana të një lirie religjioni e të ndryshimit të sistemit politik e shoqëror, duke marrë parasysh rrethanat e ngjashme të një sistemi monist në trojet etnike shqiptare, si në Shqipëri, në Maqedoni e në Kosovë. Themi se ekziston gjithnjë një lidhje mes gjuhës dhe shoqërisë, vetë fakti i regjistrimit të leksikografisë shqiptare e dëshmon këtë.

2. Përgjithësisht, përdorimi i shkronjës së madhe në sistemin e drejtshkrimit ka më shumë funksione, por një ndër funksionet e rëndësishme është ai i **respektit**, shumë i fuqishëm në gjuhën shqipe, ashtu si edhe në gjuhët tjera ballkanike. Problem paraqesin sfera fetare e ajo politike, të cilat janë zhvilluar nëpër periudha e sisteme të ndryshme, duke iu nënshtruar ndikimeve jashtëgjuhësore e të huaja. Flasin për norma drejtshkrimore, që në periudha të ndryshme të gjuhës kanë evoluar, ndërsa me kalimin e kohës ato janë intesifikuar, duke ndikuar në përforcimin e pozicioneve të caktuara dhe në strukturën gjuhësore. Sfera fetare, gjatë periudhës së komunizmit ka qenë e trajtuar fare pak, “e heshtur” nën një

cenzurë të ndikuar nga ideologjia e politika e asaj kohe. Por, më duhet të pranoj zgjidhjen apo trajtimin e njëlojtë fetar lidhur me këtë leksik, të dalë nga vendimet e Kongresit. Këto kanë sjellë vendim, që të gjitha emërtimet e sferës fetare duke trajtuar në mënyrë të njëjtë të tri përkatësitë fetare, të shkruhen me shkronjë të vogël. Këto rregulla, në pjesë më të madhe për një kohë janë respektuar. P.sh. Shkruhen me shkronjë të vogël emrat e përgjithshëm të sferave të botës mitologjike e fetare, si: *allah, engjëll, perëndi, perri, shenjt, xhind, zanë* etj. Por edhe emërtimet e festave fetare: *bajrani, kërshëndellat, mevludi, nata e mirë, pashkët, e premija e zezë, ramazani, rrëshajet, ujët e bekuar* etj. –(Drejtshkrimi i gjuhës shqipe, Prishtinë, 1974). Vërehet një ndryshim në lidhje me këto parime, që kanë të bëjnë me konceptet e rrethanat e reja të krijuara viteve të fundit të shekullit të kaluar, në tekstet fetare apo në ato publicistike, të shkruarit e termeve të sferës fetare të përfitojnë një rëndësi në kuptim, e cila sjell deri te arsyetimi i të shkruarit me shkronjë të madhe.

3. Kohëve të fundit, jo vetëm në tekstet fetare e në fjalorë, por gjithandej po ndodhin ndryshime, të cilat pranohen pa diskutuar për këto. Një identifikim të këtyre shembujve janë fjalorët, po qe se krahasojmë ato nga periudha e vitit 1981 e deri më 2006. Është fjala për shembullin *Zot*, që në fjalorët e sotëm (nga viti 2002 e këndej e kanë ndryshuar), e definojnë pa tendenca, e shkruajnë *me shkronjë të madhe* dhe është e gjithëpranuar, ndërsa në ato të vitit 1954, fare nuk njihet ky emërtim e në atë të vitit 1981, definohet në frymë të ideologjisë dhe shkruhet me të vogël. Problemi qëndron në rrethanat e reja, fortë të lidhura me botëkuptimin fetar, jo vetëm në aspekt të përdorimit në ligjërimin e folur, por në sferë të përdorimit e të dallimit të këtyre emërtimeve me

shkronjë të madhe. Arsyeja e dyshimit, se a është ky koncept i drejtë apo i gabuar, duke marrë parasysh ndryshimet e shfaqura në fjalorët e mëvonshëm (2002, 2006) dhe praktika e përdorimit të lirshëm me shkronjë të madhe, e bën këtë çështje të arsyetueshme. Kështu ndodh edhe me fjalët: *Kur'an e Bibël*, (kjo e dyta shkruhet me të madhe në Fjalorin e Mikel Ndrecës, ashtu si shkruhet edhe *Allah*); kjo i përshtatet edhe sinonimisë kuptimore, *Allah – Zot*, që duhet trajtuar njëloj. Por përdorimi i shkronjës së madhe me një përkushtim fetar, në përdorim zgjerohet duke përfshirë edhe mbiemrat e përemrat: *Me enrin e All-llahut, Mëshiruesit, Mëshirëbërësit. "I lartë është Ai që në dorën e Tij është pushteti ..."* Duhet marrë parasysh një zbatim mjaft të përhapur të emërimit *Allah* dhe të shkruarit me të madhe, por edhe brenda besimtarëve mysliman përdoret edhe emërtimi *Zot*, si sinonimike.

4. Tradita e një shkrini të gjatë e të lashtë letrar në gjuhën shqipe, po ashtu flet për njëtrajtësi lidhur me këto emërtime, duke pasur parasysh karakterin e këtyre shkrimeve, që dëshmon jo vetëm përpjekjet për të rregulluar këtë sistem edhe në pikëpamje të drejtshkrimit, por edhe periudhën e shkurtër të ndryshimeve nën ndikim të rrethanave politike e ideologjike vetvetiu zunë vend në gjuhën e shkruar shqipe. Kjo tregon për ndryshimet e mundshme, që dëshmon për normat, nganjëherë edhe të pashkruara, por të zbatuara, të cilat ngadalë vijnë e forcojnë pozicionin e tyre. Shpesh, gjuhtarët shprehen se gjuha është e lirë dhe se ajo duhet të lëshohet në rrjedhat e saja, gjë që më duket e mundshme duke marrë parasysh gjendjen e përgjithshme gjuhësore të shqipes.

5. Në drejtim të vendimeve të Kongresit të Drejtshkrimit e të përdorimit të shkronjës së madhe tek emërtimet politike të asaj kohe, është çështje po ashtu e diskutueshme. Dallimi i

strukturave politike të asaj kohe, duke vendosur një hierarki politike nga lartë e duke dalluar “emërtimet e funksioneve zyrtare e shoqërore më të larta” në sistemin e atëhershëm politik, që shkruhen me shkronjë të madhe: p.sh. *Sekretari i Parë i Komitetit Qendror të Partisë së Punës, Kryetari i Këshillit të Ministrave të Republikës*, përkundër të tjerave që shkruhen me të vogël: *sekretar i Komitetit të Partisë, kryetar i Komitetit Ekzekutiv* etj.¹ Arsyet e një vendimi të këtillë, sikur të ishin të rregullave gjuhësore, atëherë me siguri do të ishin të qëndrueshme dhe të pandryshuara. Por këtu bëhet fjalë për një ndikim politik, që nuk i qëndroi kohës, raportet e posteve e funksioneve u barazuan dhe sot ato shkruhen me të vogël: *sekretar i ambasadës, sekretar shteti* etj., *kryetar shteti, presidenti Republikës, kryetar i Kuvendit* etj. Kjo gjendje është vërejtur dhe e kanë korrigjuar në fjalorët e mëvonshëm; është fjala për shembujt si: *Mësues i Popullit, Mësues i merituar* etj., të cilat janë në Fjalorin e vitit 1981 e 2002, ndërsa në atë të vitit 2006, fshihen nga përdorimi².

6. Këto norma gjuhësore janë ngushtë të lidhura me rrethanat shoqërore e politike të kohës, të cilat ndikojnë edhe në kulturën e gjuhës, duke marr parasysh intensitetin e ligjërimit fetar dhe përhapjen që ajo ka, si në Shqipëri, në Kosovë e në Maqedoni. Janë dhënë sinjale pozitive duke pranuar edhe këtë sferë si pjesë të gjuhës letrare kombëtare, ashtu si edhe

¹ “Gjuha shqipe ka shkuar njaft më tej, duke përcaktuar rregulla të ngurta se kujt i takon të shkruhet me të madhe e kujt me të vogël. Mjerisht, në këtë anë, nuk ka munguar kriteri “politik” përderisa ka edhe një hierarkizim aspak të përshtatshëm e të vështirë për t’u zbatuar”. Gj. Shkurtaj, Sociolinguistikë e shqipes, 2009, f. 141.

² Te këto forma gramatikore dhe drejtshkrimore të respektit dhe të shkruarit me shkronjë të madhe, Gj. Shkurtaj sheh raste të ndikimit shoqëror; politiko-ideologjik të kohës . Po aty.

kulturën fetare, të cilën Xh. Lloshi e shikon si pjesë të kulturës kombëtare dhe të drejtën e miratimit ua jep autoriteteve fetare³.

Shikuar nga ky prizëm, duhet të pranohet nevoja e shqyrtimeve gjuhësore e të drejtshkrimit të njësuar të leksikut fetar, që po ashtu është pjesë e komunikimit, që nga ana tjetër dëshmon vetëdijen e kulturën lartë gjuhësore të një populli⁴.

7. Se normat e rregullat drejtshkrimore janë shprehje të kulturës së komunikimit, të përkufizuara nga kushtet e rrethanat jashtëgjuhësore a gjuhësore, trajtohet edhe përdorimi i shkronjës së madhe. Shënimi i “*respektit*” i shprehur përmes mjeteve gjuhësore, përkatësisht përdorimi i shkronjës së madhe si normë drejtshkrimore, ia jep asaj vlerën e treguesit të *kulturës së komunikimit*, që është edhe ndikim i kulturave të gjuhëve evropianoperëndimore⁵.

³ Lloshi, Shqipja gjuhë e hapur dhe dinamike, 2011, f. 280.

⁴ “Të gjitha këto shprehje duhet, gjithsesi të dihet të përdoren ashtu si zakonisht përdoren veçanërisht në bashkësitë fetare apo jashtë saj. Pasi që edhe ajo i përket sferës të sjelljes gjuhësore, e cila tregon shkallën e arritjes të kulturës të komunikimit verbal, por edhe komunikimin ndër njerëzor në përgjithësi”. Милан Шипка, *Култура говора, Нови Сад*, 2011, f. 224.

⁵ Po në të njëjtin rrafsh, mendohet edhe në përdorimin e shkronjës së madhe në gjuhën serbokroate; “Zgjedhja e mjeteve gjuhësore gjatë komunikimit të ndërmjetëm dhe të drejtuarit brenda një bashkësie folëse është i kushtëzuar nga shoqëria e kultura, siç janë përshëndetjet. Kjo zgjedhje, do të thotë se nuk varen nga faktorët gjuhësor, por nga ato jashtëgjuhësore (shoqërore), nga kjo rrjedhimisht ato nuk rregullohen me doracakë të standardit gjuhësor (gramatikë, drejtshkrim, fjalorë). Përrjashtim bën norma drejtshkrimore e shkronjës së parë të madhe në të shkruarit e përenrave *Ju, Juve, Jush* nga “respekti”. Nga kjo del edhe nevoja, që në kuadër të paraqitjes të diskurseve të ndryshme komunikuese, të drejtuarit të sqarohet këtu, sepse kjo edhe është pjesë e materialit, e cila i takon kulturës të komunikimit verbal”. Po aty, f. 217.

8. Duke u mbështetur në këto rregulla e parime, kisha dashur të vështroj edhe diskutimin e Mehmet Çelikut, i cili në punimin me titull “Për një përmirësim të mëtejshëm të shqipes standarde”⁶, pranon se duhet bërë ndryshime të vogla, por se gjatë kësaj duhet respektuar kriteret thelbësore (mosprekja e bazës së standardit, ruajtja e njëtrajtshmërisë së njësisë në sistem, reflektim i praktikës gati dyzetvjeçare, thjeshtësimi mëtejshëm i tij)⁷. Duke u mbështetur në faktin se “rregullat e përdorimit të shkronjës së madhe duhen thjeshtësuar”⁸, Çeliku jep propozime konkrete. Ai propozon: *të shkruhen me shkronjë të madhe të gjitha fjalët përbërëse të emërtimeve të funksioneve zyrtare, shoqërore dhe titujt e nderit, qofshin ata të lartë apo jo; (B.M. Nuk mund të përgjithësohen ndryshimet e propozuara, në frymë jo vetëm të asaj që kanë qenë vendime e norma drejtshkrimore, por edhe të ndryshimit të rrethanave shoqërore e politike. Më i drejtë më duket parimi drejtshkrimor i barazimit në një hierarki shoqërore e politike, të shkruhen ashtu si janë në Fjalorin 2002 e 2006, të gjitha me të vogël; duke marrë parasysh edhe dallimin kuptimor të krijuar nga përdorimi i shkronjës së madhe e të vogël, si p.sh. ministër i Kulturës e Ministria e Kulturës; Këshilli i Ministrave e këshilli shkencor i institutit, Kryetar shteti e Kryetar i Republikës etj.); të shkruhen me shkronjë të madhe emrat e përveçëm: Allah, Perëndi; (B.M. Pajtohem me mendimin e dytë që këto emërtime të shkruhen me shkronjë të madhe, duke i shikuar*

⁶ Mehmet Çeliku, Për një përmirësim të mëtejshëm të shqipes standarde: Mbi ndryshimin e disa rregullave të “Drejtshkrimit të gjuhës shqipe” (1973), Shqipja në etapën e sotme: Politikat e përmirësimit dhe të pasurimit të standardit, Tiranë, 2011.

⁷ Po aty, f. 335.

⁸ Po aty.

edhe si sinonimike me emrin Zot); të shkruhen me shkronjë të madhe të gjitha fjalët përbërëse të titujve të gazetave, të revistave e të librave dhe titujt e botimeve në gjuhët e huaja. Vazhdon (Çeliku): Duhet hequr shumë shembuj e fjalë periferike që nuk janë të ditës e, si rrjedhim, pa asnjë interes, duhet hequr e zëvendësuar shembujt dhe emërtimet e politizuar e të vjetruar të institucioneve, si: *kooperativa bujqësore, PPSH, Byroja Politike, Komiteti Qendror, Sekretari i Parë i Komitetit Qendror të Partisë së Punës të Shqipërisë, Sekretariati i Komitetit Qendror të Partisë së Punës të Shqipërisë, hidrocentrali "Lenin" ose parulla komuniste: "Të jetojmë, të punojmë si revolucionarë", ...*⁹ (B.M. Një punë të rëndësishme rreth korrigjimit të këtyre rregullave është kryer në fjalorët e mëvonshëm shpjegues. Fjalor i Shqipes së Sotme, 2002, këto emërtime nuk i ka hequr, por i ka paraqitur si të vjetruara; Fjalori i gjuhës shqipe i vitit 2006, ka hequr shembujt konkretë dhe i ka zëvendësuar me shembuj më të thjeshtë, duke i shkruar me shkronjë të vogël. P.sh. *sekretar i ministrit (i drejtorit), sekretar i ambasadës, sekretar shteti, sekretari shkencor i Akademisë etj.*)

Nisma e standardit dhe gjuhës së normëzuar është Kongresi i Drejtshkrimit, por që atëherë është kuptuar se ky proces nuk ka përfunduar, gjë të cilën shqiptarët e pranuan si trashëgimi mbi të cilën vazhduan. Ndoshta, barra e normëzimit i bie akademive e instituteve shkencore shqiptare¹⁰, por barra e

⁹ M. Çeliku, mendon, po ashtu që rregullat e përdorimit të shkronjës së madhe duhet thjeshtuar, duke zgjeruar përdorimin e saj në tri raste: në &74, në &75, në &83. Po aty.

¹⁰ Gj. Shkurtaj flet për bindjen e tij, "*vetëm një gjuhë e vetme, vetëm një varietet standard me një normë të njëjtë drejtshkrimore të përbashkët për të gjithë bashkëkombësitë shqiptarë dhe me një strukturë gramatikore e leksikore të përcaktuar nga norma të gjalla e të studiuar mirë, mund të*

përhapjes dhe e të zbatimit u bie ligjëruesve të fesë e intelektualëve tjerë, duke iu shmangur ndikimeve të huaja dhe kujdesit të respektimit në frymë të standardit, posaçërisht në të shkruar. Në funksion të kësaj, tendenca serioze vërehen vitet e fundit edhe nga institucionet përkatëse fetare, duke i dhënë rëndësi gjuhës e terminologjisë islame, e cila shtron nevojën e një terminologjie unike islame e afatgjate dhe mund të luajë një rol të rëndësishëm në pikëpamje të njësimi gjuhësor e drejtshkrimor¹¹.

Shembuj të të shkruarit të emërtimeve fetare nëpër periudha letrare:

P.sh. ... dhe me dëshirën e **Sh. Zotit** tonë me hir të zotit Inoçentit XI ...; ... ndihmon mjaft për të ushtruar drojën ndaj **Perëndisë**; (Gaetano Petrola, Populli, gjuha dhe letërsia shqiptare, “Andre Bogdani”). *Unë të pagëzonj p’r emnit (t) Atit e t’Birit e t’Shpertit Shenjt* (“Formula e pagëzimit” – 1462). *Në qoftë se unë në këtë punë do të vritem e do të varrosem, siç më uron ti, atëherë duroje lavdinë që do ta kem nga **Zoti**, dejtuesin e gjithësisë, ...* (Sabri Hamiti, Letërsia e vjetër shqipe – “Letra e Skënderbeut”) etj. Titujt fetar dhe emërtime tjera: *Atit të Shenjtë, Dom Gjon Buzuku, Imz. Pal*

përballojë nevojat kaq shumë të shtuara të shprehjes dhe të krijimit që u dalin sot shqiptarëve, ... mund të shpërfillë edhe ndarjen në shtete, edhe mbylljen e kufijve ndërmjet shqiptarëve të Republikës së Shqipërisë nga trojet shqiptare jashtë saj në shtete fqinje apo në diasporë; ... “. Gj. Shkurtaj, Sociolinguistikë e shqipes, 2009, f. 340. Në këtë kontekstë, kisha dashur edhe unë (B.M.) ta shoh drejtshkrimin dhe problemin që trajtoj këtu, kur bëhet fjalë për standardizimin, duke marrë parasysh ndarjen e shqiptolësve në kufijtë politik e shtetëror që ajo ka.

¹¹ Shqyrtim të terminologjisë islame u organizua në kuadër të një Tryeze shkencore nga Akademia e Shkencave dhe e Arteve në Prishtinë, Fakulteti i Studimeve Islame, 2005.

Skiroi; festat: ... në të Shtunën e Shenjtë, për Pashkë, Shërbesën e Shënmërisë etj.

Po kështu shkruhen edhe emërtimet e sferës fetare islame. P.sh. ... *Qoftë lavdia në ty, o i Madhi Zot, për mrekullitë e kryera sot!*” (Gaetano Petrota, Populli, gjuha dhe letërsia shqiptare, “Muhamet Çami”); gjatë Rilindjes Kombëtare: *Për të bërë ispat hënën e Ramazanit fjala e një dëshmitari a fjala e një astronomi është m’ë ndigjueshme?* etj. (Hafiz Ali Korça, 1, fq. 311); *Mbi gjithshka krijoi Ynë Zot* (Z. Serembe); *Parrajësa edhe Skëterra* (N. Frashëri) etj. Por kishte edhe të atillë që respektuan Rregullat e drejtshkrimit dhe përdorën shkronjën e vogël: *Nëpër udhat e parrajsit shqipëtarë e t’arbreshë. Qëkur na mallkoi zoti, s’kanë ç’na bëjnë munxët e robit; ... plakës iu kujtua zoti i madh dhe filloi t’i lutej shenjtit ...* (J. Xoxa); Gj. Fishta, Fan S. Noli etj., rikthyen traditën e përdorimit të shkronjës së madhe, *Zoti e Perëndia*.

Literatura e shfrytëzuar

Drejtshkrimi i gjuhës shqipe, Prishtinë, 1974.
 Fjalor i gjuhës shqipe, (1954), ribotim: Prishtinë, 1965.
 Fjalor i gjuhës së sotme shqipe A–M, Prishtinë, 1981.
 Fjalor i gjuhës së sotme shqipe N–Zh, Prishtinë, 1981.
 Fjalori i Shqipes së Sotme, Tiranë, 2002.
 Fjalor i gjuhës shqipe, Tiranë, 2006.

Ahmedi, Ismail. Haviz Ali Korça, 1, Shkup, 2006.
 Çeliku, Mehmet. Për një përmirësim të mëtjejshtëm të shqipes standarde: Mbi ndryshimin e disa rregullave të “Drejtshkrimit të gjuhës shqipe” (1973), Shqipja në etapën e sotme: Politikat e përmirësimit dhe të pasurimit të standardit, Tiranë, 2011.

Lloshi, Xhevat. Shqipja gjuhë e hapur dhe dinamike, Tiranë, 2011.

Memushaj, Rami. Për shqipen standarde I, Tiranë, 2012.

Samara, Miço. Rreth leksikut politik e shoqëror në gjuhën shqipe, Tiranë, 2008.

Shkurtaç, Gjovalin. Sociolinguistikë e shqipes, 2009.

Шипка, Милан. Култура говора, Нови Сад, 2011.

BERTON SULEJMANI,

Universiteti Shtetëror i Tetovës

SHMANGIE NGA STANDARDI GJUHËSOR NË FUSHËN E MORFOLOGJISË NGA NXËNËSIT E SHKUPIT

Është fakt se shkolla ka ndikim të madh te nxënësit në mësimin e normës së gjuhës letrare kombëtare (shqipes standarde), por përveç shkollës, në ditët tona, edhe mediumet (qofshin të shkruara apo elektronike) kanë ndikim të madh te nxënësit. Por, nga ana tjetër, për moszotërimin dhe moszbatimin e shqipes standarde në shkallë të duhur për këto vite nga nxënësit, te ne (Maqedoni) duhet shtruar së paku këto pyetje: Sa prindërit tanë interesohen që ata vetë e pastaj dhe fëmijët e tyre ta përvetësojnë e përdorin shqipen standarde? Sa është duke e luajtur rolin e saj shkolla në mësimin dhe përvetësimin e gjuhës¹? Sa mësimdhënësit në shkollë (përveç atyre të gjuhës) e zbatojnë normën letrare? Sa dhe çfarë emisionesh shkollore radio–televizive kemi për mësimin e shqipes? etj. Andaj mund të themi se nxënësit përveç shkollës, standardin e mësojnë edhe prej medimeve, normën drejtshkrimore nga shtypi ditor, javor e mujor, ndërsa normën drejtshqiptimore nga radiotelevizioni. Kur t'i marrim parasysh të gjitha shmangiet nga norma letrare, të cilat i hasim në ligjërimin e folur e të shkruar të nxënësve – me të vërtetë e kuptojmë shqetësimin e madh të albanologëve, po dhe të intelektualëve tjerë. Ky është shkaku që kohëve të fundit, në Shqipëri dhe në Kosovë, organizohen shumë takime, lexohen

¹ Shumë profesorë më shumë orë i kushtojnë letërsisë se orëve të gjuhës.

referate të ndryshme në seminare dhe simpoziume, botohen shumë punime që flasin për thyerjet e normës drejtshkrimore e drejtshqiptimore që arrijnë t'i vërejnë në të gjitha trojet shqiptare e më gjerë. Por edhe në Maqedoni, prej vitit 2007 për herë të parë, nën patronazhin e Universitetit Shtetëror të Tetovës, vazhdon të organizohet Seminari Ndërkombëtar kushtuar albanologjisë, ku veç tjerash, trajtohen çështje të shqipes standarde

Në këtë kumtesë, e cila është pjesë e shkëputur nga një studim më i gjerë² do t'i paraqesim disa thyerje të normës në fushën e morfologjisë, gjegjësisht gabime në përdorimin e emrave (si pjesë e ndryshueshme e ligjëratës) nga nxënësit e shkollave të mesme të Shkupit.

Gabime në përdorimin e emrave mashkullorë që ndërrojnë gjininë në shumës. Emrat mashkullorë që e bëjnë shumësin me prapashtesën **-e** (p.sh. mendim i drejtë – mendime të drejta, aksion i shpejtë – aksione të shpejta). Ndodh që nxënësit në vend të prapashtesës **-e** në disa raste gabimisht përdorin prapashtesën **-a**. Ja disa shembuj: *Forumat* (< *forumet*) *letrare nuk po bashkëpunojnë me nxënësit e shkollave të mesme. Festivala* (< *festivale*), *lokala* (< *lokale*), *dyqana* (< *dyqane*), *fakulteta* (< *fakultete*), *manastira* (< *manastire*) etj.

Gabime në përdorimin e emrave mashkullorë që e bëjnë shumësin me prapashtesën -ra. Në hartimet me shkrim është vërejtur që nxënësit në vend të prapashtesës **-ra**, përdorin prapashtesën **-na**, si, p.sh.: *Fshatnat* (< *fshatrat*) *malorë nuk kanë kushte të mira për shkollim. Qendra tregtare "Ramstor"*

² Berton Sulejmani, *Gjuha standarde shqipe dhe shkolla (zotërimi i saj nga nxënësit e shkollave të mesme të Shkupit)*, LOGOS-A, Shkup, Prishtinë, Tiranë, 2011.

ka mallna (< mallra) të shtrenjta. Ujna (< ujra) të zeza; plehna (< plehra).

Gabime në përdorimin e emrave të përveçëm. Nga vetë funksioni i tyre, emrat e përveçëm janë të dalluar kuptimisht, kështu që përdorimi i tyre në trajtë të shquar ose të pashquar nuk ka vlerë kuptimore. Por, në përputhje me natyrën e shqipes si gjuhë me eptim (lakim dhe zgjedhim), këta emra duhet t'u nënshtrohen gjedheve të saj të lakimit, ashtu si dhe emrat e përgjithshëm³. Emrat e përveçëm dhe mbiemrat e familjeve, sidomos të huaj në të shumtën e rasteve nga ana e nxënësve përdoren në trajtë të pashquar (këtë fenomen e kemi njaft të përhapur edhe në shtyp, radio, televizione etj) që bie në kundërshtim me natyrën e shqipes si gjuhë me lakim të zhvilluar. Ja disa shembuj:

*⁴ *Jozef* u zgjua nga gjumi. për *Jozefi* u zgjua nga gjumi⁵.

* *Merso* nuk u pikëllua për vdekjen e nënës.

për

Mersoja nuk u pikëllua për vdekjen e nënës.⁶

* *Mbi peshk hidhet Santiago.* për *Mbi peshk hidhet*

*Santijagoja*⁷.

* *Pandev* e shpëtoi Interin. për *Pandevi* e shpëtoi

Interin etj.

Në fillim të shkruhet emri e pastaj mbiemri. Në fletoret e ushtrimoreve, fletoret të cilat u shërbejnë nxënësve për të mbajtur shënime të ndryshme, kemi vërejtur se, në kopertinat e tyre më saktësisht në vendin e posaçëm për të shkruar emrin

³ Rami Memushaj, Shqipja standarde, botimet Toena, 2005, fq. 57.

⁴ Me yllth do t'i shënojmë format e gabuara..

⁵ Personazh i romanit "Procesi" të F.Kafkës.

⁶ Personazh i romanit "I huaji" të A. Kamysë

⁷ Personazh i romanit "Plaku dhe deti" – E. Heminguej.

dhe mbiemrin, një numër i madh i nxënësve në fillim e shkruajnë mbiemrin e pastaj emrin personal, si p.sh.: *Shabani Sedat, Bislini Hirjete, Veseli Behare* etj., në vend që të shkruajnë më parë emrin e pastaj mbiemrin, *Sedat Shabani, Hirjete Bislini, Behare Veseli*. Kjo si duket është ndikim i gjuhës maqedonase, sepse tek ata në fillim shkruhet mbiemri e pastaj emri, si p.sh.: Тодоровски Лупчо (Todorovski Lupço).

Dihet se përdorimi i emrave të përveçëm në trajtë të shquar ose të pashquar nuk ka vlerë semantike. Pasi gjuha shqipe është gjuhë me eptim (lakim dhe zgjedhim) të zhvilluar, edhe këta emra duhet t'u nënshtrohen gjedheve të saj të lakimit, ashtu si emrat e përgjithshëm. Do t'i japim disa rregulla që përcaktojnë kur emri përdoret i shquar dhe kur i pashquar:

1. Kur dalin në funksion të thirrorit, emrat e përveçëm përdoren në trajtë të pashquar:

– Ah, **Adil**, eja! – tha Vita.

– Dëgjo, **Sulejman**!

2. Emrat e përveçëm në bashkëvjatje me mbiemrin përdoren në trajtë të pashquar, si p.sh.:

Naim Islami, Faton Jahoja, Astrit Halimi, Nazim Ramadani, Yll Sulejmani, Jon Sulejmani, Arben Lamallari, Hamzi Xhaferi, Llokman Adili, Mentor Hyseni, Driton Ramadani, Gazmend Ajdini etj.;

Dëshirë Sako, Fatbardhë Guri, Bukuri(e) Goxhaj, Hysnie Lamallari, Flutur Reçica, Lumturi Axhami, Besnike Jusufi, Leonorë Imani etj.

Nga nxënësit e shkollave të mesme të qytetit të Shkupit, por edhe në praktikën e përditshme po bëhet mbizotëruese prirja që emrat njërrrokësh me mbaresën–nyjën **-i** ose **-a** si dhe emrat femërorë me **-ë** fundore të shkruhen në trajtë të shquar, qoftë të përdorur më vete si thirrorë, qoftë të

shoqëruar nga mbiemri familjes. Prandaj përdorimi i emrave të përveçëm në trajtë të shquar nuk është në përputhje me natyrën e shqipes dhe, për këtë arsye, duhet shmangur. Ja disa shembuj:

Jo:	<i>Blerta Mustafai</i>	por:	<i>Blertë Mustafai;</i>
Jo:	<i>Ardiada Iseni</i>	por:	<i>Ardiadë Iseni;</i>
Jo:	<i>Yllka Lami</i>	por:	<i>Yllkë Lami;</i>
Jo:	<i>Vjollca Ajdini</i>	por:	<i>Vjollcë Ajdini;</i>
Jo:	<i>Ylli Sulejmani</i>	por:	<i>Yll Sulejmani;</i>
Jo:	<i>Joni Sulejmani</i>	por:	<i>Jon Sulejmani;</i>
Jo:	<i>Leonora Imani</i>	por:	<i>Leonorë Imani;</i>
Jo:	<i>Fatbardha Kalisi</i>	por:	<i>Fatbardhë Kalisi;</i>
Jo:	<i>Teuta Gradinaj</i>	por:	<i>Teutë Gradinajetj.</i>

Rreth drejtshkrimit të emrave të përveçëm të huaj.

Shkrimi i emrave të përveçëm të huaj mbështetet përgjithësisht në shqiptimin e tyre në gjuhët përkatëse, duke iu përshtatur sistemit grafik të shqipes.⁸ Ky rregull drejtshkrimor ka karakter të detyrueshëm për të gjitha nivelet e gjuhës së shkruar e për të gjithë, në gjuhën e shtypit, të publicistikës të botimeve të tjera të ndryshme, dhe nuk mund të zbatohet në mënyrë alternative kujt si i tekton, gjithë derisa nuk është shfuqizuar nga ndonjë Kongres tjetër i ri i drejtshkrimit të gjuhës sonë.

Shkrimi i emrave të përveçëm të huaj të shkruar me grafinë e huaj do të paraqesë jo pak vështirësi për t'u lexuar e për t'u kuptuar drejt nga të tjerët. Këtë shkelje të normës drejtshkrimore nxënësit e shohin dhe e lexojnë për çdo ditë në gazeta të përditshme dhe emisione të ndryshme televizive, andaj duke menduar se çdo gjë që shkruhet në shtyp është e drejtë, edhe ata, pra nxënësit përdorin:

⁸ Drejtshkrimi i gjuhës shqipe, Tiranë, 1973, f. 104.

*Washington	për:	Uashington
*Clinton	për:	Klinton
*New-York	për:	Nju-Jork
*Richard	për:	Riçard
*Michael Jekson	për:	Majkëll Xhekson
*Christopher	për:	Kristofer
*Geneve	për:	Gjenevë
*Istambul	për:	Stamboll

Gabimet e nxënësve gjatë përdorimit të shumësit të disa emrave – pa prapashtesa dhe pa ndërrime. Në gjuhën shqipe disa emra temën e shumësit e kanë të njëjtë me temën e njëjësit (***mollë** e kuge – **mollë** të kuge*). Në vazhdim do t'i jap disa shembuj të cilët i kam nxjerr nga shkrimet e nxënësve të të cilët vërehen gabime gjatë përdorimit të shumësit të disa emrave. Ja disa shembuj:

*shumë mësues (msusa)	për	shumë mësues (një mësues)
*shumë molla	për	shumë mollë (një mollë)
*disa blersa	për	disa blerës (një blerës)
*pak nxënës (nxansa)	për	pak nxënës (një nxënës)
*njaf lexues (lexusa)	për	njaf lexues (një lexues)
*shumë shtëpia (shpija)	për	shumë shtëpi (një shtëpi)
*disa kënga (kanga)	për	disa këngë (një këngë)
*disa pjeshka	për	disa pjeshkë (një pjeshkë)
*katër stina	për	katër stinë (një stinë)
*Në këtë periudhë kemi dy kallzues (kallxues)		

për:

Në këtë periudhë kemi dy kallzues. (një kallzues) etj.

Luhatjet e nxënësve në drejtshkrimin e shumësit me prapashtesa. Emrat mashkullorë me bashkëtingëllore më fundoret – **ec, -ol, -on, -ësh**, shumësin e bëjnë me prapashtesën –**a**. Në përgjithësi nxënësit si në të shkruar, por edhe në të folur i

përdorin drejt (me përjashtime shumë të vogla). Ja disa fjalë të përdorura drejt nga nxënësit: *keca*, *karkaleca*, *bishtaleca*, *sokola*, *napolona*, *shumëkëndësja*, *trekëndësja* etj.

Edhe te një numër emrash femërorë që dalin me temë me *-ë*, të cilët gjithashtu shumësin e bëjnë me prapashtesën *-a*, nxënësit i përdorin drejt (me përjashtime shumë të vogla).⁹ Ja disa shembuj ku përdorin drejt dhe pa gabime shumësin: *një thanë – disa thana*; *dardhë – dardha*; *fara – fara*; *arrë – arra*; *thikë – thika* etj.

Ndërsa emrat mashkullorë me fundoret *-an*, *-ar*, *-ec*, *-er*, *-ir*, dhe *-on*, të cilët shumësin e bëjnë me prapashtesën *-e*, nga nxënësit në shumë raste e gabojnë shumësin e tyre. Ja disa shembuj (do ta shënojmë edhe formën e drejtë të shumësit):

Njëjësi shumësi (gabimisht nga nx.) shumësi

-an

dyqan	* <i>dyqana</i>	dyqane
mejdän	* <i>mejdana</i>	mejdane
tavan	* <i>tavana</i>	tavane
vullkan	* <i>vullkana</i>	vullkane
divan	* <i>divana</i>	divane

-ar

honorar	* <i>honorara</i>	honorare
thesar	* <i>thesara</i>	thesare

-er

minder	* <i>mindera(minera)</i>	mindere
mermer	* <i>mermera</i>	mermere

⁹ Gabime të tilla kam vërejtur te nxënësit e shkollave të mesme profesionale, por shumë rrallë.

<u>-ir</u>		
manastir	* <i>manastira</i>	manastira
panair	* <i>panaira</i>	panaire
<u>-on</u>		
sallon	* <i>sallona</i>	sallone
shabllon	* <i>shabllona</i>	shabllone
ballkon	* <i>ballkona</i>	<i>ballkone</i>
elektron	* <i>elektrona</i>	elektrone
proton	* <i>protona</i>	protone
neutron	* <i>neutrona</i>	neutrone etj.

Enrrat mashkullorë, kryesisht të huaj, me fundoret **-ion** dhe **-(i)um**, të cilët gjithashtu shumësin e formojnë me prapashtesën **-e**, gabohen nga nxënësit. Ja disa shembuj (do ta shënojmë edhe formën e drejtë të shumësit):

Njëjësi shumësi (gabimisht nga nx.) shumësi

<u>-ion</u>		
embrion	* <i>embriona</i>	embrione
batalion	* <i>bataliona</i>	batalione
divizion	* <i>divizona</i>	divizione
komision	* <i>komisiona</i>	komisione
kampion	* <i>kampiona</i>	kampione

<u>-(i)um</u>		
simpozium	* <i>simpoziuma</i>	simpoziume
akuarium	* <i>akuariuma</i>	akuariume
album	* <i>albuma</i>	albume
kostum	* <i>kostuma</i>	kostume etj.

Njëjtë ndodh edhe me fjalët e huaja që kanë si pjesë të dytë fundoren **-gram**, p.sh.:

-gram

telegram	* <i>telegrama</i>	telegrame
diagram	* <i>diagrama</i>	diagrame etj.

Emrat mashkullorë me temë me fundoret **-ek**, **-en**, **-ik**, **ist**, **-er**, **-or**, **-osh**, **-an**, **-ir**, **-on**, **-un** etj, që shumësin e bëjnë me prapashitesën **-ë**, nga ana e nxënësve në të shumtën e rasteve¹⁰ gabohet. Ja disa shembuj:

Njëjësi shumësi (gabimisht) shumësi

<u>-ek</u>	fishek	* <i>fisheka</i>	fishekë
	byrek	* <i>byreka(bureka)</i>	byrekë
	direk	* <i>direka</i>	direkë
	dyfek	* <i>dyfeka</i>	dyfekë
	hendek	* <i>hendeka</i>	hendekë
<u>-en</u>	kapiten	* <i>kapitena</i>	kapitenë
	hosten	* <i>hostena</i>	hostenë
	legen	* <i>legena</i>	legenë
<u>-ik</u>	ibrik	* <i>ibrika</i>	ibrikë
<u>-ist</u>	turist	* <i>turista</i>	turistë
	alkoolist	* <i>alkoolista</i>	alkoolistë
	pianist	* <i>pianista</i>	pianistë
	futbollist	* <i>futbollista</i>	futbollistë
	specialist	* <i>specialista</i>	specialistë

¹⁰ Më tepër gabohet në të folur, sesa në të shkruar.

<u>-er</u>	oficer	<i>*oficera</i>	oficerë
	berber	<i>*berbera</i>	berberë
	fener	<i>*fenera</i>	fenerë
	karrocier	<i>*karrociera</i>	karrocierë
	menaxher	<i>*menaxhera</i>	menaxherë
	portier	<i>*portiera</i>	portierë
	zhongler ¹¹	<i>*zhonglera</i>	zhonglerë
<u>-or</u>	ambasador	<i>*ambasadora</i>	ambasadorë
	doktor	<i>*doktora</i>	doktorë
	profesor	<i>*profesora</i>	profesorë
<u>-osh</u>	mjekrosh	<i>*mjakosha</i>	mjekroshë
<u>-an</u>	sahan	<i>*sahana</i>	sahanë
	kazan	<i>*kazana</i>	kazanë
	shandan	<i>*shandana</i>	shandanë
	tigan	<i>*tigana</i>	tiganë
	hajvan	<i>*hajvana</i>	hajvanë
<u>-ir</u>	vampir	<i>*vampira</i>	vampirë
	zinxhir	<i>*zinxhira</i>	zinxhirë
<u>-on</u>	vagon	<i>*vagona</i>	vagonë
	kamion	<i>*kamiona</i>	kamionë
	kampion	<i>*kampiona</i>	kampionë
	bidon	<i>*bidona</i>	bidonë
	timon	<i>*timona</i>	timonë
	avion	<i>*aviona</i>	avionë

¹¹ E kam fjalën për artistë të cirkut.

<u>-un</u>	majmun	* <i>majmuna</i>	majmunë	
	sapun	* <i>sapuna</i>	sapunë	
	spiun	* <i>spiuna(shpiuna)</i>	spiunë	
	bastun	* <i>bastuna</i>	bastunë	
	pirun	* <i>piruna</i>	pirunë	etj.

Edhe me emrat që dalin me fundoret **-el**, **-at**, **-et**, **-ant**, az etj. e formojnë shumësin me **-e** (kur shënojnë jofrymorë) (në shumë raste gabohet shumësi i tyre nga nxënësit), p.sh.:

<u>-el</u>	hotel	* <i>hotela</i>	hotele
	motel	* <i>motela</i>	motele
	tunel	* <i>tunela</i>	tunele
	zabel	* <i>zabela</i>	zabele
<u>-at</u>	atentat	* <i>atentata</i>	atentate
	kampionat	* <i>kampionata</i>	kampionate
	shpat	* <i>shpata</i>	shpate
	pallat	* <i>pallata</i>	pallate
	aparat	* <i>aparata</i>	aparate
<u>-et</u>	termet	* <i>termeta</i>	termete
	fakultet	* <i>fakulteta</i>	fakultete
	marifet	* <i>marifeta</i>	marifete
<u>-ant</u>	restorant	* <i>restoranta</i>	restorante
	deodorant	* <i>deodoranta</i> ¹²	deodorante
	diamant	* <i>diamanta</i>	diamante
	variant	* <i>varianta</i>	variante

¹² Përdorin edhe formën **dezodoransa** (nga gj.maq. дезодоранси).

<u>-az</u>	kafaz	* <i>kafaza</i>	kafaze	
	pullaz	* <i>pullaza</i>	pullaze	
	gjimnaz	* <i>gjimnaza</i>	gjimnaze	etj.

Gabime në përdorimin e shumësit me ndërrime. Disa emra të gjuhës shqipe shumësin e bëjnë me ndërrimin e *a ~ e* (p.sh. vllah – vllëh), por jo gjithëherë nxënësit i përdorin pa gabime. Ja disa shembuj ku nga ana e nxënësve gabohet shumësi e disa emrave:

<u>njëjësi</u>	<u>shumësi (gabimisht)</u>	<u>shumësi (drejt)</u>
cjap ¹³	* <i>cjapa (capa)</i>	cjep
dash	* <i>dasha</i>	desh
kulaç	* <i>kulaça</i>	kuleç

Edhe tek emrat të cilët shumësin e bëjnë me ndërrimin *l ~ j*, vërehen gabime, si p.sh.:

	<u>njëjësi</u>	<u>shumësi (gabimisht)</u>	<u>shumësi (drejt)</u>
	muskul	* <i>muskla</i>	muskuj
	stimul	* <i>stimula</i>	stimuj
<u>Ll ~ j</u>	bakall	* <i>bakalla</i>	bakaj
	hamall	* <i>hamalla</i>	hamaj
	djall	* <i>djalla</i>	djaj
	portokall	* <i>portokalla</i>	portokaj
	kërmill	* <i>kërmilla</i>	kërmij
	yll	* <i>ylla</i>	yje etj.
<u>K ~ Q¹⁴</u>	armik	* <i>armikë (armika)</i>	armiq

¹³ Një numër bukur i madh i nxënësve në vend të emrit *cjap* përdorin *cap* – *capa*.

¹⁴ Plotësim: Shumësin e disa emrave e përdorin drejtë, p.sh. *mik* – *miq*, *turk* – *turq*, *ujk* – *ujq* etj.

bujk	* <i>bujkë</i>	bujq
fik	* <i>fika (fikë)</i>	fiq etj.

<u>R ~ J</u> flamur	* <i>flamura</i>	flamuj
lepur	* <i>lepra</i>	lepuj etj.

Shumësi me ndërrime dhe prapashtesa. Emrat të cilët shumësin e bëjnë me ndërrimin e *a ~ #* dhe me prapashtesën –en_j (p.sh. maskara – maskaren_j), shkaktajnë probleme të nxënësit për të përdorur drejt dhe pa gabime shumësin e tyre. Ja disa shembuj ku kemi vërejtur mospërdorimin e drejt të shumësit të disa emrave:

A ~ # + prapash. –en_j

<u>Njëjësi</u>	<u>shumësi (gabimisht)</u>	<u>shumësi (drejt)</u>
fukara	shumë * <i>fukara</i>	fukaren _j
budalla	* <i>buda:ll (budalla)</i>	budallen _j
qerrata	* <i>qerrata</i>	qerraten _j

Ër ~ # + prapash. in_j

gjarpër	* <i>gjarpna</i>	gjarpin _j ¹⁵
drapër	* <i>drapna</i>	drapin _j

K ~ Q + prapash. –e

gjak	* <i>gjakra</i>	gjaqe
çark	* <i>çarka</i>	çarqe
bark	* <i>barka</i>	barqe
myshk	* <i>myshka</i>	myshqe
llastik	* <i>llastika</i>	llastiqe
çelik	* <i>çelika</i>	çelique
lak	* <i>laka (lake)</i>	laqe etj.

Gabime gjatë përdorimit të emrit vit–i. Emri vit–i përdoret në dy trajta shumësi: *vite* dhe *vjet*. Në shqipen standarde trajta

¹⁵ Edhe gjarpërin_j.

e shumësit vite ka një përdorim më të gjerë, sepse ka një lidhshmëri më të madhe, p.sh.: **vitet e fundit, vitet e rinisë, vite me radhë** etj. Ndërsa trajta e shumësit **vjet** ka një përdorim më të kufizuar. Si rregull, ky shumësi përdoret kur është i shoqëruar me ndonjë numëror, ose me ndonjë fjalë që tregon sasi (si përemër i pacaktuar), p.sh.: **katër vjet, tetë vjet, pak vjet, shumë vjet, për shumë vjet** etj. Si rregull tjetër, është ajo se trajta e shumësit vjet përdoret edhe kur shoqërohet me përemrin pyetës sa, p.sh.: *Sa vjet?; Sa vjet kanë kaluar që atëherë?* Pra, **vite** do të përdoret në të gjitha ato raste kur nuk shoqërohet me numërorë, me fjalë që tregojnë sasi dhe me përemrin pyetës **sa**.

Por shpesh, në kundërshtim me këto rregulla, nxënësit, në vend të trajtës së shumësit **vite**, përdorin trajtën **vjet**, p.sh.:

* *Gjatë **vjetëve** të rinisë sime...* për: *Gjatë **viteve** të rinisë sime...*

* *Do t'i kujtojmë **vjetët** që i keni kaluar në gjimnaz.*

për:

*Do t'i kujtojmë **vitet** që i keni kaluar në gjimnaz.*

Në shkrimet e nxënësve, shumë më shpesh ndeshet edhe gabimi i kundërt, përdorimi i trajtës **vite** në vend të trajtës **vjet**. Ja disa nga shembujt të nxjerrë nga shkrimet e nxënësve:

* *Shumë shpejt kaluan **katër vite**.* për: *Shumë shpejt kaluan **katër vjet**.*

* ***Shumë vite** do të kalojnë dhe ne do ta kujtojmë mbrëmjen e maturës.*

për:

***Shumë vjet** do të kalojnë dhe ne do ta kujtojmë mbrëmjen e maturës.*

Ndërkëmbime të tilla midis dy trajtave të shumësit të emrit **vit** duhet të mënjanohen si përdorime nga nxënësit, sepse bien ndesh me shqipes standarde.

Çfarë duhet të bëjmë që shqipja standarde e nxënësve të kryeqytetit (por edhe e gjithë trevave shqiptare në Maqedoni), të jetë model (gjedhe) i/e normës drejtshkrimore dhe drejtshqiptimore? Sesi të dilet nga kjo situatë e rëndë, do të marrim guximin që të japim disa propozime të vlefshme, për të cilat, mendojmë se do të ndikojnë në përmirësimin e kësaj situatë, të cilat, nëse realizohen, do të mund të shërbejnë edhe si model (gjedhe), sesi, duhet ta përdorim dhe ta respektojmë normën e gjuhës letrare kombëtare shqipe:

- 1) Të organizohen kurse të kulturës gjuhësore me arsimitarët e të gjitha lëndëve mësimore, posaçërisht me ta që studimet i kanë mbaruar në gjuhën maqedonase. Këto kurse mund t'i organizojnë: katedrat e gjuhës shqipe të Fakultetit Filologjik në Shkup (USH) dhe në Tetovë (USHT, UEJL);
- 2) Të organizohen, sipas mundësive, 4 deri në 5 seminare vjetore të cilat do të jenë të detyrueshme për të gjithë lektorët dhe redaktorët gjuhësorë të punësuar në të gjitha gazetat dhe shtëpitë botuese. Në këto seminare do të shqyrtoheshin çështje të ndryshme gjuhësore, veçanërisht, ato të cilat i percepton praktika;
- 3) Të organizohen, sipas mundësive, 2 deri në 3 seminare vjetore me gazetarët e mediumeve të ndryshme ku do të mbaheshin leksione të normës drejtshkrimore dhe drejtshqiptimore, për shkak se, thamë më lart, ndikimi i mediumeve është i madh në gjuhën e nxënësve;
- 4) Do të ishte shumë mirë që të punësuarit në shkolla, duke përfshirë edhe punonjësit e administratës, të furnizohen me fjalor drejtshkrimor, shpjegues, terminologjik etj, gramatika, por edhe me revista shkencore, si: “Gjuha jonë”, “Gjuha shqipe”, “Studime filologjike”; etj, të cilat trajtojnë probleme të kulturës gjuhësore.

5) Gjuhëtarët jo vetëm që duhet rregullisht të takohen dhe të bashkëpunojnë me arsimtarët e lëndëve të ndryshme të cilët shpesh hasen thyerje të normës gjuhësore, por edhe në shtyp dhe televizione të trajtojnë dhe të shpjegojnë probleme të kulturës gjuhësore nga ana e tyre. Një shembull të tillë mund ta marrim nga Radiotelevizioni i Kosovës (RTK) e cila një herë në javë emetohej emisioni me titull **“Kultura gjuhësore”**, ku me shembuj të ndryshëm prof Isa Bajçica i shpjegonte rastet e thyerjes së normës së standardit të shqipes. Një punë të tillë e filloi edhe prof. dr. Qemal Murati në TVM, por u ndal. Tash nuk e kemi as në RTK, as në TVM;

6) Të planifikohen dhe të publikohen punime shkencore për të gjithë ata që ose nga kureshtja ose nga domosdoshmëria duan t'i thellojnë njohuritë e veta gjuhësore;

7) Të shfrytëzohen përvojat e popujve tjerë rreth politikës gjuhësore, si p.sh. përvoja e francezëve, por për këtë janë të nevojshme institucionet shtetërore, të cilat, shqiptarët, për fat të keq, ende nuk i kanë në RM;

8) Dhe për në fund, formimi i një Qendre të kulturës gjuhësore do të ndihmonte shumë në këtë drejtim. Aty do të punësoheshin gjuhëtarë të cilët seriozisht merren me këto çështje. Kësaj qendre do të mund t'i drejtoheshin me pyetje të punësuarit e institucioneve të ndryshme (shkolla, fakultete, radiotelevizione, ministri etj) dhe nxënësit nëpërmjet telefonit ose postës elektronike. Formimi i një qendre të tillë është punë e vështirë, por mund të realizohet me një bashkëpunim ndërmjet Republikës së Shqipërisë, Republikës së Kosovës dhe shqiptarëve të RM-së, dhe kjo qendër të jetë e përbashkët për të gjithë shqiptarët.

Ne mendojmë se këto propozime, lehtë mund të realizohen, sepse edhe shqiptarët e trevave lindore kanë kapacitete

materiale dhe njerëzore për realizimin e tyre, si Katedrat e Gjuhës dhe letërsisë shqipe në Shkup dhe Tetovë dhe Instituti i Trashëgimisë Kulturore dhe Shpirtërore të Shqiptarëve – “Pjetër Bogdani” në Shkup.

AJTEN QAMILI

Katedra e gjuhës dhe Letërsisë Shqipe – Shkup

(MOS)ZBATIMI I SHQIPES STANDARDE NË MAQEDONI

Shqipja është një gjuhë as e pasur, as e varfër, as si të tjerat, por është unike e drithëruese dhe shtrembërimi, cungimi, qëmtimi dhe përmbytja e saj me fjalë dhe struktura të huaja duhet t'i shqetësojë, jo vetëm albanologët, por edhe intelektualët e tjerë, edhe institucionet e tjera, bile edhe masën e gjerë popullore.

Duke u nisur nga proceset zhvillimore aktuale dhe dinamike që duhet ta ketë natyrshëm në koherencë një shoqëri tipike normale bashkëkohore, edukimi dhe arsimimi si adresa e agjentë të rëndësishëm socializues e pa dyshim edhe të nevojshëm për një emancipim të gjithëmbarshtëm shoqëror, do të ishte krejt normale sikur të zinin vend prioritar në agjendat e Ministrisë së Arsimit dhe Shkencës të Maqedonisë dhe zbatuesve të saj: universitetet ku përdoret gjuha shqipe, shkollat e mesme dhe fillore dhe administrata (natyrisht në atë shkallë sa arrin që të zbatohet shqip). Por, a është kështu në realitet? Le të bëjmë një elaborim më të thukët rreth kësaj.

Pavarësisht politikave ditore, arsyetimi shkencor flet se përvoja dyzetvjeçare e drejtshkrimit të shqipes dëshmon se, ajo ka mbijetuar dhe funksionuar në mënyrë të shkëlqyeshme, por në forma dhe mënyra të ndryshme: në Shqipëri (ku duke filluar nga çerdhja, shkollat, universitetet dhe administrata kanë funksionuar vetëm në gjuhën shqipe), në Kosovë (e cila edhe në kohën e ish-Jugosllavisë kishte autonomi dhe

shumica e elementeve të sapopërmendura kanë funksionuar më shumë në shqipe, sesa në gjuhën serbokroate) dhe në Maqedoni (ku përpos shkollave fillore dhe aty–këtu edhe të ndonjë shkolle të mesme, gjithçka tjetër është zhvilluar në maqedonisht).

Megjithatë, kohëve të fundit në që të gjitha vendet shqipja po bastardhohet me një hov të madh. Mediet elektronike, shtypi dhe sociolektet nga dita në ditë po vërshohen me kalke nga shumë gjuhë botërore, sidomos nga anglishtja dhe gjuhët neolatine, me krahinorizma, me zhargonizma e me “çkamosizma”.

Do të rrekem të pasqyroj me pak fjalë sa më shkurt e qartë përsiatjen time për këtë plagë, veçmas në Maqedoni.

Me zbatimin e pjesërishëm të dygjuhësisë në administratë, kuvend dhe në disa media në Maqedoni, duke mos u kujdesur për drejtshkrimin dhe drejtshqiptimin e shqipes, për pastërtinë e saj në përkthime po hetohet një ndërndikim i fuqishëm gjuhësor dhe veçmas përdorimi i tepruar i kalkeve.

Një pjesë e madhe e terminologjisë tekniko–shkencore, politike e ekonomike, si në shqipe ashtu edhe në maqedonishte janë me burim të huaj, sidomos nga anglishtja apo nga gjuhët neolatine. Janë të shpeshta rastet kur fjalitë e shqipes ndërtohen me mënyrën e të menduarit dhe me krijime njësisht sintaksore në frymën e maqedonishtes.

Një ndër problemet a shkaqet e moszbatimit të normës letrare është edhe ajo se jo pak fjalë që janë marrë si normative si në përbërjen fonemore ashtu edhe në format morfologjike kanë përhapje të kufizuar dialektore, kryesisht në të folmet toske. Rrjedhimisht, vetëm folësit e asaj izoglose nuk kanë vështirësi në përdorimin normativ, ndërsa praktika gjuhësore e deritashme na tregon se gjithë folësit e tjerë që nuk i përkasin

atij territori të caktuar shprehin pakënaqësi dhe me vështirësi i përvetësojnë këto forma.

Pa dashur të kritikojmë dhe përrulim drejtshkrimin e shqipes, duhet ta pranojmë faktin se është bukur mirë i ndërlikuar dhe se fatkeqësisht shumë pak vetë e njohin atë plotësisht, prandaj keqinterpretohet e përcillet brez pas brezi, nxënia e tij vështirësohet dhe cungohet nga dita në ditë.

Natyrisht, në një paraqitje si kjo nuk mund të trajtohen të gjitha shkaqet e shmangies nga shkrimi dhe shqiptimi i drejtë, meqë kjo kërkon një vëzhgim shumëdimensional (gjuhësor, shoqëror, historik, politik, kulturor etj.). Por, ky shkrim mund të shërbejë si nxitje për të shqyrtuar këto çështje. Më duket se është dobiprurëse të fotografohet niveli i kulturës gjuhësore nëpër familjet tona, në çerdhe e foshnjore, gjuha e nxënësve dhe e mësindhënësve të të gjitha niveleve, ajo e teksteve shkollore, ajo e studentëve, e mjetëve të informimit publik etj., sepse kultura gjuhësore fillon të zhvillohet që nga familja, mandej në çerdhe, në shkollë, në institucione, në mediat (shtypi, radioja, televizioni, interneti, libri) dhe në rrethin më të gjerë shoqëror. Pasi të kemi një pasqyrë të qartë të problemeve të zbatimit praktik të shqipes standarde, të marrim masat e nevojshme për ngritjen e kulturës gjuhësore si shoqëri në përgjithësi dhe secili si individ në veçanti.

Po të shtrohet pyetja: *në ç'nivel është kultura jonë gjuhësore?* Mendoj se mund të përgjigjemi se ajo është larg nivelit të dëshiruar. Siç dihet, kultura gjuhësore është pasqyrë autentike e nivelit të përgjithshëm kulturor të asaj popullate.

Ndër gabimet më të shpeshta në lëmën e fonetikës e të fonologjisë në ligjërimin e shqiptarëve të Maqedonisë janë: përdorimi i varianteve territoriale të fonemave zanore e bashkëtingëllore, përngjashmime e rënie tingujsh të papranueshme

për shqiptimin letrar; zh buzorëzimi i /y/–së në /i/, humbja e opozicionit fonologjik ndërmjet bashkëtingëllores shumë–dridhëse /rr/ dhe njëdridhëse /r/, mospërdorimi i glotales [h], shqiptimi më i përparmë e ndonjëherë edhe afrikatizimi i mesgjuhoreve /q, gj/ në /ç, xh/; këmbini i /h/–së me /f/–në, ndërrimi i /nj/–së në /j/, monoftongimi i grupeve të zanoreve /ie/ dhe /ue/ në zanore të rëndomta të gjata etj.

Problemi më i ndërlikuar i drejtshqiptimit (e sidomos të drejtshkrimit) paraqet zanorja /ë/ e patheksuar, e cila në ligjërimin bisedor dhe në të folurit e shpejtë rrudhet (tkurret, reduktohet) në shkallë të ndryshme. Konkretisht, gabohet përdorimi i /ë/–së te:

1. Çiftet e mbiemrave dhe ndajfoljeve të të njëjtit tip si: drejt ~ i drejtë, drejtpërdrejt, shpejt ~ i shpejtë, lart ~ i lartë, lartpërmendur, vërtet ~ i vërtetë etj.
2. Mbaresa për vetën e parë dhe të tretë e shumësit: shkojmë, shkojnë, luajnë, këndojmë etj.
3. Mbaresat e gjinore dhe dhanore tek emrat e gjinisë femërore, si: leletërsisë, gjuhësisë, dashurisë, fonologjisë, lumturisë.
4. Prapashtesa trajtëformuese e shumësit: disa shkrimtarë, dy ushtarë, pesë këngëtarë.

5. Mbiemrat që mbarojnë me –r ose –v kur janë në formë shumësi: titujt arsimorë, kufij administrativë etj.

Shpeshherë hetohen edhe shkelje të normës gramatikore (morfologjike e sintaksore), si p.sh: mosdallimi ose përdorimi i kundërt i gjinisë së përemrave vetorë *ata* dhe *ato* (*ato burra, ata gra ose ata burra, ata gra*), në vend të përemrave vetorë *ne, ju* përdoren trajtat e tyre të dhanores *neve, juve*; gabime në përdorimin e nyjës *i* me *të* ose *të* me *së*, përdorimi i kohës së ardhme pa pjesëzën *të*, përshtatja e gabuar e fjalëve

përcaktuese me emra mashkullorë që e formojnë shumësin me *-e* dhe *-ra*, e pakryera veprorë e foljeve ndonjëherë dëgjohet e shkruhet në formë sigmatike (*punojshna*, *punosha*, *punojsha*) në vend të formës josigmatike (punoja), por mund të dëgjohen edhe pjesoret e foljeve pa mbaresa: (kam) *lexu*:, *shku*:, *shkru*: etj.

Mjaft shpesh gabohet në përdorimin e formës standarde të lidhore, sepse ose në vend të /*ë*/–së përdoret /*e*/–ja ose pjesëza **të** + forma e mënyrës dëftore e kohës të tashme e vetës së tretë njëjës, si p.sh. (thuhet) *të shkoje* / *të shkoe* ose *të shkon*, *të punoje* / *të punoe* ose *të punon*, *të mësoje* / *të mësoe* ose *të mëson* (në vend të formave të drejta: *të shkojë*, *të punojë*, *të mësojë*) etj.

Jo rrallë vërehen ndikime të sintaksës së huaj në ndërtimin e fjalive dhe të periudhave; përdorimi i panevojshëm i periudhave të gjata e të ndërlikuara, ku përshtjellohet mendimi deri në moskuptim, bile shpesh del qesharak.

Shkelje të normave të shqipes standarde paraqet edhe përdorimi i panevojshëm i fjalëve të huaja, veçmas i barbarizmave. Siç dihet, varësisht nga shtrirja gjeografike e shqiptarëve me një vazhdimësi territoriale dhe gjuhësore si dhe përkatësia administrative nëpër disa shtete të Evropës (Shqipëri, Kosovë, Maqedoni, Mal të Zi, Serbi, Itali, Greqi etj.), kontakti shumëshekullor përfshirë lidhjet historike, ekonomike, kulturore me gjuhë të tjera etj., ka laramani sasiore të huazimeve leksikore nëpër të folmet shqipe.

Nëpërmjet gjuhës shprehen rrethanat e përgjithshme territoriale, historike, ekonomike, politike, shoqërore e kulturore të asaj popullate. Marrë në përgjithësi, ne gjendemi në një fazë kalimtare ndërmjet gjuhës popullore dhe asaj letrare.

Cilët janë faktorët kryesorë të ngecjes prapa në përvetësimin e normës letrare (veçmas të drejtshqiptimit) te shqiptarët e Maqedonisë? Faktorët e tillë janë të natyrës gjuhësore e jashtëgjuhësore. Historia e zhvillimit të shqiptarëve dhe e gjuhës letrare shqipe përbën një shembull, ku duken qartë ndikimi i fuqishëm i faktorëve shoqërorë mbi fatet e gjuhës letrare. Në këtë rast po përmend vetëm disa nga to, që mendoj se janë më të rëndësishëm:

1. Diglosia, bilinguizmi dhe plurilinguizmi – dëm apo dobi? Shqiptarët e Maqedonisë janë dygjuhësorë: përveç gjuhës amtare dinë edhe maqedonisht e ndokush edhe turqisht ose ndonjë gjuhë tjetër. Përgjithësisht, në masën e gjerë të popullit shqiptar në Maqedoni ende ruhet varianti dialektor, disa flasin një gjysmëdialekt, ndërsa pakkush në familje përdor shqipen standarde, aty-këtu dëgjohet edhe një gjuhë gjysmëstandarde. Jashtë institucioneve edhe disa të shkolluar në ligjërimit bisedor apo në të folurit e rëndomtë normës i kushtojnë pak vëmendje, flasin në ligjërimit vendor ose në një ligjërimit të shkujdesur.
2. Pothuajse të gjithë shqiptarët e Maqedonisë janë gegë (në përjashtim të pjesëtarëve të të folmeve në Maqedoninë jugperëndimore, përkatësisht gjysma e rrethit të Strugës, Manastiri dhe Prespa).
3. Popullata jonë shqiptare kryesisht ka jetuar nëpër fshatra malore, ata janë marrë me bujqësi e blegtori, një numër i konsiderueshëm kanë punuar nëpër territore të tjera brenda Jugosllavisë së dikurshme ose jashtë saj ku shqipja ka pasur përdorim shumë të kufizuar.
4. Deri vonë ndër ne ka mbizotëruar analfabetizmi, me një numër të vogël shkollash në gjuhën shqipe, prandaj ata pak vetë që janë shkolluar deri para një apo dy dekadash kanë

kryer në shkolla sllave. Shkollat e mesme në gjuhën shqipe janë numëruar në gishta, ndërsa tekstet shkollore kanë qenë dhe shumica e tyre ende janë përkthime nga maqedonishtja, te shumica e të cilave mbizotëron përkthimi i fjalëpërfjalshëm dhe me një mori gabimesh.

5. Mungesa cilësore dhe sasiore e mjeteve të informimit, ndërsa tani shumësia e tyre (duke e veçuar këtu internetin) pa kujdesin e duhur ndaj gjuhës.

6. Izolimi shumëvjeçar i shqiptarëve jashtë atdheut me shtetin amë.

7. Moskualifikimi i duhur i përkthyesve shqip–maqedonisht dhe anasjelltas, i hartuesve të librave shkollorë, revistave, CD shkollorë etj.

8. Ndikimi i drejtshkrimit dhe drejtshqiptimit të maqedonishtes, gjegjësisht përdorimi i normës së maqedonishtes brenda shqipes, si në rastet në vijim:

a) fjalët e huaja që kanë depërtuar edhe në shqipe edhe në maqedonishte: diagonale ~ дијагонално, irracional ~ ирационален, material ~ материјал, rezultat ~ резултат, morfologji ~ морфологија, logjik ~ логика, fakultet ~ факултет, stil ~ стил, disiplinë ~ дисциплина, gjirafë ~ жирафа, akuarium ~ аквариум, funksion ~ функција, absolut ~ апсолутен etj.

b) shkrimi me shkronja të mëdha ose të vogla të disa institucioneve apo emrave vetjakë (Fakulteti filologjik për: Fakulteti i Filologjisë, Jeronim De Rada për: Jeronim de Rada etj.).

9. Mbisundimi i internetit nga çdo mjet tjetër informimi. Të rinjtë sot shumë pak lexojnë libra, çdo informatë e njohuri e marrin nga interneti (e cila shumë rrallë apo fare nuk është e

lekturuar), prandaj më mirë flasin dhe shkruajnë gjeneratat që sot janë mbi moshën 30–vjeçare, sesa studentët dhe nxënësit.

10. Mbishkrimet dhe reklamat e kalkëzuara nga maqedonishtja apo anglishtja ose të ndikuara nga e folmja dialektore, si: ndal të pish sot (që sot ndaloje pirjen e duhanit ose që sot mos pi duhan ose mos pi duhan prej sot e tutje), më mungon (kam mall, më ka marrë malli), ... është çdoherë mik i juaj (për: miku juaj), duke iu falemnderuar atij (falë tij, në sajë të tij), për dallim nga ai (në krahasim me atë), Fakulteti filologjik (Fakulteti i Filologjisë), Ministri për punë të brendshme të Maqedonisë (Ministri i Punëve të Brendshme i Maqedonisë), Katedra e gjuhës dhe letërsisë shqipe (Katedra e gjuhës dhe letërsisë shqiptare), ne ofrojmë gjithçka dëshironi (ne ofrojmë gjithçka që dëshironi), ne i plotësojmë dëshirat e juaja (ne i plotësojmë dëshirat tuaja) etj.

Mendoj se janë krijuar dhe në të ardhmen duhet të krijojmë rrethana më të favorshme për ngritjen e përgjithshme intelektuale të shqiptarëve në përgjithësi si edhe të shqiptarëve të Maqedonisë, e si rrjedhojë do të përmirësohet edhe kultura jonë gjuhësore. Këtu në radhë të parë e kam fjalën për bashkimin shpirtëror e kulturor të të gjithë shqiptarëve, pavarësisht kufijve administrativë. Si parakushte shpresëdhënëse, krahas emancipimit tonë të përgjithshëm, mund të përmendim:

1. Shkollimi në masë i shqiptarëve. Këtu kam parasysh se gati të gjithë mbarojnë shkollimin fillor, veç asaj tashmë shkollimi i mesëm është bërë i detyrueshëm, pastaj hapja e disa universiteteve në Tetovë e disperzimi i tyre nëpër qytete të tjera, krahas institucioneve arsimore që i kemi pasur edhe më parë, themelimi i Institutit të Trashëgimisë Kulturore dhe Shpirtërore të Shqiptarëve në Maqedoni, por edhe nevoja e

formimit të një Instituti Albanologjik dhe një Akademie të Shkencave Shqiptare.

2. Ngritja e vazhdueshme e shprehisë sonë për të shkruar dhe lexuar, jo në kuptimin tradicional, por në ndërkomunikim nëpërmjet porosive në telefona celularë dhe internetit, sidomos të generatat më të reja.

3. Kujdesi më i madh në mjetet e informimit ndaj standardit gjuhësor, emetimi i emisioneve në radio e televizion për kulturën gjuhësore.

4. Punësimi gjithnjë e më i madh i shqiptarëve në institucionet shtetërore.

5. Të zbatohet mirëfilli statusi i gjuhës shqipe si gjuhë e dytë zyrtare në Maqedoni, edhe pse me kufizime, vetëm në komuna ku ka mbi 20% shqiptarë.

6. Mbajtja e seminareve, simpoziumeve dhe tribunave shkencore lidhur me çështjet teorike dhe praktike të shqipes standarde dhe të kulturës gjuhësore.

7. Martesat e përziera krahinash të ndryshme, shkollimi, veprimtaria ekonomike në qendra të tjera shqiptare, vajtje-ardhjet e shpeshtuara ndëreshqiptare.

8. Të organizohen kuize të ndryshme për fëmijë dhe lojërat në CD shkollore të lekturohen, dhe në fund:

9. Ngritja e përgjithshme kulturore dhe vetëdijësimi ynë për nevojën e përdorimit më të kufizuar të ligjëritit dialektor e atij të shkujdesur dhe përdorimin e një standardi gjuhësor të përbashkët për të gjithë shqiptarët.

Projektet e këtilla është mirë t'i marrë përsipër Instituti i Trashëgimisë Kulturore dhe Shpirtërore të Shqiptarëve në bashkëpunim me fakultetet, universitetet dhe institucionet e tjera ku përdoret gjuha shqipe, sepse pikërisht ata shqetësohem më shumë rreth këtij problemi dhe janë më

kompetentë për ta kryer fushatën e mbrojtjes së shqipes në mënyrë më profesionale, duke ndikuar në Ministrinë e Arsimit dhe Shkencës të Maqedonisë.

ZEQIRIJA IBRAHIMI

ITSHKSH – Shkup

GJUHA STANDARDE SHQIPE DHE EPOKA E KOMPJUTERIZIMIT

Në kohën kur shënohet 40-vjetori i Kongresit të Drejtshkrimnit të gjuhës shqipe, me ç’rast ne që merremi me gjuhësi, u kthehemi rishtazi librave e artikujve që janë shkruar për këtë çështje, nuk mund të mos vihet re se sidomos këto 20 vitet e fundit aq shumë është shkruar për ta mbrojtur dhe për ta zhvlerësuar standardin, sa të krijohet përshtypja se gjithë kjo paksa është tepruar.

Për ta ilustruar këtë, mjafton t’u referohemi disa teksteve për standardin e gjuhës, që në titull përmbajnë fjalë, si “mbrojtja, kontestimi, PËR një gjuhë standarde”, që të gjitha, përkundër peshës së pamohuar që kanë në shkencën e gjuhësisë, kanë bërë fare pak në përkryerjen e këtij standardi, në përhapjen e gjuhës shqipe në botë, si dhe në shfrytëzimin e mundësive të teknologjive të reja për avancimin e mësimin dhe të studimit të shqipes.

Për këtë arsye në këtë kumtesë do t’i theksoj disa pika se si mund të zhvillohej e të zhvillohet kjo shqipe standarde në vend se të merremi vetëm me mbrojtjen ose kontestimin e saj.

Kartela SIM

Megjithëse viteve të fundit janë bërë përparime të rëndësishme në botimin e fjalorit shpjegues të gjuhës shqipe, madje janë bërë edhe disa korrigjime cilësore, vazhdon të mbetet konstatimi i përgjithshëm se ky fjalor shumë pak ka arritur ta

ndjekë zhvillimin e hovshëm të përmasave globale ku janë përfshirë edhe shqiptarët, duke lënë jashtë tij qindra fjalë që shqiptarët i përdorin çdo ditë, ndërsa FGJSSH nuk i pranon si pronë e shqipes. Fjala bie, të gjithë më tash përdorin telefon celular dhe secili e di çka është kartela SIM, porse FGJSSH—ja vazhdon ta trajtojë këtë fjalë si të huaj, pa dhënë asnjë fjalë që do ta kishte zëvendësuar atë, madje pa dhënë asnjë shpjegim se si shkruhet drejt kjo fjalë, ndërsa shqiptarët vazhdojnë ta përdorin atë çdo ditë, sepse ajo është bërë pjesë e përditshmërisë së tyre.

E përmenda këtë fjalë vetëm sa për të krijuar idenë se sa ka fjalë të tilla, që në vazhdimisht i përdorim, ndërsa ato vazhdojnë të trajtohen si të huaja për trupin e shqipes standarde. Me këtë dua të vij te ideja se ka ardhur koha që, siç thotë prof. Xhevat Lloshi, shqipja të bëhet një *gjuhë e hapur dhe dinamike* (Lloshi, 2011). Duke iu referuar përsëri prof. Lloshit, tashmë ka përfunduar (me dështim) epoka e purizmit (Lloshi, 2011, fq. 146) dhe tashmë jemi në kohën kur shqipja duhet të hapet ndaj gjuhëve të huaja dhe të bëhet një gjuhë dinamike që do ta avancojë edhe zhvillimin e gjithmbarshëm të kombit.

Për këtë arsye, para së gjithash Qendra e Studimeve Albanologjike në Tiranë dhe Instituti Albanologjik i Prishtinës, por edhe fakultetet e katedrat e albanologjisë në trojet shqiptare dhe më gjerë, si edhe instituti jonë, e kanë për detyrë që t'i shfrytëzojnë mekanizmat për avancimin e shqipes standarde përmes teknologjisë kompjuterike. Në këtë kuptim ja disa gjëra që mund të bëhen në këtë pikëpamje.

Korpusi Elektronik i Gjuhës Shqipe

Korpusi Elektronik i Gjuhës Shqipe është një projekt gjigant i cili është jo vetëm i realizueshëm, por, sipas meje, edhe i patjetërsueshëm për rrethanat e reja nëpër të cilat kalon kombi shqiptar. Kam parasysh këtu zhvillimet polititike, ekonomike, po edhe demografike të shqiptarëve, që na detyrojnë të krijojmë një mekanizëm që i lidh dhe i mban shqiptarët shqiptarë kudo që të jenë atë. Prandaj mendoj se është koha e fundit që institucionet e lartpërmendura ta mbledhin gjithë leksikun e gjuhës shqipe, pra atë që është në FGJSSH, fjalorin e të gjithë fjalorëve terminologjikë, që janë 30 sosh dhe përfshijnë rreth 60.000 terma (Pasho, ASHSH, 2003), aty do të përfshiheshin të gjitha emrat e bimëve dhe kafshëve bashkë me gjegjëset e tyre në latinisht, aty do të përfshiheshin të gjitha emrat e vendeve, maleve, deteve, lumenjve, planetëve etj., mund të merren pastaj njësitë nga Fjalori Enciklopedik Shqiptar (ASHSH, 1985), por edhe nga "Enciklopedia e Përgjithshme e Oxford-it" (IDK, 2006). Natyrisht, duke qenë i punuar nga ekip përkatës profesionistësh, për secilin zë të këtyllë do të jepeshin edhe shpjegimet përkatëse, për termat do të jepeshin edhe përkthimet e tyre në gjuhë të huaja (për ato që janë), do të jepeshin të dhëna për fjalën gjegjëse, për gjininë, numrin dhe trajtën e saj, si dhe do të jepeshin shembuj të përdorimit të tyre në fjali. Në këtë mënyrë do të krijohej vetvetiu edhe një fjalor i madh drejtshkrimor elektronik, që do të shërbente mjaft mirë për programet e tjera të shkrimit të teksteve në gjuhën shqipe. Ndërkaq kur jemi te terminologjia, duhet të theksojmë se, me gjithë arritjen e madhe në hartimin e atyre fjalorëve terminologjikë, fakti që teknologjia është zhvilluar rrëmujshëm këta 20 vjet, na detyron që në këtë aspekt të vazhdojmë të punojmë edhe

më, duke krijuar fjalorë të rinj terminologjikë, që zakonisht bëhen me përkthime në dy a më shumë gjuhë.

Në këtë korpus do të vireshin pastaj edhe sinonimet përkatëse të fjalëve. Për këtë mund të përdoret “Fjalori sinonimik i gjuhës shqipe” (Jani Thomai, Miço Samara, Hajri Shehu, Thanas Feka, 2005), megjithëse kjo fushë ka edhe mjaft hapësirë për t’u plotësuar, ngase këtu mund të vijnë në shprehje edhe shumë leksema që janë dialektizma, por që si sinonime kanë vlerën e tyre, sidomos për letërsinë artistike.

Një fushë tjetër e pasurimit të këtij Korpusi Elektronik do të ishte frazeologjia shqiptare. Këtu para së gjithash do të merrej në konsideratë “Fjalori frazeologjik i gjuhës shqipe” (Jani Thomai, 2010), që përmban mbi 10.000 njësi frazeologjike, por edhe “Fjalori frazeologjik ballkanik” (Thomai, Xh. Lloshi, R. Hristova, K. Qiriazati, A. Melonashi, 1999), i cili ka rreth 5.000 njësi në pesë gjuhë; këtu do të vijnë në shprehje të gjitha veprat me frazeologjizma të shqipes, pra edhe fjalorët që sjellin frazeologjizma të përkthyer nga shqipja në gjuhë të tjera ose anasjelltas. Ashtu siç bëhet kërkimi i këtyre njësive gjuhësore, ato do të lidheshin me një ose dy fjalë çelës, me të cilat do të mund të kërkoheshin për të parë kuptimin e tyre.

Përveç këtyre, në këtë korpus të madh do të vireshin edhe të gjithë fjalorët shqip–gjuhë të huaja dhe anasjelltas – gjuhë të huaja–shqip. Siç dihet, këta fjalorë tashmë janë një realizim i suksesshëm i leksikografisë shqiptare dhe të tillë kemi me dhjetëra. Ndërkaq teknologjia e kompjuterit mundëson që zërat e përkthyer të jepen me kuptimet e tyre të para, të dyta e kështu me radhë, ashtu që gjatë përkthimeve elektronike do të vireshin në shërbim të përkthyesve dhe do ta lehtësonin jashtëzakonisht shumë këtë veprimtari.

Dhe, çka do të fitonim?

Ky korpus, duke qenë elektronik, do të jepej mundësia që ai të lidhet me pakon e softuerëve të programeve kompjuterike, si Microsoft Office nga Windows, ashtu që sa herë që dikush është duke përkthyer ose shkruar diçka dhe ka dyshim në ndonjë fjalë a në ndonjë kuptim, do të ketë mundësinë që ta shohë cilat janë sinonimet e asaj fjale, do të ketë mundësi ta shohë se si shkruhet drejt ajo fjalë, do të ketë mundësi të shohë se në çfarë kuptimesh përdoret ajo dhe do ta shohë se si përkthehet në dy e më shumë gjuhë të huaja fjalë përkatëse. Kjo do të ishte një pasuri e madhe për secilin që sot shkruan shqip, por edhe një lehtësi e madhe, ngase në vend që të mbajmë pranë vetes një tavolinë me fjalorë, do të na mjaftonte vetëm një kompjuter me lidhje interneti. Në anën tjetër ky program do ta avanconte dukshëm edhe përkthimin e shqipes në gjuhë të huaja dhe të gjuhëve të huaja në shqip përmes Googletranslate. Siç dihet, ky opsion me mjaft kufizime ekziston edhe sot në Google, por ai shpesh është aq larg përkthimit të drejtë, sa e bën thuaja të padobishëm atë. Por, kjo nuk është kështu edhe ndërmjet gjuhëve të huaja, si midis anglishtes, frëngjishtes, italishtes e gjermanishtes, ku ky përkthim na del shumë më i saktë. Kështu në OKB sapo përfundon një fjalim në një njërën nga gjuhët e mëdha botërore, ai për gjysmë ore është i përkthyer në disa nga gjuhët e tjera botërore. Nëse do të bëhej ky korpus i madh elektronik i shqipes, jam i bindur se edhe në gjuhën shqipe përkthimi i këtillë do ta arrinte saktësinë mbi 70–80%, që kur kihet parasysh shpejtësia e realizimit, është një mrekulli. Kjo do ta lehtësonte shumë punën e përkthimit, veçmas të teksteve administrative, por edhe shkencore, do të kursehej kohë, por edhe mjete financiare që harxhohen për përkthim. Madje, përmes softuerëve të rinj është mundësuar që secila

fjali që njëherë përkthehet, kompjuteri ta mbajë mend, ashtu që të gjitha përsëritjet e plota ose të pjesshme të fjalive që duhet përkthyer përkthyesi do të mund t'i përdorë duke e shkruar vetëm disa fjalë të para. Kjo do të ndihmonte sidomos në përkthimet e ligjeve dhe teksteve të tjera juridike, që edhe ashtu duhet të ruhen të tilla pa ndryshuar asgjë në to.

Një dimension tjetër i ndihmës teknologjike në shkrimin e gjuhës është edhe sintaksa. Ashtu siç e dimë, pakoja e programeve Office tash vjen me algoritme të sakta të sintaksës në gjuhën angleze, ashtu që kompjuteri vetë i identifikon gabimet sintaksore dhe i ngjyros aty ku janë gabim. Kjo mënyrë nuk do të ishte e pamundur të bëhej edhe për gjuhën shqipe. Duhet të krijohen kodet e algoritmeve, llojet e lidhjeve ndërmjet fjalive dhe vendi i fjalëve në fjali, që pastaj kjo të funksionojë edhe në gjuhën shqipe. Ndërkaq, duke pasur parasysh se në Korpusin Elektronik të Shqipes do t'i vendosim edhe të gjitha shprehjet frazeologjike dhe frazat përkatëse, do të mund ta krijojmë mundësinë që të evitohen edhe gabimet e këtilla. Kur të arrihej gjithë kjo, do të kishim një standardizim të lartë të sintaksës nga të gjithë shqipfolësit, por edhe kultivim të drejtë të frazeologjisë shqipe, ngase e dimë mirëfilli sa janë ndikuar shqiptarët e ish-Jugosllavisë nga sintaksa dhe frazeologjia sllave.

Duke e ditur se sa është i vështirë zgjedhimi i foljeve të shqipes, janë fare pak shkruar të saj që arrijnë t'i dinë saktë të gjitha format e zgjedhimit të foljeve. Sikur libri “Zgjedhimi i foljeve” i autorit Zijadin Munishi (SHBLSH, 1998) të vihej i tëri në softuer përkatës kompjuterik, secili do të kishte mundësinë që ta shohë se si shkruhet saktë akëcila folje në gjuhën shqipe. Ndërsa përmes softuerëve të tjerë, do të kishte

mundësi të kuptohej se cili është kuptimi i foljes përkatëse në kohën dhe mënyrën gjegjëse.

Për të gjithë ata që dëshirojnë edhe në aspekt teorik t'i kenë arsyetimet e rregullave gjuhësore, në Korpusin Elektronik të Shqipes do të mundësohej të vihen edhe veprat kryesore të gjuhës standarde shqipe, si gramatikat dhe drejtshkrimi, por dhe veprat e tjera të mësimin të drejtë të shqipes.

Një problem tashmë i rëndomtë në shkrimin e shqipes është edhe ndarja e fjalëve në fund të rreshtit. Megjithëse për këtë faji çdoherë u lihet teknikëve, kujtoj se faji më i madh është për gjuhëtarët. Nëse në Korpusin Elektronik të Shqipes, përveç shkrimit standard të fjalëve, ato do të shkruheshin edhe si të ndara në rrokje, ndërsa kjo pastaj do të bëhej pjesë e programeve kompjuterike jo vetëm të Office, do të mundësohej që ndarja e fjalëve në fund të rreshtit të bëhet në mënyrë automatike. Kështu do të lehtësohej puna e faqosjes së librave, e sidomos e gazetave e revistave, kur teknikët pa të keq i ndajnë fjalët edhe duke i gjymtuar, si dyshkronjëshat *dh*, *gj*, *th*, *nj*, *rr*, *xh* dhe *zh*, duke e ndarë njërën shkronjë lart e tjetrën poshtë. Kjo siç dihet, funksionon pa asnjë problem në mënyrë automatike në gjuhët e zhvilluara, ndërsa në gjuhën shqipe teknikët edhe sot vazhdojnë të humbin kohë për ngjeshjen e faqes, duke bërë edhe gabime siç i përmendëm më sipër gjatë ndarjes së fjalëve në fund të rreshtit.

Në kohën kur komunikimi elektronik është bërë një gjë e përditshme e secilit njeri, së paku për ata që merren me shkrime, kjo qendër ose ky institucion do të merrej edhe me shqipen e përdorur në shkrimin e letrave elektronike (të a.q. e-mail), por edhe në komunikimin në rrjetet sociale, në facebook, twitter, skype e në mesenxher. Siç dihet, në këtë lloj komunikimi askush tash nuk e përdor shkronjën [ë] dhe

shkronjën [ç], e të mos flasim për gabimet e tipit “qka ban?”, që po të funksiononte fjalori drejtshkrimor elektronik edhe nëpër këto programe, ato do të evitoheshin gjithsesi. Përveç kësaj, të rinjtë të cilët janë përdoruesit më të mëdhenj të kësaj teknologjie të komunikimit, do të arrinin që ashtu t’i mësojnë format e drejta të shkrimit të shqipes standarde.

Në fakt, zgjidhja më e mirë për të gjitha këto çështje është që ai institucion shqiptar që do të merret me këtë çështje, të bëjë marrëveshje me kompaninë Windows (po edhe të tjerat), e cila do të pranonte që të gjitha këto informacione të futen në pakon e programeve të këtilla, të cilat pastaj do të shiten nëpër trojet shqiptare në Ballkan, si edhe në diasporë. Dhe, jam i mendimit, se një çmim racional, do të ishte i kapshëm thuaja për të gjithë shqipshkruesit, sepse edhe ashtu njerëzit blejnë vazhdimisht fjalorë, ndërsa kështu do ta blinin vetëm pakon Windows Shqip dhe aty do t’i kishin të gjitha. Në këtë pako do të ofrohej sigurisht edhe tastiera shqipe (një e tillë tashmë është në qarkullim – Prektora 1) dhe në atë mënyrë një herë e përgjithmonë kompjuteri do të fillonte të funksionojë njësoj edhe për shqiptarët si për gjithë popujt e zhvilluar të botës. Ndërkaq, nëse në bashkëpunim me kompaninë Windows arrihet të bëhet edhe përkthimi i të gjithë emrave të programeve, dritareve, shërbimeve, ikonave etj., që tash i ka kompjuteri, si i tillë jo vetëm që do të bëhej lehtë i përdorshëm për të gjithë shqipfolësit (pra, edhe për ata që nuk dinë anglisht), por do të mundësonte që edhe ne t’i mësojmë si janë shqip të gjithë ato terma kompjuterike që i dimë në anglisht e nuk i dimë si janë në shqip. Në këtë pikë sigurisht do të ndihmonte fjalori terminologjik i kompjuterit, si ai i autorit Ylbi M. Basha “Informatika, interneti dhe struktura e kompjuterit: fjalor shpjegues (SHBLSH e Re, 2004),

por edhe të gjitha veprat e tjera të këtij lloji, që tashmë nuk janë pak në leksikografinë shqiptare. Në këtë mënyrë, fjala bie, do të jepej zgjidhje për fjalën “e-mail” me, për shembull, “e-letra” ose “letra elektronike” dhe kështu edhe do ta pasurohej gjuha shqipe, por edhe njëmend do të jepeshin zgjidhje për shumë probleme të kësaj fushe, që çdo ditë zhvillohet, ndërsa ne vazhdojmë të sillemi sikur ajo është diçka e huaj dhe nuk ka të bëjë me neve.

Dhe, ajo që është më e rëndësishme, duke qenë të lidhura në internet, të gjitha këto programe dhe softuerë kane mundësi të freskohen me risi (t’u bëhet *update*), nëse ndërkohë gjuhëtarët bien dakord për thjeshtësimin e disa rregullave a normave, siç është shkruar mjaft viteve të fundit, por që nuk është vendosur ende diçka në drejtim (si Shqipja standarde dhe shoqëria shqiptare sot, Tiranë, 2003 etj.).

Përfundim

Për fund do të themi se në këtë aspekt jo që nuk është bërë asgjë – kujtojmë këtu punën e mbarë që ka bërë ueb-portali (ja edhe një fjalë që pret zgjidhje nga gjuhëtarët) www.gjuhashqipe.com, ku jepen falas ose me pagesë simbolike disa softuerë që sigurisht e kanë ndihmuar këtë proces, porse kur kihet parasysh ajo që e propozojmë ne me Korpusin Elektronik të Shqipes, ajo është një punë që nuk mund ta bëjnë vetëm entuziastë.

Një pikë avantazhi për këtë projekt është ajo se shumica e këtyre veprave tashmë janë botuar dhe kjo punë mund të fillohet menjëherë. Kujtojmë këtu fjalorët terminologjikë, gramatikat, drejtshkrimin, fjalorët dy e më shumëgjuhësh, fjalorët frazeologjikë, leksikun popullor, fjalorët e fjalëve të huaja etj. Nga një gjurmim i paktë nëpër katalogët e bibliote–

kave kombëtare, del se vetëm veprat që në titullin e tyre e kanë fjalën çelës “fjalor” janë rreth 500 të tilla. Dhe, kjo është një dëshmi se çfarë gjuhe do të bëhej shqipja nëse të gjitha ato do të inkorporoheshin në Korpusin Elektronik të Shqipes dhe sa do të lehtësohej e përhapej shqipja nëse do të arrihet të realizohet një projekt i tillë. Shumica e elementeve janë aty – mungon vetëm një dorë që do t'i shndërrojë ato në një mozaik.

Bibliografia:

1. Bahri Beci, Probleme të politikës gjuhësore dhe të planifikimit gjuhësor në Shqipëri, Dukagjini, Pejë, 2000
2. Fadil Raka, Shqipja letrare e shekujve XIX–XX, Artini, Prishtinë, 2010
3. Gjuha jonë 1–4/2008, QSA – Instituti i Gjuhësisë dhe Letërsisë
4. Konferenca shkencore – Shqipja standarde dhe shoqëria shqiptare sot, ASHSH, Instituti i Gjuhësisë dhe Letërsisë, Tiranë, 2003
5. Qemal Murati, Për shqipen standarde, Insituti Albanologjik, Prishtinë, 2009
6. Rexhep Ismajli, Gjuhë standarde dhe histori identitetesh, ASHAK, Tiranë, 2005
7. Xhevat Lloshi, Mbështetje për gjuhën letrare, Tiranë, Toena, 1997
8. Xhevat Lloshi, Shqipja – gjuhë e hapur dhe dinamike, Onufri, Tiranë, 2011
9. www.biblioteka-ks.org
10. www.bksh.al
11. www.gjuhashqipe.com
12. www.vargmal.org

BESNIK EMINI

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve
– Shkup*

PASQYRIMI I KONGRESIT TË DREJTSHKRIMIT TË GJUHËS SHQIPE TË VITIT 1972 NË SHTYPIN E KOHËS NË MAQEDONI

Kongresi i Drejtshkrimit të Gjuhës shqipe, i cili u mbajt në Tiranë në vitin 1972, u pasqyrua edhe nga mediat e kohës në Maqedoni. Kësaj ngjarjeje të rëndësishme për zhvillimin e gjuhës standarde i kushtoi rëndësi në faqet e saja më së shumti gazeta në gjuhën shqipe “Flaka e Vëllazërimit”. Një shkrim i vetëm për këtë ngjarje është botuar edhe në gazetën e përditshme në gjuhën maqedonase “Nova Makedonija”.

Shkrimi i parë, që i referohet këtij kongresi në gazetën “Flaka e Vëllazërimit”, është botuar më 17.11.1972 me titull: “*Realiteti i sotëm gjuhësor i shqipes dhe drejtshkrimi i saj*”¹ ndërsa shkrimi mban mbititullin “*Nga prag te Kongresit te drejtshkrimit*”. Autor i këtij shkrimi është Jorgji Gjinari. Në këtë shkrim jepen të dhëna rreth mbajtjes së Kongresit të Drejtshkrimit dhe aspekteve që ai do t’i trajtojë, ku mes tjerash, sipas autorit, do të “*bëhet bilanci i zbatimit që kanë gjetur rregullat e drejtshkrimit të shqipes*” gjatë pesë vjetëve që kur u botua më 1967 e gjer më sot. Autori në këtë tekst, mes tjerash, thotë se rregullat e drejtshkrimit “*siç kanë qenë deri tani, ato janë miratuar dhe kanë gjetur një zbatim të gjerë në praktikë në të gjitha botimet e ndryshme, shkencore, kultu-*

¹ “Flaka e Vëllazërimit”, 17.11.1972

rore, arsimore, politike, ekonomike e shoqërore, në shtyp, në shkollë dhe në administratë, brenda tek ne dhe jashtë, sidomos tek kombësia shqiptare që jeton në Jugosllavi.” Autori më poshtë thekson: “Shkalla e objektivitetit të drejtshkrimit të një gjuhe varet nga ajo se në ç’masë e pasqyron ai realitetin gjuhësor në një fazë të dhënë të zhvillimit të asaj gjuhe, e pasqyron drejtsistemin e gjuhës letrare dhe raportin e saj me gjuhën dialektore (me dialektet), me të cilat së bashku funksionon në këtë kohë si variant kryesor i gjuhës së përbashkët kombëtare. Nga kjo pikëpamje duhet thënë se «Rregullat e drejtshkrimit» në pjesën themelore pasqyrojnë dhe mbështeten në realitetin e sotëm gjuhësor të shqipes. Sigurisht, pas përmirësimit të tyre në rregullat përfundimtare, kjo bazë do të rritet edhe më shumë.” Në një pjesë tjetër të tekstit autori vijon: “Ndryshe nga projektet e mëparshme të ortografisë, që mbështeteshin edhe në dy variantet dialektore letrare, në variantin jugor dhe në variantin verior, «Rregullat e drejtshkrimit të shqipes» (1967) kanë kapur realitetin e sotëm gjuhësor dhe kanë pasqyruar vetë gjuhën e njësuar. Për disa raste kur forma e folur e gjuhës letrare ende nuk ka formuar një normë të vetme, Rregullat me të drejtë kanë mbajtur qëndrim që forma e shkruar e gjuhës për to të mbështetet në veçoritë dialektore që kanë përhapje më të madhe në truallin e shqipes, duke marrë parasysh edhe historinë e tyre të zhvillimit.”

Gazeta e përditshme në gjuhën maqedonase “Nova Makedonija” më 20 nëntor 1972 në rubrikën “Ballkani sot” për Shqipërinë e botoi shkrimin informues me titull “Sot Kongres për Drejtshkrimin” të autorit Lutfi Rusi. Shkrimi shoqërohet me nëntitullin “Në Kongres marrin pjesë edhe gjuhëtarë të shquar shqiptarë nga Jugosllavia”. Autori i shkrimit thekson

se: “ky kongres është takimi i dytë i këtij lloji pas kongresit të alfabetit shqip, të mbajtur në Manastir në vitin 1908, kur alfabeti latin u miratua si alfabet i gjuhës shqipe.” Në lidhje me nevojën për sjelljen e rregullave të drejtshkrimit autori thekson: “Që nga çlirimi i Shqipërisë dhe Jugosllavisë kësaj teme disa herë i është kushtuar vëmendje e veçantë. Edhe në të dy vendet janë sjellë zgjidhje të pjesshme të drejtshkrimit, të cilat janë ndryshuar dhe korrigjuar sipas nevojave të shfaqura, por çdoherë pa ndonjë konsultim të përbashkët, edhe pse zhvillimi i gjuhës ka çuar drejt saj. Nisma për miratimin e drejtshkrimit vjen në kohën kur gjuha letrare (që nuk ishte edhe më parë) është e njëjtë për të gjithë shqiptarët, qoftë nëse ata jetojnë në RP të Shqipërisë ose në vendet tjera. Në miratimin e projektit të drejtshkrimit kanë marrë pjesë, ndërsa edhe tani me pjesëmarrje në kongres japin kontributin e tyre, edhe shumica e gjuhëtarëve të shquar shqiptarë nga Jugosllavia. Në këtë mënyrë për herë të parë shkencëtarët e RP të Shqipërisë dhe të RSFJ-së bashkërisht vendosin për një çështje të tillë të rëndësishme për zhvillimin e gjuhës shqipe. Përndryshe vetë normat drejtshkrimore, ashtu siç ata janë paraqitur në propozim, vijnë si rezultat i një pune serioze të mbështetur mbi rezultatet e arritura në rrugën zhvillimore të gjuhës shqipe pas çlirimit të RP të Shqipërisë dhe të RSFJ-së dhe si dëshmi e nivelit të lartë të alfabetit për gjuhën, të rezultateve të arritura në tridhjetë vitet e fundit. Miratimi i drejtshkrimit do të hapë perspektiva për hov më të madh dhe zhvillim të gjuhës letrare shqipe, duke kontribuar që ajo të bëhet njjet i fuqishëm për komunikim dhe mirëkuptim të ndërsjellë, veçanërisht mes popullit të RP të Shqipërisë dhe popullsisë në Jugosllavi, e me këtë do të kontribuohet edhe për mirëkuptim, komunikim më të mirë dhe thellim e forcim

të marrëdhënieve mes RP të Shqipërisë dhe RSF të Jugosllavisë”.²

Tekstin e radhës lidhur me çështjen e Kongresit të Drejtshkrimit gazeta “Flaka e Vëllazërimit” e boton më 3 dhjetor 1972. Bëhet fjalë për kumtesën e Mr. Remzi Nesimit me titull “*Procesi i njësimt të shqipes letrare në Maqedoni*”, të mbajtur në Kongresin e Drejtshkrimit në Tiranë.³ Remzi Nesimi, përveçse ishte pjesëmarrës në Kongres, ai ishte edhe njëri nga nënshkruesit e rezolutës së këtij kongresi. Në numrin e njëjtë të gazetës, në faqet 17 dhe 18, botohet teksti “*Rezolutë e Kongresit të Drejtshkrimit të gjuhës shqipe*”. Teksti e përmban vetëm rezolutën, ndërsa emrat e nënshkruesve nuk janë përfshirë në tekst. Përndryshe, teksti fillon me një pjesë e cila nuk është pjesë përbërëse e rezolutës origjinale të Kongresit të Drejtshkrimit. Bëhet fjalë për sqarimin e redaksisë rreth rezolutës, përmbajtja e së cilit është kjo: “*Kongresi i drejtshkrimit të gjuhës shqipe i zhvilloi me sukses punimet e tij prej 20 deri më 25 nëntor në Tiranë. Nëpërmjet të më se 150 referuesve dhe kumtesave u ndriçuan problemet e ndryshme të drejtshkrimit dhe të gjuhës së njësuar letrare shqipe. Në fund të punimeve, Kongresi aprovoi njëzëri Rezolutën e drejtshkrimit të gjuhës letrare shqipe të cilën e nënshkruan edhe delegatët nga Republika Socialiste Federative e Jugosllavisë – nga Kosova, Maqedonia dhe Mali i Zi. Rezolutën e Kongresit – këtë dokument të rëndësishëm shkencor, kombëtar e historik, po e botojmë të bindur se synimet e tij do të vihen në jetë në përpikëri dhe konsekuencë të plotë*”.⁴ Pas këtij teksti hyrës vijon përmbajtja

² Po aty, 20.11.1972

³ “Flaka e Vëllazërimit”, 03.12.1972, fq. 12

⁴ Po aty

e tekstit të Rezolutës, që është tanimë i botuar disa herë dhe është i njohur për lexuesit.⁵ Tekstin e radhës lidhur me Kongresin e Drejtshkrimit gazeta “Flaka e Vëllazërimit” e boton më 10.12.1972. Bëhet fjalë për një intervistë të zhvilluar nga ana e gazetarit Rexhep Zllatku me tre nënshkruesit e rezolutës nga RS e Maqedonisë: Petro Janurën, Remzi Nesimin dhe Sejfedin Sulejmanin. Intervista mban titullin: “*Për një gjuhë kristale, stabile*”. Pyetjet e intervistës nuk janë shënuar, por i pari që shpalos përshtypjet e tija gjatë intervistës është Petro Janura, i cili shprehet: “*Mua më pëlqeu atmosfera e punës, atmosfera e punës intensive dhe organizimi*

⁵ Rezoluta e Kongresit të Drejtshkrimit është shtypur me makinë shkrimi dhe është nënshkruar në gjashtë kopje në Tiranë më 25 dhjetor 1972 dhe për herë të parë është botuar në “Drejtshkrimi i gjuhës shqipe”, Akademia e Shkencave e RP të Shqipërisë – Instituti i Gjuhësisë dhe Letërsisë, Tiranë, 1973. Në kopjen origjinale të kësaj rezolute në fund të saj qëndron ky shënim: *Kjo Rezolutë u hartua dhe u nënshkrua në gjashtë kopje*. Njëerën nga këto kopje origjinale pata mundësi ta shoh gjatë bisedës që zhvillova në banesën e profesorit Remzi Nesimi në Shkup më 6 qershor 2012 në vigjilje të 40-vjetorit të Kongresit të Drejtshkrimit. Kopja ishte ruajtur në gjendje të mirë, e lidhur me kapakë të fortë me ngjyrë të kuqe dhe të gjitha faqet e saja ishin të vulosura me të ashtuquajtur *vulë të thatë* në formë të rrumbullakët, në të cilën shkruan: **KONGRESI I DREJTSHKRIMIT TIRANË 1972**. Në mes të vulës është paraqitur libri dhe pena. Në fund të tekstit është edhe lista e emrave të delegatëve të Kongresit të Drejtshkrimit të gjuhës shqipe dhe nënshkrimet e tyre. Në mesin e atyre që e nënshkruan këtë rezolutë janë edhe emrat e tre delegatëve nga Republika Socialiste e Maqedonisë, si: Mr. Remzi Nesimi, pedagog i gjuhës shqipe në Akademinë pedagogjike, Shkup; Dr. Petro Janura, drejtor i Degës së gjuhës shqipe në Universitetin e Shkupit dhe Sejfedin Sulejmani, drejtor i Njësisë së bashkuar të punës botuese “Flaka e vëllazërimit”, Shkup. Lista përmban gjithsej 87 delegatë, ku figurojnë nënshkrimet e 86 delegatëve. Mungon vetëm nënshkrimi i Lasgush Poradecit, shkrimtar, Tiranë.

⁶ “Flaka e Vëllazërimit”, 10.12.1972, fq. 15

i mirë. Mund ta cilësoj se ka qenë një Kongres në një nivel të lartë edhe nga pikëpamja profesionale, edhe nga pikëpamja shkencore. Posaçërisht më entusiasmoi numri i madh i kumtesave dhe i diskutimeve. Ajo që është më me rëndësi, – të gjithë ishin të vetëdijshëm se janë përpara një forumi me përgjegjësi historike. I udhëhequr prej Kongresit të Manastirit do të marr guximin që këtë ta quaj Kongres të dytë për historinë dhe për zhvillimin e gjuhës më të re shqipe. Ne duhet ta kërkojmë pikënisjen pikërisht te Kongresi i Manastirit. Jam i bindur se kësaj do të flitet edhe pas 60 vjetëve për drejtshkrimin që e miratoi Kongresi i Tiranës.”

Ndërkaq Remzi Nesimi për përshtypjet e kongresit shprehet: *“Mendoj se Kongresi u mbajt në një kohë të duhur, kur më ishin pjekur kushtet për unifikimin e plotë të drejtshkrimit dhe të gjuhës shqipe. E kjo, siç duhet, ka qenë ideal i të gjithë letrarëve, gjuhëtarëve shqiptarë, që nga Rilindja e deri më sot”.*

Në lidhje me rregullat e miratuara, Petro Janura shprehet: *“Kujtoj se rregullat e miratuara prej këtij forumi do të jehojnë fuqishëm dhe pozitivisht për drejtshkrimin e shqipes dhe për gjuhën letrare shqipe. Pas botimit të gramatikës dhe të fjalorit do të formohen tri komponente që do ta sigurojnë drejtshkrimin e shqipes që ky të jetë pa armëri, ashtu siç janë drejtshkrimet e gjuhëve të tjera. Ky drejtshkrim do të jetë afatgjatë, nëse jo i përhershëm, sidomos pse bazohet në tri parime të shëndosha: në parimin fonetik, morfologjik dhe, atje ku e kërkon nevoja, edhe në bazë të parimit etimologjik. Këto parime jo vetëm se nuk kundërvihen mes tyre, por sin-kronizohen kaq organikisht sa që formojnë një komponentë që e vë drejtshkrimin tonë në një nivel të lartë shkencor, por pa ia humbur vlerën praktike. Duke vepruar në këtë mënyrë*

ky drejtshkrim do të përvetësohet lehtas jo vetëm prej njeriut intelektual, por edhe prej atij që e shkruan më pak shqipen. E në këtë mënyrë nuk do të kemi njerëz të favorizuar në punë të përvetësimit.” Rreth drejtshkrimit të aprovuar Remzi Nesimi shprehet: “Vetë fakti se drejtshkrimin i aprovuar bazohet në parimet fonetike bën që të jetë shumë i afërt dhe i përshtatshëm për masat e gjera e jo vetëm për një rreth të ngushtë intelektualësh”. Në lidhje me funksionalitetin e drejtshkrimit të aprovuar Petro Janura shprehet: “Po. Nëse e marrim parasysh, për shembull, drejtshkrimin anglez ose francez, këta janë kaq të vështirë sa mund të themi se shkruhen pa gabime vetëm prej njerëzve që kanë një nivel kultural të dalluar, kurse njerëzit me një kulturë mesatare – ata gabojnë. Fizionomia e drejtshkrimit të miratuar në Tiranë është e përshtatur edhe për njeriun shqiptar me kulturë të dalluar, edhe për atë me një kulturë mesatare. E kjo vjen nga ajo se i është dhënë karakter praktik. Për këtë shkak unë besoj se ky drejtshkrim do të jetë stabil, i qëndrueshëm, gjë që do të ndihmojë edhe në stabilitetin e gjuhës letrare.

Në lidhje me Kongresin e Drejtshkrimit qëndrimet e tij i shpreh edhe Sefedin Sulejmani: “Sipas gjykimit tim, ideja e Kongresit, bazohej mbi një, ta quaj kështu, aksiomë: nuk ka kulturë në përgjithësi pa kulturë gjuhësore pa drejtshkrim të njëjësuar pa kulturë tingulli, pa kulturë fjale. Prandaj edhe platforma e drejtshkrimit është platforma fonetike. Mendoj se Kongresi i pastroi dilemat gjuhësore «unë mendoj kështu, ti mendon ashtu...» dhe përcaktohet për një gjuhë kristale, për një gjuhë semantike”. Përkitazi me këtë ndërlidhet Petro Janura: “Drejtshkrimin i ri do t’u vërë fre kapriceve të shkrimtarëve, të cilët në këtë rast nuk do ta abuzojnë kaq shumë prej >licencës< poetike. Shkrimtarët me subjektiviz-

min e tyre kanë dalë jashta cageve të drejtshkrimit dhe në këtë mënyrë shpeshherë janë fyer rregullat gramatikore dhe jorallë herë na kanë dhënë një asintaksi. Se si shkruhet shqipja prej shkrimtarëve, unë kujtoj se shembulli më tipik është Ndre Mjeda në fazën e dytë të veprimtarisë së tij. Prandaj kujtoj se do të ishte me vend sikur në Kongres të diskutohej me një kumtesë mbi gramatikën e stilin”. Sejfedin Sulejmani gjithashtu shprehet: “Në dokumentet që i aprovoi Kongresi lejohet liri e plotë e funksionimit dhe dinamikës së fjalëve në ligjëratë. Ato nuk vuajnë prej ndonjë skematizimi. Mendoj se rregullat e drejtshkrimit mbeten pa funksion, pa vlerë, nëse nuk zbatohen në jetën praktike. Pra, kriteri vallë drejtshkrimi është apo nuk është aksiologjik, është zbatimi i tij në jetën praktike. Për këtë arsye zbatimi i tij duhet të fillojë në dy fronte: atje ku jetojmë dhe atje ku punojmë. Institucionet arsimore, kulturave, informative, njohjen e drejtshkrimit të njësuar duhet ta kenë si kusht jo vetëm në komunikimin e përditshëm por edhe për pranimin e njerëzve në marrëdhënie pune. Dua të theksoj se delegatët nga RS e Maqedonisë ishin mjaft aktiv. Dr. Janura dhe Magjistri R. Nesimi u paraqitën me kumtesa të tyre. Ata ishin edhe anëtarë komisionesh të punës së Kongresit.” Sa i përket vazhdimësisë së zbatimit të gjuhës letrare, Petro Janura shprehet: “Pjesëmarrësit nga Maqedonia ishin në lartësinë e traditës dhe të kontinuitetit të pandërprerë në punën e pranimit dhe zbatimit të gjuhës letrare shqipe të unifikuar edhe para projektit të rregullave të drejtshkrimit të vitit 1967–67. Puna aktive ka filluar që në konsultat e mëparshme të mbajtura në Prishtinë”. Ndërsa Remzi Nesimi rreth kësaj do të shprehet: “Sikurse drejtshkrimi i vitit 1965 që paraqet një hap para në krahasim me drejtshkrimin e vitit 1951–52, ashtu edhe drejtshkrimi

definitiv i gjuhës shqipe paraqet disa lehtësi. Intencat kryesore të pjesëmarrësve të Kongresit si dhe të hartuesve të projektit kanë qenë që të kemi një drejtshkrim sa më pak përjashtime. Në drejtshkrimin e ri pothuajse janë rrafshuar të gjitha dubletet që aty–këtu figurojnë në projektin e rregullave të vitit 1967. Po kështu do të jetë një lehtësim për nxënësit dhe redaksitë ndarja e fjalëve në fund të rreshtit, sepse sipas këtij drejtshkrimi thjeshtohen shumë kriteret rigoroze të deritashme.”⁷

Një tekst tjetër në lidhje me këtë çështje është kumtesa e Idriz Ajetit e mbajtur në Kongresin e Drejtshkrimit me titull: *“Rruga e zhvillimit të gjuhës letrare shqipe në Kosovë”*, i botuar në dy vazhdime, edhe atë në numrin e datës 10 dhjetor 1972 dhe në numrin e datës 15 dhjetor 1972.⁸

Teksti i fundit që ka të bëjë me Kongresin e Drejtshkrimit që e boton gazeta “Flaka e Vëllazërimit” është kumtesa e Rexhep Qoses me titull *“Shkrimtari dhe gjuha letrare”* i botuar në dy faqe më 24.12.1972.⁹ Përndryshe teksti është kumtesa e autorit të mbajtur në Kongresin e Drejtshkrimit në Tiranë në vitin 1972.

⁷ Po aty

⁸ “Flaka e Vëllazërimit”, 13.12.1972, fq. 20 dhe 15.12.1972

⁹ “Flaka e Vëllazërimit”, 24.12.1972, fq. 17 dhe 18

HAKI YMERI

profesor ordinar në pension

(DISKUTIM)

Një rregull e Drejtshkrimit të gjuhës shqipe që sjell vetëm probleme e nuk rregullon asgjë

Në faqen 101, paragrafi 36, pika m) të Drejtshkrimit (*Drejtshkrimi i gjuhës shqipe, Prishtinë, 1974, f.101*) të gjuhës shqipe figuron rregulla drejtshkrimore:

“Fjalët e huaja që janë marrë kryesisht nga gjuhët romane dhe që në këto gjuhë kanë [rr], shkruhen me [rr] e jo me [r], si p.sh.: arrogancë, arrestim, arrestoj, arrivist, arrogancë barrikadë, hemorragji, irracional, karrierë, karrierist, korrekt, korrekturë korrelacion, korrespondencë, korridor, surrogat, territor, terror, terrorist, korrigjim, korrigjues, e shumë fjalë të tjera”.

Këtë rregull e shoh joshkencore për shkak se:

1. në brendinë e saj duket se është diskriminuese. Ajo vë në pah vetëm ato huazime që vijnë nga gjuhët neoromane, më drejt nga frëngjishtja, ndërsa lë anash fjalët që kanë hyrë nga gjuhët e tjera, e veças nga ato orientale, si nga turqishtja, arabishtja, persishtja etj. P.sh. nuk zgjidh çështjen e shkrimit të emrave Rahim e Rahman e ndonjë tjetër dhe transkriptimi i tyre në gjuhën shqipe sjell mjaft kokëçarje, meqenëse shkruhen edhe me Rr (si Rrahim e Rrahman), të cilët, shpeshherë, në maqedonishte transkriptohen në një formë qesharake si Rrahman dhe Rrahim (*me alfabet maqedonas*).

2. Rregulla nuk mban llogari për funksionin e këtij tingulli, në kohën e kalimit të tij nga latinishtja në frëngjishte e më vonë edhe në shqipe. Vallë atëherë kishte funksion foneme

ose funksion të një tingulli të rëndomtë. Si duket këto fjalë neolatine hynë në frëngjishte e gjetkë, si tinguj me më pak rrotullime, respektivisht me tipare dalluese fonemike të zbehura.

3. Këtë e mbështet shembulli i mëposhtëm:

Fjala **korrigjoj** (Lacaj, L. e Fishta, F. *FJALOR LATINISHT-SHQIP, RLINDJA*, Prishtinë, f. 109) hyri nga frëngjishtja dhe lidhet me latinizmin: **corrigo** (veta e parë e së tashmes), **corrigere** (paskajorja e foljes korrigjoj, d.m.th me korrigjue), **corexi** (formë perfekt, më drejt e një të kryere të thjeshtë-korrigjova), **corectum** (pjesore, d.m.th. korrigjuar). Si ç'shihet kjo [rr] në latinishte reflektohet me shkrim në vetën e parë njëjës të foljes dhe në formën e paskajores, e jo edhe në format: e së kryerës së thjeshtë ose të ndonjë forme tjetër perfekt, e as në formën e pjesores. Ky evidentim me shkrim i këtillë flet për një zbehje të hershme të kundërvënies |r – rr| në latinishte. Një realitet i këtillë, nëpërmjet latinishtes vulgare, përcillet edhe në gjuhët neoromane, ndërsa vetëm në spanjishte ruhet (*Arsyet e funksionimit si fonemë në spanjisht duhet të kërkohen, ndoshta, në substratin e saj e jo në një realitet latin e neoroman. Fonema /rr/ e spanjishtes, duhet të ishte origjinare indoeuropiane, përkundër realitetit tjetër në të gjitha gjuhët e tjera neoromane, që u krijuan nga latinishtja vulgare. Kjo fonemë, si duket, gjason në origjinë, me fonemën /rr/ të shqipes dhe të armenishtes*).

dhe vetëm në këtë gjuhë funksinoi dhe ende funksionon si fonemë më vete. Ajo në frëngjishte u reflektua me shkrim për të ruajtur ndonjë traditë shkrimi. (*Frëngjishtja, me siguri, respektoi ndonjë rregull të veten tradicionale, të cilën shqipja nuk ishte e detyruar ta nderojë. Këtë /rr/ në trup të kësaj fjale nuk duhet lidhur me /r/-në latine në ballë të fjalëve, që u*

reflektua me dridhësen [rr] në gjuhën shqipe si: **resina** = **rrëshirë**; **ricinus** = **rriqër**, **ratio**, **rationis...** = **rrësye** që më vonë u bë **arsye**, e ndonjë tjetër). Shtrohet pyetja se cila është arsyeja që edhe ne na detyroi ta reflektojmë me shkrim këtë variant foneme me [rr], kur dihet se shumë të folme të shqipes dallojnë për faktin se në sistemin e tyre bashkëtingëllor nuk e kanë dridhësen e gjatë [rr]. Ajo mungon pothuajse në pjesën më të madhe të qyteteve të Jugut: si në Berat, në Korçë, në Përmet, në Vlorë, në Gjirokastrë, në krahinat e Devollit, po edhe në të folmen e Dibrës, si e folme e gegërishtes. E folmja e Mallakastrës, në përgjithësi, ka një tingull ndërmjet [r]–së dhe [rr]–së, i cili dallon shumë pak në numër të dridhjeve, saqë është prishur kundërvënia e fonemave /r – rr/ (*Gjinari, J. Dialektologjia shqiptare, f. 45, Prishtinë, 1970 dhe Dialektet e gjuhës shqipe, f. 185, Tiranë, 1989*). Nga kjo shohim se këto të folme, kryesisht të dialektit jugor, po edhe disa të folme të gegërishtes, si ajo e Dibrës, nga grupi i madh i të folmeve të gegërishtes qendrore, ndjekin një tendencë tradicionale të hershme të zbehjes së këtij tipari të dridhjes në gjuhët indoeuropiane, që tani po e kushtëzon daljen e fonemës /rr/ (*Këtë moment pjesëtarët e Kongresit të Manastirit nuk e kanë pasur për detyrë ta hetojnë, mirëpo anëtarët e Kongresit të Drejtshkrimit, 64 vjet më vonë, në kohën e konstituimit të gjuhës standarde dhe përcaktimit të bazës dialektore kundërvënien e këtyre dridhëseve, ndoshta është dashur, të paktën, ta diskutojnë.*) nga sistemi fonemor i gjuhës shqipe. Kjo shihet nga denduria shumë e vogël e fonemës /rr/ në të folmet ku ende ruhet ajo, përkatësisht ndër 4%, krahasuar me dendurinë mbi 96% të fonemës /r/./ (*Bëhet fjalë për një raport të ndërsjellë vetëm të këtyre dy fonemave, në të folmet e dialektit gegë, në të cilat kemi kundërvënien /r~rr/*).

Në krye të herës dendurinë e përdorimit të fonemës /rr/ në shqipen e mijëvjeçarit të parë (Topalli, K. *Kolec Topalli, Mosha e tingujve të gjuhës shqipe (95–vjetori i Kongresit të Manastirit, Shkup, 2005, f. 107)* e kanë zmadhuar latinizmat që në ballë të tyre kanë pasur /r/, si: **resina** = rrëshinë, rrëshirë; **ricinus** = rriqër, **ratio, rationis...** = rrësye që më vonë u bë **arsye**, e ndonjë tjetër. Këto, si ç`shihet, në shqipe dalin me /rr/. Këtë denduri e kanë zmadhuar, në këto 500 vjetët e fundit edhe arabizmat dhe persizmat. Gjithë këtë e ndihmoi edhe kjo rregull drejtshkrimore lidhur me fjalët: **arrogancë, arrestim, arrestoj, arrivist, arrogancë barrikadë, hemorragji, irracional, karrierë, karrierist, korrekt, korrekturë korrelacion, korrespondencë, , korridor, surrogat, territor, terror, terrorist, , korrigjim, korrigjues, e shumë fjalë të tjera**”, e cila sipas meje është mirë të revidohet ose të flaket dhe këto fjalë të shkruhen me [r] e jo me [rr], d.m.th. si: : **arrogancë, arrestim, arrestoj, arrivist, arrogancë, barikadë, hemoragji, iracional, karierë, karierist, korekt, korekturë korelacion, korespondencë, , koridor, surogat, teritor, terror, terrorist, , korigjim, korigjues, e shumë fjalë të tjera**”.

Shkrimin e këtyre fjalëve, sipas kërkesës së rregullës së drejtshkrimit, pjesëtarët e dialektit toskë e mësojnë përmendsh, ashtu siç e mësojnë edhe shkrimin e fjalëve me origjinë shqipe dhe origjinë të huaj si rrotë, rreze, rriqën etj. Ata nuk kanë përshtypjen e ekzistimit të dy tipave të [rr]—së, atë të fonemës /rr/ të fjalëve shqipe dhe tipin tjetër të fjalëve të huaja, respektivisht variantin e fonemës /rr/ ‘*Kjo nuk është fonemë, por variant foneme, e krijuar me dhunë në vetëdijën e pjesëtarit gegë, meqenëse fjalët: korrigjim, korrigjues, korrektor, korrent nuk e humbin kuptimin e tyre edhe nëse i shqiptojmë me fonemën /r/ si korigjim, korigjues, korektor, korent etj.*

Për pjesëtarët e dialektit toskë, ajo paraqet “mund” shtues për ta mësuar përmendsh shkrimin e tyre, krahas fjalëve të tjera origjinale të shqipes: arra, rruaj etj.). Pala tjetër, pjesëtarët e dialektit gegë, duke u mbështetur në ndjenjën që kanë për kundërvënien ndërmjet fonemës /rr/ të mirëfilltë të fjalëve origjinale dhe variantit të fonemës /rr/ të fjalëve të huaja të një moshe të re, nuk çajnë kokën për këtë rregull të “pakuptimtë” (Shkrimi me dy r (ose me rr) i këtyre fjalëve është bërë vetëm për të” nderuar” një rregull të vjetër për shkak tradite në gjuhën marrëse (p.sh. si në frëngjishte ose gjekë). As fjalët e pranuar (të këtij lloji) nga ndonjë gjuhë, e cila në sistemin e saj fonologjik ka kundërvënien /r~rr/ nuk duhet të shkruhen me /rr/, meqenëse shqipja nuk e ka atë obligim të ruaj edhe rregullat e gjuhës marrëse, por të bëjë përshtatjen e asaj fjale me rregullat e saj. Fjalët e huazuara nga frëngjishtja, në të cilat ruhet shënimi me [rr], Vedat Kokona në “Fjalorin frëngjisht ~ shqip, të ribotuar në vitin 1966, d.m.th. gjashtë vjet para konstituimit të gjuhës standarde, i shkruan me [r], që do të thotë se ky njohës shumë i mirë i gjuhës frënge nuk përfill, me shumë të drejtë, rregullat e traditës së gjuhës frënge në gjuhën shqipe) dhe në bazë të ndjenjës që kanë, ata edhe gabojnë. Siç shihet gabojnë të dy palët, si ata të dialektit gegë, ashtu edhe pjesëtarët e dialektit toskë.

Regjistrimi i këture fjalëve duhet të bëhet me grafemën <r> edhe për shkak të shqiptimit më të rëndë të fonemës /rr/ në trup të fjalës (*Këtë mund ta demonstrojmë me shembullin e fjalës arsye që rrjedh nga një rrësyë, nga lat. ratio, rationis, rationi, rationem...[R]–ja e kësaj fjale në ballë të saj, në shqipe u reflektua me[rr] si në të gjitha latinizmat e tjerë të këtij modeli. Me paraqitjen e A–së në ballë të saj, kjo[rr] u alternua me [r]).*

Fati i fonemës /rr/ mbetet të ndiqet edhe më tutje dhe të tolerohet deri sa denduria e saj nëpër të folmet shqipe, ku ende ruhet ajo, të mos reduktohet në minimum, ashtu siç ka ndodhur, thuajse, në të gjitha gjuhët indoeuropiane, pasi fati i saj nuk u vendos në vitin 1972, në Kongresin e Drejtshkrimit në Tiranë, të hiqej si element i huaj për bazën dialektore që u propozua për gjuhën standarde që aprovohej atëherë, në çrast numri i fonemave do të ishte zvogëluar në 35, por edhe numri i problemeve të këtij lloji do të ishte më i vogël. Tani këtë punë do ta bëjë vetë populli, në mënyrë shumë normale, ndoshta jo me një ritëm të shpejtë, por prapëseprapë do ta bëjë, duke pasur parasysh kërkesën e qartësisë së shprehjes.

